

Х.Е.А.МЕЛЕРШ

МИНОЙСКИЙ КРИТ

Х. Е. Л. МЕЛЕРШ

МИНОЙСКИЯТ КРИТ

Превод: Никола Георгиев

chitanka.info

ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ

ПРЕДГОВОР

Една от най-забележителните и все още не напълно разкрита цивилизация на нашата планета е критската. Това е културата на остров Крит, културата на бронза, разцъфтяла през III и първата половина на II хилядолетие пр.н.е. и създала неповторими творби на архитектурата и живописата. Няма век, откакто английски археолози начело със сър Артър Еванс разкриха в Кносос, Фестос, Малия и Агия Триада паметници, които превърнаха третото и второто хилядолетие пр.н.е. в най-старата история на Егейския свят, в люлка на европейската цивилизация. Археолозите откриха немалко писмени паметници, написани с т.нар. линейно писмо А, което още не е заговорило напълно пред съвременните учени. Това, което историците и археолозите научиха за тази цивилизация, бе извлечено от анализа на откритите паметници на архитектурата, изкуството и бита, съчетан с късни сведения у гръцки историци и с прочутите старогръцки легенди за Тезей и Ариадна, за Минос, лабиринта и Минотавъра. Столетия по-късно блясъкът на тази цивилизация е намерил отражение в най-ранния писмен паметник от старогръцката, респ. европейската литература, в няколко стиха на Омировата „Одисея“ (XIX, ст. 172 и сл.)

„Крит е далечна земя сред море винобагро. Красив е и плодороден, вълните го плискат отвсякъде. В него хората са многобройни, а деветдесет — градовете.

Смес от различни езици се чува. Тук племе ахейци, етеокрити там горди живеят, оттатък кидонци, три колена все дарийци и племе свещено пеласги.“

(прев. Г. Батаклиев)

Днес съвременната наука знае доста много за хронологическия обхват на критската история, за нейните най-ранни периоди и за загиването на критската цивилизация през втората половина на II хилядолетие, за икономиката и социалните отношения, за всекидневния бит на населението, за изкуството и религията, за изключителния лукс и богатства на критската аристокрация. Благодарение на успехите в разчитането на линейното А и Б писмо могат да се прочетат и някои текстове, въпреки че тук трудностите засега са най-големи и все още голяма част от запазените критски писмени паметници не могат да се дешифрират.

Книгата на Х. Л. Мелерш „Минойският Крит“ разказва именно за тази, както я нарича той, „почти забравена цивилизация“, но цивилизация несравнима със своите постижения за своето време. Авторът, проучвайки добре всички изследвания, е съумял да даде вярна картина особено на критското изкуство и религия, на живота на критяните, на постиженията в морското дело на тези най-ранни европейски мореплаватели, господствали в Средиземноморието цели векове.

Ние не можем да се съгласим с твърдението на Мелерш, че социалните отношения през периода на разцвет на критската държава и общество са „феодални“, но не може да не се отбележи вярната картина, която той дава на социалните противоречия между критското селячество и прочутата по своите богатства критска аристокрация. Книгата отразява съвременното състояние на нашите познания за Крит и добре въвежда в нерешените проблеми на изследванията върху критското минало.

Някои нови находки, направени в този район на Средиземноморието след публикуването на настоящата книга, потвърждават заключенията на учените и разширяват още повече нашите познания за II хилядолетие пр.н.е. Това са резултатите от големите разкопки на остров Тера (Санторин), разположен на около 120 км от Крит, част от някогашните критски владения. Едно страшно земетресение към 1500 г. пр.н.е. унищожило града на острова. Оцелялото било затрупано с вулканична прах. Благодарение на разкопките, проведени под ръководството на вече починалия на самия обект гръцки учен акад. Спиридон Маринатос, за чиито успехи при

проучването на Крит се говори в настоящата книга, днес ние можем да видим онова, което е запазено — в този град, цъфтял през първата половина на II хилядолетие, т.е. съвременен на Кносос и Фестос, е живяло население, което се изчислява на около 30–35 000 души. Битът на жителите му е бил много тясно свързан с морето, както се вижда от запазените изображения на кораби и рибари. Разкрити са цели квартали, където се очертават двуетажни къщи, чиито стени, врати и прозорци са добре запазени. Очертават се и улиците и малки площи. Открити са много, и то добре запазени керамични съдове, разкопани са складове за хранителни продукти и занаятчийски работилници. По стените на някои помещения са се съхранили великолепни цветни стенописи, изпълнени реалистично, с много върно чувство за заобикалящата действителност: пролетни пейзажи, състезания на боксьори, рибар, връщане от някаква отвъдморска експедиция, различни животни и птици, ловни сцени и пр. В една къща са открити данни за дневната дажба на едно лице, заето в трудовия процес, данни, които отговарят на писмените сведения от някои разчетени вече микенски плочки (от по-късната епоха, от XII век), блестящо доказателство за правилната дешифровка на линейното писмо. Открит бил и надпис, в който по мнението на акад. Спиридон Маринатос се споменава за пръв път името на прочутата от митологията Ариадна, дъщеря на цар Минос.

Тези находки допълниха това, което знаем за Крит и неговата култура, и разшириха изключително много нашите познания и представи за бита на критското население. Сега вече с още по-голямо основание се заговори, че легендата за богатата и щастлива страна Атлантида има вероятно своите далечни корени в тази богата, но трагично загинала цивилизация.

Авторът с голяма прецизност е дал основната историческа и археологическа литература за Крит, която е дело на гръцки и английски учени. Отбелязва и основното съчинение на Вентрис и Чадуик за разчитането на минойската писменост. За нашия читател обаче е важно да добавим, че един от големите учени, който има значителни приноси в дешифрирането на редица знаци от линейното критско писмо, е българският академик Владимир Георгиев, за когото Мелерш не споменава нищо. Акад. Георгиев в няколко свои труда се занимава с проблемите на линейното А писмо, а един от големите му

успехи е неговият опит да разчете прочутия диск от Фестос, значението на който паметник е отбелязано в книгата.

За българския читател книгата на Мелерш има и друго познавателно значение, защото разглежда един от центровете на културата в Югоизточна Европа през III — II хилядолетие, време, когато българските земи са били друго средище на тогавашната цивилизация. В някои отношения разцветът на тази култура у нас предхожда с около две хилядолетия разцвета на критската. От особено значение е разкриването от българските археолози-праисторици на т.нар. халколитна (меднокаменна) епоха: открити са многобройни селища, създадени очевидно по предварителен план, много богати погребения, съдържащи стотици изработени твърде изкусно златни предмети, няколко жезли — символи на власт, великолепно изработена многоцветна керамика. Всички тези находки предстоят тепърва да бъдат проучвани и изследвани. Открити са богати, продължително време експлоатирани медни рудници (край Стара Загора), които очертават този район като един от най-големите производители на мед в Югоизточна Европа. Може би един ден ще се окаже, че част от добиваната тук мед е била закупувана и доставяна в Крит?

Проф. Велизар Велков

ПЪРВА ГЛАВА

ЕДНА ПОЧТИ ЗАБРАВЕНА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Народ, който бе наречен „първите европейци“, народ, открит наново през двадесетия век, народ, чието изкуство, архитектура, нрави и облекло изумиха археолозите и целия свят — това са минойците от остров Крит през бронзовата епоха.

Самото им име говори колко неочаквано бе тяхното откриване. Ние не знаем как древните критяни са наричали сами себе си. Традиционната история не им е дала никакво наименование, защото тя въобще не се е занимавала с тяхното съществуване. Техният легендарен цар — или низ от царе — се е наричал Минос: затова народът получил името „минойци“. Все едно е да назовем египтяните „фараонци“ или хетите „супилулиаманци“ (звучно, макар и трудно за изговаряне име), или пък англичаните — „алфредовци“ или „офановци“^[1]. Впрочем всяко име върши работа не по-зле от другите, стига то да е прието от всички. Името „минойци“ ни напомня, че знанията ни за този народ се градят почти изключително на легендата плюс археоложката лопата, на онова, което са съхранили или открили изследвачът на класическия фолклор и археологът от 20 век. Съществува минойска писменост и тя е най-малкото наполовина разчетена, но никъде още не сме срещнали името на страната или народа; ако то въобще някога се появи, специалистите по всяка вероятност ще почнат да спорят за точния му правопис и изговор и волю-неволю ще се видят принудени да се върнат към името, което е измислил сър Артър Еванс със самоуверената си мъдрост.

И тъй, става дума за минойците от Крит през бронзовата епоха. Те съумели да създадат една цивилизация, както по всичко личи, жизнерадостна и обичаща удоволствията, изтънчена и сигурна, материално цветуща, но проникната от религиозни идеи, които на нас ни се виждат странни, а от тях сигурно са били възторжено приети и пламенно изповядвани. Те са носели дрехи, които един от първите хора, видели техните фрески, имайки несъмнено пред вид фриволните

деветдесет години на миналия век, е нарекъл „парижки“ (стр. 80). Те превърнали бика в зловещ символ; въпреки това си устройвали игри с бикове. Създали за свои нужди една удивително модерна водопроводна и канализационна система. Направили за вечни времена ранните гърци свои длъжници с цивилизаторското влияние, което са упражнили върху тях; а легендата разказва, че ги задължили и да им плащат дан по времето на Тезей несъмнено заради онова миротворно влияние, което са упражнявали в Средиземноморието за благо на всички по-малки народи. За това, как всички тези неща са могли да бъдат постигнати, е нужно известно обяснение.

Първо, минойците живеели на остров и този остров се намира в Средиземно море: неслучайно най-ранните цивилизации на света са съсредоточени все около това голямо вътрешно море. Климатът на Крит бил прекрасен и все още е прекрасен, земята била по-плодородна, отколкото е днес, слънцето греело, без да бъде бreme, ще рече, не е било бreme за мургавите местни жители, които растели под лъчите му. Казано на по-прозаичен език, критяни живеели в умерената зона; техният остров лежи като върху равно, но топло легло на онази линия на картата, която наричаме 35° географска ширина. А Ню Йорк лежи на 41°, Париж — на 49°, Лондон — на 52°, Осло — на 60°.

При това Крит се намира едва ли не в центъра на Средиземно море и се радва на всички преимущества, които може да даде морското обкръжение, неутрализиращо климатичните крайности. Крит е остров — това само по себе си има голямо значение. Преди всичко един остров, който не може да бъде достигнат от човек с лодка, боящ се да навлезе в открито море и да загуби от поглед сушата, едва ли може да бъде заселен, преди хората да са придобили известно мореплавателско умение и смелост, с други думи, преди настъпването на новокаменната епоха. Крит е такъв остров, най-малкото той изглежда да е бил такъв, ако се съди по данните на археолога.

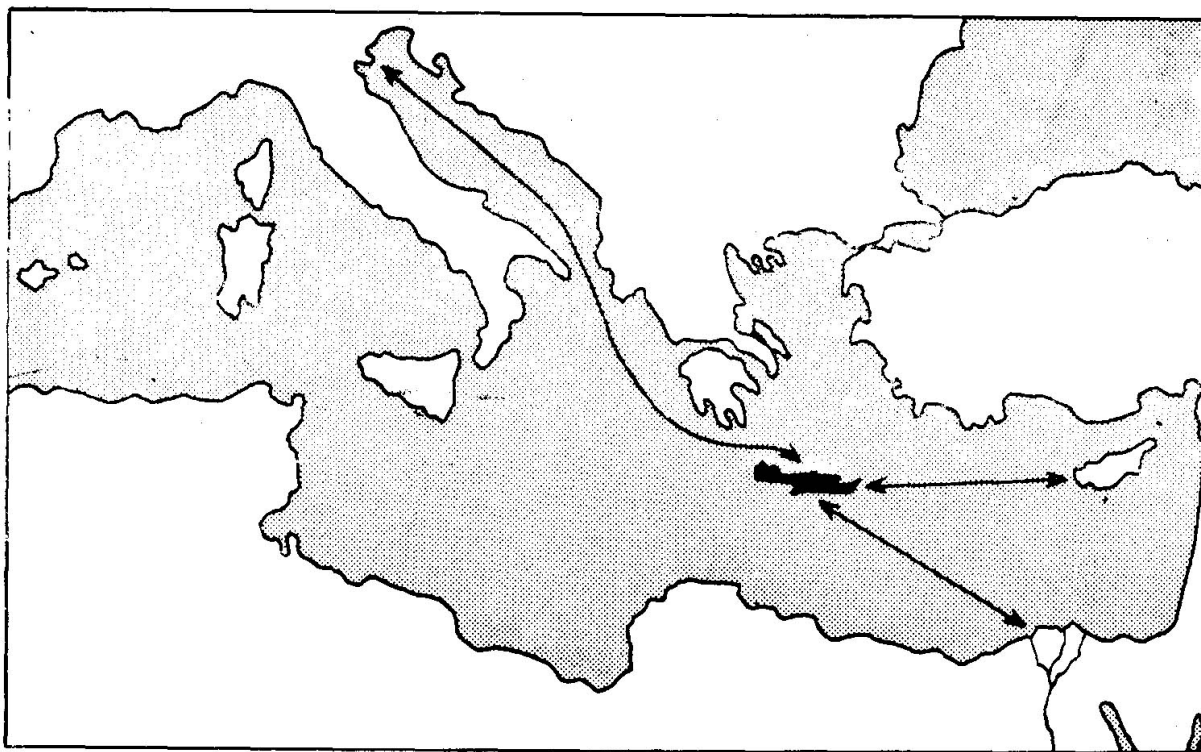
Този факт може би няма кой знае какво значение; но навярно не е било съвсем маловажно предимство, че критяни не е трябвало да търпят мъртвото, консервативно наследство на палеолитния ловец, на старокаменния дивак с неговите обичаи и навици, закостенели не за хилядолетия, а за десетки хиляди години. Островите обаче имат и едно по-очевидно потенциално преимущество. Те са изолирани, опасани от морето; както казва Шекспир, за тях морето е „като защитен ров около

къща“. Само едно нещо, но твърде необходимо нещо е нужно, за да придаде реална стойност на тая защита — обитателите на острова трябва да владеят моретата около себе си, иначе биха станали просто прицел за нападения от страна на нашественици и пирати. До слизането си от историческата сцена минойците притежавали такава власт над морето.

В това отношение те заемали изгодно място, а то било направо идеално за онази дейност, която носи богатство и сила — търговията.

Търговията е живоносната кръв на ранните, пък и на всички цивилизации, но при ранните цивилизации в нея има нещо по-романтично, по-рисковано, дръзновено и разширяващо духовния кръгзор. Именно онези древни народи, които се залавяли с търговия, умножавали неимоверно много материалното си богатство, и то не само поради простия факт на размяната, а още повече поради развитието на производството, предизвикано от изгодната размяна. Те също така разширявали обсега на своето въображение и дейността на мозъчните си клетки чрез обмяната на идеи и обогатяването на опита, който носел със себе си занаятът на мореплавателя и търговеца-авантюрист. Когато настъпила бронзовата епоха, Крит се оказал в особено благоприятно положение за търговска дейност. Налице била не само нарасналата потребност от търгуване, пътешестване и изследване, породена от настойчивото търсене на благородни метали, но и едно условие, което било още по-важно и по-изгодно за минойците — техният малък остров във формата на ладия бил разположен почти в онази точка, където се кръстосвали линиите на големите търговски пътища. Мед идвала от Кипър, а мед и калай — чак от Крушне хори или Рудните планини в днешна Чехословакия. Богатството на критяни породило потребността от луксозни стоки или, за да употребим една по-съдържателна за онова време дума, от красиви неща. Кехлибарът от Скандинавския полуостров пътувал по сухоземен път и пристигал заедно с медта и калая при северните брегове на Адриатическо море. Египет имал много злато. Може би още тогава смели мъже са прониквали отвъд Херкулесовите стълбове, където по-късно търгували финикийците; те сигурно са стигали оттатък Хелеспонт и до малоазийските и ливанските брегове, за да правят размяна със скитите, хетите и вавилонците, и може би с по-далечния Изток. Прекарайте линии от север на юг и от изток на запад, от днешния Кайро до Триест и от

Кипър до Гибралтар и ще видите, че едва ли можете да не пресечете Крит^[2].

Средищното положение на остров Крит в Източното Средиземноморие

Но ако древният народ на Крит е имал възможността да си извоюва благоденствие и величие, тази възможност не е била леснодостъпна и не е казано, че всеки народ обладава нужната сила на характера, за да се възползува от нея. Ала хората, които могли да хванат един истински бик за рогата, сигурно са били способни да хванат бика и в преносния смисъл на думата. Те били едновременно жилав и жизнен народ. Наследствеността и околната среда оказали неизбежно своето формиращо влияние върху тях.

Всяка земя формира хората, които живеят на нея. Които и да са били първите неолитни заселници, те са намерили една неравна, планинска страна, където само долините били плодородни (стр. 40, 41). Те трябва да са били много плодородни, но пък са били малко на брой. Докато днес планините са голи и бледосивият гранит достига почти до

подножието им, където тук-там се появяват плахо маслинови дръвчета, по онова време те сигурно са били обрасли почти до върховете с гори. Но въпреки че гората дава дървен материал, нужна е много човешка енергия, ако част от нея трябва да се разчисти с брадва, за да се разкрият пасбища за животните и почва за маслиновото дърво и лозата. Освен това планините изолират долините и хората в тях, както това е станало дори в още по-голяма степен в Гърция, страна, на която Крит много прилича. Обитателите на такива земи обикновено израстват не само яки и жилави, а и независими и индивидуалисти по дух.

Гърците и минойците обаче не са от една и съща раса. Минойците са по-стар и уседнал народ, ще рече, уседнал в Средиземноморието, без съмнение твърде близък до онези народи, които идващите от север гърци срещнали и нарекли пеласги — хора мургави, дребни и подвижни. Етнологията е назовала тези народи просто „средиземноморци“ (медитерани). Понякога ги наричат тъмnobели, понякога иберийци, макар последното наименование да предполага, че когато по-късно този тип се разпространил на север и на запад, той е идвал единствено от Испания. Те не са семити. Но са тъмнокожи. Те са предимно дълго- или тесноглави, долихокефали, с продълговат череп отпред назад, когато се гледа отгоре. Този тип често се среща в Средиземноморието, но вече не много в Гърция, нито пък на самия Крит; понякога той неочаквано се появява в Англия, сред корнуелците например, а в музея в Ейвбъри, Уилтшър, може да се види череп на дете от онези първи британски земеделци — племето от Уиндмил Хил, които действително са дошли от Средиземноморието. Освен че е подчертано тесен, този череп е малък и деликатен.

И така, критяни били дребни и дребнокости с тънки кръстове, но с яки, широки плещи — спретнат, жив и грациозен народ.

[1] Офа — крал и герой на древните англи. — Б.пр. ↑

[2] Това отбелязва Густав Глоц в книгата си „Егейската цивилизация“ (Gustav Glotz, *The Aegean Civilization*, Kegan Paul, 1925). Той добавя, че Кносос лежи на същото разстояние от Троя, на каквото се намира едно друго древно критско пристанище, Закро, от делтата на Нил. Закро бе неотдавна разкопан от д-р Н. Платон. ↑

ВТОРА ГЛАВА

НАРОД ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА

Бронзовата епоха е наистина удивителна епоха, за която вече е доказано, че е била много по-богата, по-плодотворна и по-дълготрайна, отколкото би се осмелил да предположи който и да било историк в началото на нашия век.

Минойската цивилизация е по същество цивилизация на бронзовата епоха; и когато се опитваме да ситуираме минойците в тяхната историческа, а и географска среда — всъщност, когато се опитваме да ги разберем въобще и да си ги представим като мъже и жени, които някога са живели, обичали, мислели и чувствали, — ние трябва да можем да си дадем сметка какво всъщност е представлявал животът през бронзовата епоха.

Той, разбира се, е означавал нещо много повече от простия факт, че някой или някои са се научили да сплавят мед с около десет процента калай и да получават метал, който може да бъде лят и кован, който е твърд, хубав и траен. Бронзовият век не само настъпил непосредствено след късната каменна или новокаменната епоха — неолита; той също така я наследил, всъщност бил едно богато нейно продължение. Човекът на новокаменната епоха излязъл от битността си на прост ловец и станал земеделец; той станал следователно човек на земята, земен човек, и то земен в много по-дълбок смисъл от това, че ръцете му били понакаляни, а дрехите — понапрашени. Той станал делови съдружник на майката земя; а този негов по-старши сътрудник бил доста могъща, да не кажем тайнствена особа, която трябвало да бъде умилюстивявана с жертви и боготворена.

Тук безспорно не е мястото да резюмираме книгата на Джеймс Фрейзър „Златният клон“. Просто искаме да подчертаем, че човекът от бронзовата епоха, всеки човек от бронзовата епоха където и да било, е син на неолитния човек и затова е по природа религиозно същество, като под „религиозно“ разбираме всичко свързано с вярата в магията, с жертвоприношения, символизъм, умилюстивяване и поличби. Още го

няма стопанският човек, нито пък човекът на науката. Съществува само религиозният човек. Впрочем и той като съвременния човек се стреми да живее пълно и да живее добре, и той е също така страстен и поривист в желанията си. Но той разсъждава със свършено различни понятия, когато работата дойде до осъществяване на тези желания. Той смята, че неговото добруване е свързано с добруването на народа му, управляван несъмнено от цар, който е същевременно и жрец на богинята — майката-земя. Независимо от това, дали е търговец или моряк, земевладелец, занаятчия или селянин — а много други възможности няма, — той ще разсъждава по този начин. В най-висшата си форма неговите желания са насочени към престиж, власт, чест, удоволствия и притежание на красиви неща, а в най-нисшата — към пълен стомах и избавление от войни, болести и такива пакостни прояви на природните сили, като наводнения, бури и онова опустошително изригване на земята, което минойците навярно са наричали „ревът на големия бик“ — бик, какъвто е изобразен тук.

И така, отново се връщаме към минойците, минаваме от човека на бронзовата епоха изобщо към същия човек в частност. Миноецът е бил типичен за времето си и трябва да е разсъждавал по типичен начин. Няма съмнение, че бременната жена е отивала в тогавашния еквивалент на клиниката, т.е. отивала е в свещената пещера да поднесе оброчния си дар на онази особена персонификация на майката земя, която се грижела за подобните ней. Търговецът-капитан на кораб не пропускал да се застрахова срещу загуби по море, но по всяка вероятност той отивал при някой специалист по поличби — поличби за полета на птиците може би, тъй като в съзнанието на минойците птичата символика играела важна роля, — и специалистът му казвал кога може да отплува и кога не.

В едно отношение минойците били не само типични за епохата си, но и направо изключителни; в друго отношение те били забележително не типични, поне до малко време преди края си. По отношение на богатството и по отношение на войната. Бронзовият век бил епоха на богатство и на упорит стремеж към богатство — никой тогавашен владетел например не смятал, че е под достойнството му да проси за египетско злато. Крит не притежавал злато, но неговите трудолюбиви селяни и блестящи художници доставяли стоките, които неустрашимите му търговци-мореплаватели разменяли срещу злато.

Що се отнася до войната, вече отбелязахме, че Крит бил добре защитен остров. Може да е имало вътрешни борби, но за това няма конкретни данни. Едва когато бронзовата епоха като цяло придобила хронически войнствен характер; всъщност, когато се устремила към своето самоубийство, Крит започва да страда, както ще видим, ако не от война, то от властта на военачалника.

Ние се нуждаем от малко история и от няколко дати. Бронзовата епоха, разбира се, не е настъпила едновременно в целия свят. Но интересно е, че където и когато настъпи, тя като че ли трае хиляда обикновено цветущи години и че тези хиляда години в Средиземноморието отговарят, съвсем приблизително казано, на последната четвъртина от третото хилядолетие пр.н.е. и първите три четвъртини от второто — може би с известно удължение в началото и в края. Минойци, разбира се, е имало преди и след този период. Но след изтичането му островът постепенно загубил минойския си характер; а неолитният Крит пък е бил нещо като малко дете, което тепърва ще стане красива жена — доста бавно развитие, когато се отнася за народи.

От хронологическата таблица може да се види нещо от онова, което е ставало в останалия цивилизован свят през тези хиляда и повече години. В началото на периода двете най-ранни и най-големи речни цивилизации на света са вече укрепнали, докато в долината на Инд току-що започва развитието си тамошната доста мрачна и дирижирана култура. По средата на периода Авраам предприема големия си преход от Ур Халдейски, Хамурапи дава законите си на шумерите, а варварска Западна Европа започва да усеща натиска или благотворното влияние на народите от Средиземноморието, които не само познават бронза, но и умеят да строят величествени сгради от камък. Египет претърпява втория си упадък, наречен съвсем неуместно от историците „преходен период“, и бива оплоден от бедуинската кръв на хиксосите. Към края на периода всичко е движение, действие и промяна. Появяват се нови имена на народи — асирийци, хети, микенци. Египет става войнолюбива империя. Хората и идеите се движат вече не само от центровете на големите цивилизации навън, но и навътре към тях, а идват и от север. Тъй като част от това движение е засегнало осезателно и Крит, ние ще се върнем към него в последната глава.

Нужна ни е и една друга историческа рамка, в която да вместим самите минойци от бронзовата епоха. Това е рамката, въведена от сър Артър Еванс, и тя изхожда от най-големите промени в историята на Египет, от т.нар. Старо, Средно и Ново царство. Тъй като Еванс е откривателят на древния Крит и тъй като Египет е бил навярно главният наставник на острова в ранните му дни, имаме двойно основание да използваме това деление, както и то все още се използва, въпреки че датите са малко променени. То обикновено се дава в следния вид:

ранноминойски период	2500 — 1950 г. пр.н.е.
средноминойски период	1950 — 1550 г. пр.н.е.
късноминойски период	1550 — 1100 г. пр.н.е.

Всъщност прието е всеки от тези периоди да се разделя на три, а наименованията — за простота при писането, ако не на мисълта — се съкращават на инициали, така че се получава например КМIII, което означава последната част от късноминойския период (между другото тя се различава повече от КМII, отколкото КМI от СМIII). Тези подразделения са посочени в таблицата, но ние ще се постареем да ги избягваме в текста. Впрочем налице е все по-засилващата се тенденция да се употребява една съвсем различна номенклатура, която приляга повече към собствената история на Крит, отколкото към египетската. Тя се ползва от деленията „преддворцов“, „протодворцов“, „новодворцов“ и „следдворцов“ в зависимост от това, дали този особено важен елемент от живота на минойците — големите им дворци — не са били още построени, дали са били построени в ранния им вид, дали са достигнали обновената си и окончателна форма, или са били вече в развалини. Тези обозначения съвпадат обикновено с коригираната хронологическа рамка на Еванс, с изключение на това, че първото деление се отнася към 1700, а не към 1950 г. пр.н.е. Новодворцовият и следдворцовият период съответстват на късноминойския период II и III.

ХРОНОЛОГИЧЕСКА ТАБЛИЦА

пр.н.е. ЕГИПЕТ	ЕГЕЙСКО МОРЕ

2100	Начало на Средното царство	
2000	XI династия	Нахлуване на индоевропейски народи
1900	Историята на Синухе	
1800		
	Втори преходен период	Поява на микенците
1700		
1600	Нахлуване и владичество на хиксосите	Шахови гробници в Микена
1500	Ново царство	Вулканично изригване на о-в Тера (?)
1400	Ехнатон	
1300	Рамзес II	Разцвет на микенската епоха
1200	Рамзес III	Агамемнон (?)
1100		Дорийци и „тъмни векове“
1000		

КРИТ	МАЛА АЗИЯ И МЕСОПОТАМИЯ	пр.н.е.
Ранноминойски период II	Троя V	2100
Ранноминойски период III	Нахлуване на индоевропейски народи	2000
Средноминойски период I	Трета династия на Ур	1900
Средноминойски период II	Троя IV	1800
Разрушаване на първите дворци	Възход на хетите	
Средноминойски период III	Хетите завладяват Митан	1600
Късноминойски период I	Каситите във Вавилон	1500
Идване на микенците и късноминойски период II	Битката при Мегидо	1400
Късноминойски период III	Първа употреба на	1300

	желязо	
Начало на дорийското нахлуване	Упадък на каситите	1200
Следминойски период	Тиглатпаласар I	1100
Окончателно установяване на дорийското господство	Финикийци	1000

Нас обаче ни интересува преди всичко животът на минойците, а не толкова тяхната история. Същинският възход на минойците се пада в посочения промеждутък, приблизително между 1900 и 1400 година пр.н.е. Най-високият разцвет, времето, което всички познаваме — времето на скачащите върху бикове и богините със змии, на прекрасните дами в рокли, украсени с волани, на легендарния Тезей, Ариадна и Минотавъра, на разкошните дворци, на практически устроената канализация и на богатото изкуство — всичко това е включено между периодите, наречени „средноминойски III“ и „късноминойски II“ или, ако предпочитаме по-простото обозначение — в „новодворцовия“ период, т.е. седемнадесетия, шестнадесетия и петнадесетия век пр.н.е. Приблизително казано, ние се връщаме назад с около три и половина хилядолетия. Изразен в човешки поколения, този промеждутък може би не изглежда толкова дълъг — да кажем, от сто до сто и петдесет.^[1]

[1] Напоследък проф. Л. Р. Палмър оспорва датировката на сър Артър Еванс. В тази книга ние не следваме неговите препоръки, но те се разглеждат накратко в 10 глава. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

ВСЕКИДНЕВНИЯТ ЖИВОТ

Твърде често и съвсем естествено хората упрекуват историците, задето уж отделяли премного внимание на горния обществен слой — „разкажете ни за обикновените хора!“ Истината обаче е, че този повик е донякъде плод на неразбиране, и то може би толкова повече, колкото по-назад се връщаме в историята. Обикновените хора от бронзовата епоха трябва да са живели горе-долу по един и същ начин в цялото Средиземноморие и тяхното съществуване трябва да е било доста сиво, еднообразно, лишено от развитие и значимост, обвързано със земята.

И все пак тези хора са съставлявали може би деветдесет на сто от населението. Колкото и да забогатяло Средиземноморието през бронзовата епоха от търговията, разнообразявана и с малко пиратство, все пак някой е трябвало да произвежда разменяните стоки, а и хранителните продукти за насищане на гладните гърла; и тъй като нямало машина, която да помага и увеличава силата на човешките мускули, освен лъка със стрелата и грубото дървено рало, голямото мнозинство от населението трябва да е било заето с тежък и изнурителен земеделски труд.

Твърде голям брой от тези хора са били несъмнено крепостници или роби, повече или по-малко прикрепени към своето занятие. Но поне има известно основание да се смята, че обезправените в древния Крит не са били третираны като псета. Свидетелство за това ни дава „Вазата на жътварите“ (вж. стр.34 и 38). На нея е изобразено шествие на хора, връщащи се от полето или участващи в благодарствен обред по жътва, и те пеят щастливо от цяло гърло. Това, разбира се, е било в представата на художника; но поне е възможно, дори вероятно той да е пресъздал нещо, което е видял сочите си.

Законите на дадена страна, тяхната действеност и човечност, са друг фактор, определящ участието на обикновения човек, бил той селянин, крепостник или роб. Досега не е открит критски законодателен кодекс, подобен на законника на Хамурапи, вавилонски

цар по времето, когато започнала голямата епоха на минойците. Въпреки това Минос се ползува с легендарната слава на законодател; а заради обстоятелството, че в крещящо противоречие с това той бива изобразяван и като кръвожадно чудовище, не бива да отхвърляме по-благовидния образ: фолклорът често е двойствен по характер и славата на чудовище по всяка вероятност е била рожба на страха и невежеството на завистливи покорени народи. Аристотел, който се позовава на неизвестно какви сведения, но човек на науката и безпристрастен, приписва на древния Крит някакъв особено просветен владетел и казва, че критяни давали на своите роби същите институции, каквито имали и те — а това е повече, отколкото е сторил Хамурапи. Аристотел добавя обаче, че те забранявали на робите си да практикуват гимнастически упражнения, както и да притежават оръжие, та да не бъдат твърде яки, нито твърде дръзки — общо взето, разумна предохранителна мярка.

Някои по-несигурни сведения, че обикновеният човек на Крит е водел по-щастлив живот от повечето свои съвременници, ни идват от друг представител на гърците от класическата епоха — които, макар да са живели хиляда години след минойците, са били поне с над две хиляди години по-близо до тях, отколкото ние. Вярно е, че Платон замислил своята идеална държава Атлантида не в Средиземноморието, а отвъд Херкулесовите стълбове. Но гръцкият „остров на мъртвите“ бил винаги поставян отвъд тия стълбове и изглежда много вероятно, че Платон умишлено е свързал едно митично място с онова, което той е познавал като действително съществуващ край. Освен това показателно е, че той извежда сведенията за Атлантида от разказите на някакъв египетски жрец, а тъкмо египтяните повече от всички други са могли да знаят нещо за Крит. Затова, ако отхвърлим хипотезата за някакъв потънал по-късно в Атлантическия океан континент (който, дори да е съществувал, както ни казват геолозите, не ще да е съществувал по-късно отпреди няколко милиона години), на нас ни остава вероятността, че именно Крит или поне спомените за древния Крит са послужили на Платон като образец за идеалната му държава. Атлантида била богата и могъща и имала голяма слабост към разкошните дворци; нейният флот господствал над моретата; там имало обичай да се принасят в жертва бикове и да се ловуват бикове „без оръжие, а само с тояги и примки“;

законите на страната били справедливо прилагани от могъщ владетел. В общи черти описанието приляга много добре на Крит.

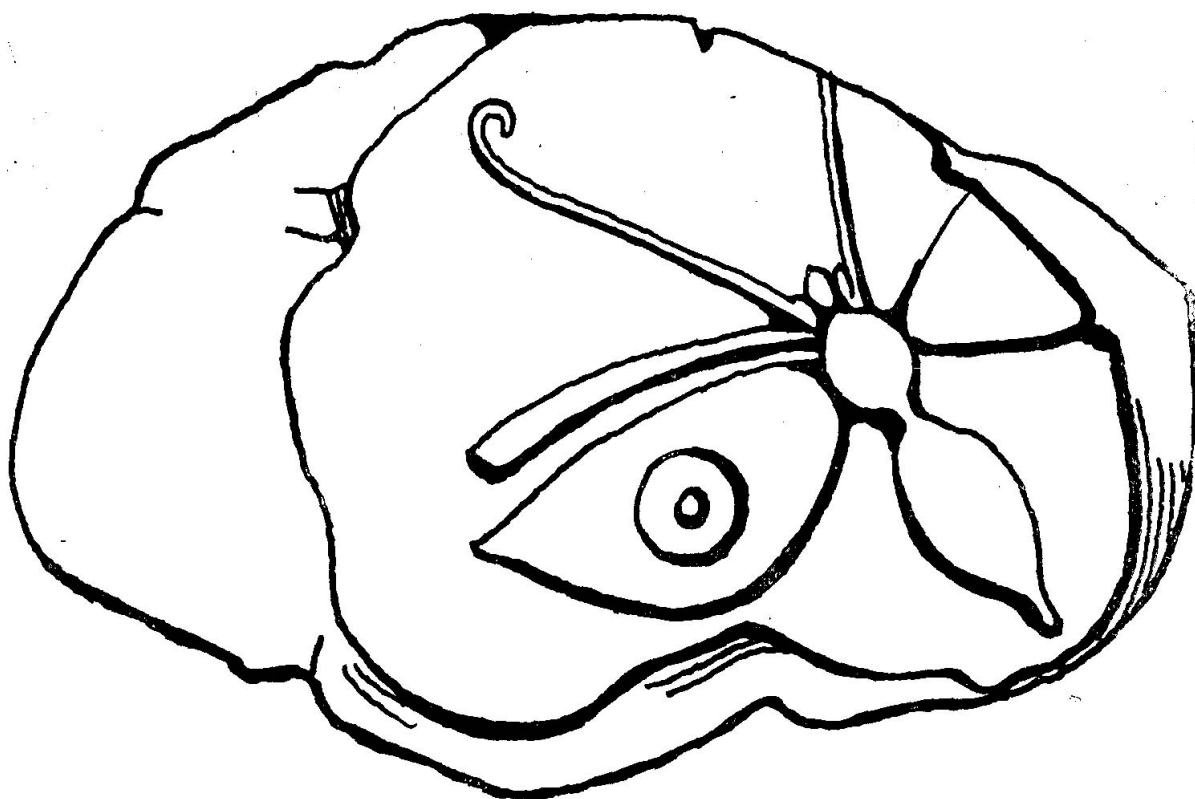
Друга една легенда не рисува толкова идилична картина, въпреки че подсказва за съществуването на силна централна власт. Дедал, инженерът — той е големият митичен изобретател в Крит, какъвто е бил Имхотеп за Египет, — се притекъл на помощ на цар Минос, когато владетелят разбрал, че му е трудно да управлява своята страна с дългата ѝ брегова линия и отделени една от друга долини. Дедал изобретил първия робот, който по три пъти на ден обхождал острова. Името му било Талос — бронзов исполин, който бълвал огън из устата си; първият известен ни в историята полицаи, макар и истинско чудо, не е бил особено привлекателен.

Толкова за легендите. Колкото и прости да са, хората могат да се радват на природните блага на дадена страна и са принудени да понасят негодите ѝ. Климатът на Крит е действително прекрасен и трябва да е бил такъв и преди три-четири хиляди години; през есента или рано напролет там може да ваят проливни дъждове и да духат сухи, прашни ветрове, но повечето време грее слънце и под благодатните му лъчи зелените растения изпускат топлото си ухание. Кипарисът, дъбът, елата и кедърът са най-разпространените дървета на острова; както днес, и тогава са цъфтели макът, ирисът и анемонията. Жужали пчели и пърхали пеперуди; техните изображения, изписани с толкова обич, говорят, че хората са умеели да ценят благотворното им присъствие. В жегата сигурно се е разнасяла монотонната песен на гигантския скакалец, цикадата, който прехвърква като малък, пиян прилеп между дърветата. От терасата на странноприемницата над развалините на Фестос наблюдавах веднъж как задяваха едно малко критянце, като пъхаха в косите му едно от тези лениви, тромави и покорни насекоми; със същата малко грубовата, но невинна игра са се забавлявали може би и минойците.

Но с какво се е занимавал типичният селянин, как е живеел той? Какви култури е отглеждал? И какво е бил всъщност — овчар или орач, или, казано поновому, зеленчукопроизводител или рибар, или дори ловец?

Уви, на тези въпроси няма еднозначен отговор просто защото не е могло да има типичен селянин — нещо, което се свързва с изказаната вече мисъл, че страна като Крит ражда непримирими индивидуалисти.

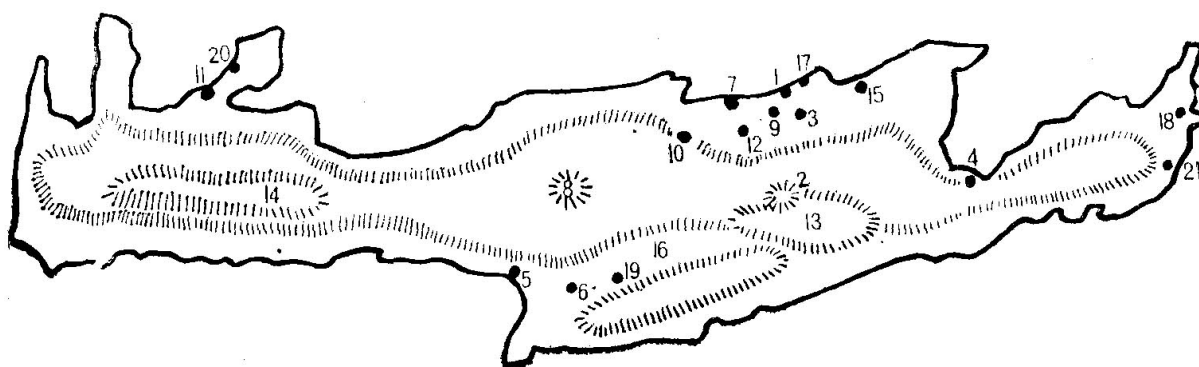
Другите две огнища на най-ранните световни цивилизации са Шумер и Египет — и двете са цивилизации на речните долини, където наносът и тинята са носели изключително плодородие и феноменално еднообразие. Минойците успели да заемат третото място в надпреварата към цивилизация, и то без да бъдат облагодетелствувани от обширна, равна речна долина; те трябва следователно да са се опирали на някакво друго, равностойно преимущество — с една дума, на разнообразието.

Изображение на пеперуда върху глинен печат от Агия Триада

Днес по южното крайбрежие на Крит можете да си купите местни банани и да наблюдавате как хората чак през октомври заравят в топлата пръст домати корени, защитени единствено с плет срещу вятъра. Но на същия този остров само няколко часа път ще ви отведе от тази топла низина, която ластовиците не напускат през зимата, до планински върхове, покрити с вечен сняг; а по пътя ще прекосите високи плата, където вирее царевица, а през лятото пасат овце и едър добитък.

По повод на това въображаемо пътуване ще помолим читателя да хвърли поглед върху географията на острова. На картата Крит изглежда като остров с един непрекъснат планински гръбнак; но макар да е истина, че няма път от север на юг, който да е равен и лек, този гръбнак все пак е разчленен на три планински вериги — на запад Левка или Белите планини, в центъра — Ида, а на изток — Дикта, като всяка от тях достига до над 2000 м височина. По минойско време всички трябва да са били обрасли с гори почти до самите върхове, а поразителното обстоятелство, че в западната част на острова откриваме незначителни следи от ранни поселения, ни навежда на мисълта, че в този край дърветата въобще не са били изсечени и че минойците са изчезнали още преди да изчезнат горите. Планината Ида, която е два пъти по-висока от английската Сноудън (най-високата планина на Уелс — б.пр.), с характерния си широк двоен връх е ориентир за целия централен и южен Крит, включително и за двореца във Фестос. Тук според преданието се е родил Зевс. Също и планината Дикта се слави, дори още по-настойчиво, като рождено място на Зевс. Между двете се издига уединена планината Юктас, която се вижда от Кносос и където се намира гробът на Зевс; освен това нейните очертания напомнят полегналия профил на този брадат бог. Всичко това ни навежда на предположението, че минойците са били хора с въображение и подобно на евреите обръщали поглед за помощ към планината. Казано по-конкретно, Дикта на изток образува най-обширното от високите плата — Ласити, а южно от Ида се простира най-широката и най-дългата плодородна долина на острова — равнината Месара, по-голяма по размери от която и да било подобна долина на Пелопонес, включително и от коневъдното Аргоско поле.

Карта на Крит

Карта на Крит

1 Амнисос	12 Кносос
2 планина Дикта	13 плато Лапити
3 Ейлития	14 планина Левка
4 Гурния	15 Маля
5 Агия Галене	16 долина Месара
6 Агия Триада	17 Ниру Хани
7 Хераклион	18 Палекастро
8 планина Ида	19 Фестос
9 Изопата	20 залив Суда
10 планина Юктас	21 Закро
11 Кания	

И така Крит, който тогава е бил по-залесен и не толкова сух, колкото днес, се радвал на плодородие при различни надморски равнища и климатични условия; там хората могли, ако желаели, да отглеждат най-различни култури, а особено добре виреела знаменитата тройка на древното Средиземноморие — житото, гроздето и маслината. В действителност критяни навярно не са искали да отглеждат нещо повече от тези култури: жито по равните плата, чепатото маслинено дърво, което е много устойчиво, щом веднъж се подхване — по долните склонове на планините, там, където горите били разчистени, а лозята на гъсти редици — в долините. Това трябва да са били основните култури на минойския Крит, създали свой типичен пейзаж, изискващи свой собствен дял от човешкия труд — всеки, който е видял как селяните на днешен Крит или Гърция обработват земята под маслиновите дървета, примамвайки към корените всичката налична влага, знае, че дори наглед най-малко трудоемката от тези три култури изисква упорит труд.

Печат с изображение на козел, теглец колесница

Минойският селянин е бил също така и овчар, а понякога и свинар. Свинарят водел свинете си в гората, козарят гледал невъзмутимо как животните му започвали първия етап от унищожаването на същата тази гора, изгризвайки кората на дърветата, а иначе ги оставял да пасат, където намерят — освен ако не минавал през земята на съседа си, където, както и днес, той може би вземал предохранителната мярка да им постави намордници. Колкото до овчаря, и той, подобно на днешния си събрат, сигурно е отвеждал лете стадата си на платата, а зиме ги е връщал в долинните пасбища по-близо до селата.

Миноецът трябва да е бил и риболовец — та неговите прадеди били дошли на острова с лодки и морето го заобикаляло отвсякъде. Морската мида „мурекс“ давала пурпурна боя, както и храна, и сигурно е имало големи количества малки сепии за ловене. За ловеца на птици имало гълъби и яребици, а и прелетни видове като диви патици,

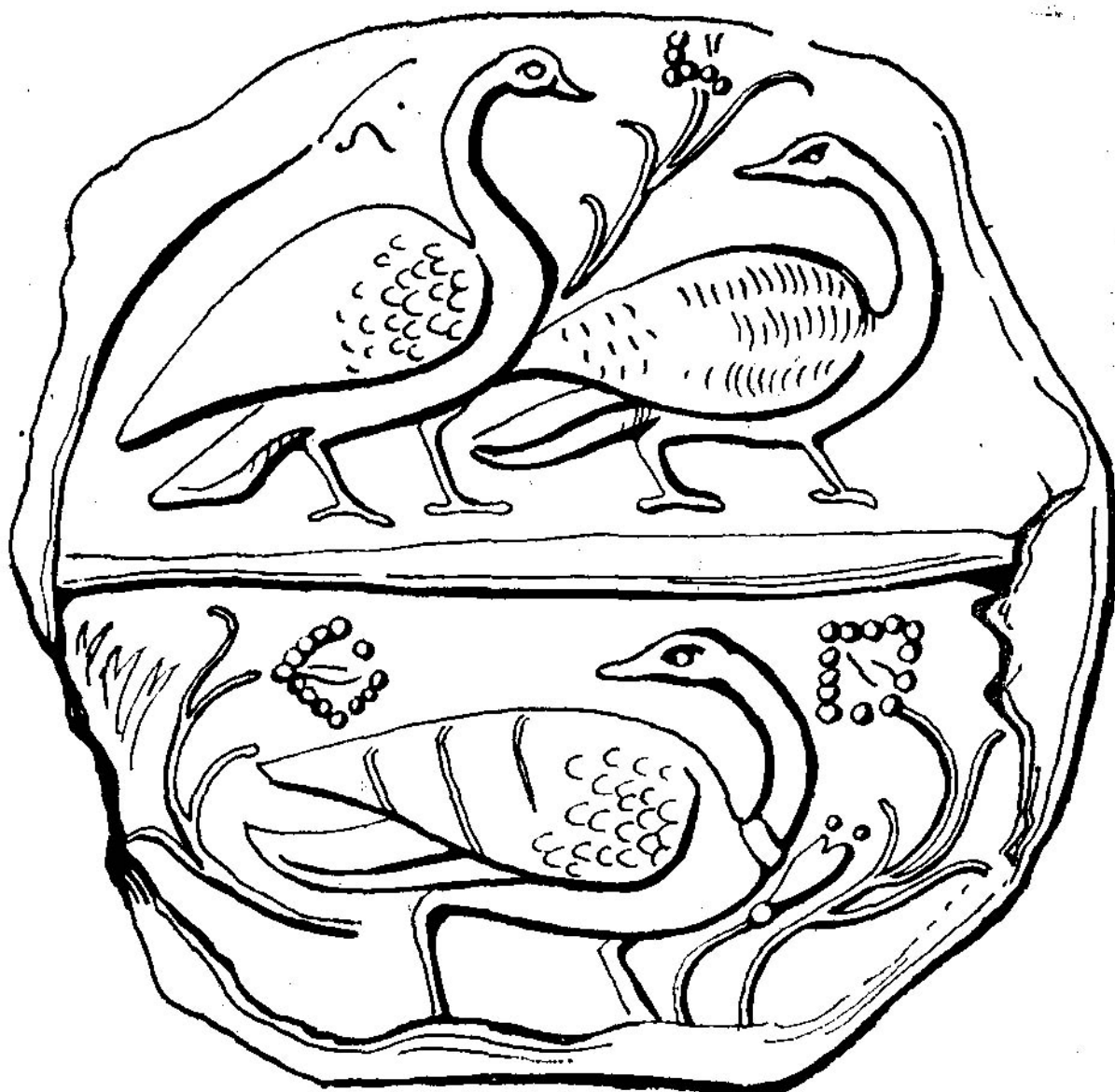
пъдпъдъци, бекасини и горски бекаси. За ловеца имало сърни, поне в западните гори, местната дива коза, или ибекс, и великолепият критски бик.

За ловеца обаче трябва да се кажат тук две неща. Първото е, че след старокаменната епоха, когато всеки човек е бил ловец, упражняването на лова като че ли повсеместно се превърнало във владетелско или поне аристократическо занимание. Ако селянинът е бил ловец, то можем същевременно да си го представим и като браконьер. Минойците дори са изобразили лов на лъвове; и ако някога наистина е имало такова нещо на Крит, този звяр сигурно е бил внесен специално за удоволствие — или неудоволствие — на царя. Втората забележка се отнася за лова на бикове. Няма защо да смятаме, че бикове са били внасяни отвън. Но единственото безспорно изображение, в което се вижда ловуване и хващане на това животно — за разлика от игрите с бикове на арената, — е върху знаменитите чаши от Вафио и въпреки че изработката им е несъмнено критска, Вафио все пак се намира на Пелопонес. Но тъй като в Крит е имало диви бикове и е имало належаща нужда от тях за арената, ние можем със законно основание да приемем, че на тези чаши е изобразена действителна критска сцена. По-нататък ще говорим повече по този въпрос; засега е достатъчно да кажем, че ловът на бикове е бил висококвалифицирано и много опасно занятие. През 1963 г. при разкопки, проведени Източно от Хераклион под ръководството на д-р С. Алексиу, уредник на критските старини, бе намерена кутия от слонова кост, на която е изваяна сцена, твърде подобна на сцените върху чашите от Вафио. Фонът представлява природна среда, не арена, а в помощ на акробата, който извършва опасната работа, този път са изобразени хора не с мрежи, а с копия — може би те са помагали да се насочи бикът към мрежите.

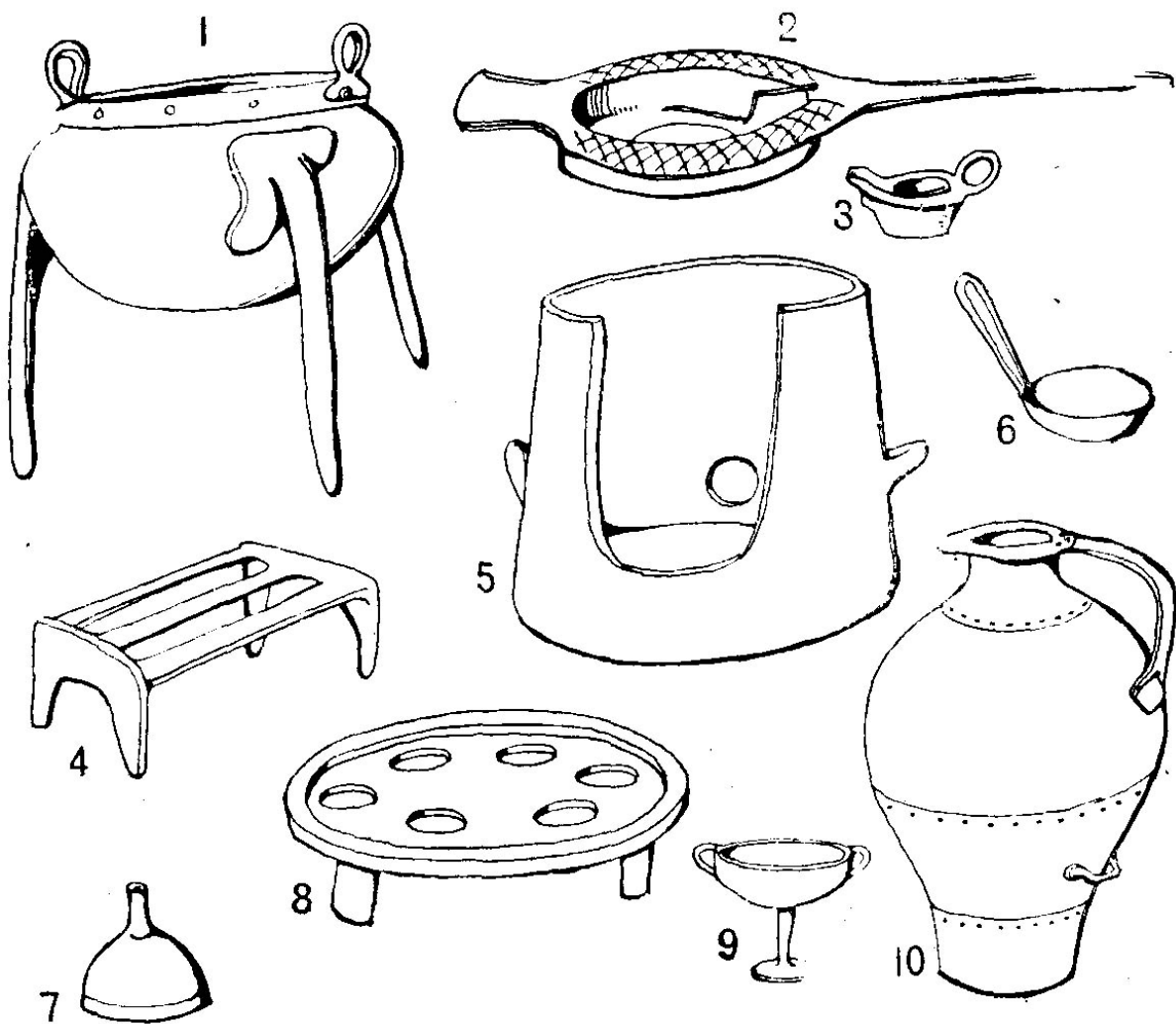
Вън от това не е имало кой знае какви опасни животни за ловуване. Единствените други хищници били дивата котка, язовецът и невестулката. Царството на насекомите предлагало скорпиона и отровния паяк; от отровните змии единствен представител е била пепелянката. Съществуват легенди, че Зевс или съответно Херакъл прочистили този блажен остров от пакостни гадини — работа, която явно не е била завършена докрай.

С какво се е хранил миноецът? Без съмнение главно с ечемичен хляб, маслини и козе сирене, както повечето други народи около

Егейско море. Крит изнасял маслини и критянинът трябва добре да си е угаждал с тях, освен ако най-хубавите не са били заделени за износ. Има указания, доста несигурни може би, че хлябът му не е бил толкова доброкачествен — един скелет с развалени зъби. Зеленчуци като тикви, грах и фасул сигурно лесно са се отглеждали, а мед, този универсален подсладител на древния свят, трябва да е имало в изобилие. Авторы от класическата епоха славят Крит като производител на плодове, като смокинята, и на билки; откриването и отглеждането на тези култури трябва да е станало доста рано на Крит, както и навсякъде другаде през бронзовата епоха. Рано са били открити и веселящите сърцето свойства на маята — тоест, веселящи сърцето на човека, — а също и възможностите за стимулиране и контролиране на ферментацията. Намерените в големи количества различни видове кухненски пособия, както и съдове за съхранение и разливане на течности говорят, че минойците са били сериозни готвачи и ако не сериозни пиячи, то поне такива без задръжки в разумните граници. Тези находки не се отнасят само до дворците. Както казахме по-горе, морската храна трябва да е била изобилна, особено младите сепии, които лесно се ловят. Що се отнася до животинското месо, селянинът поне не ще да го е вкусвал често, въпреки че по-високопоставените от него може да са били по-облагодетелствувани в това отношение. В древния свят умъртвяването на животно е било особен и тържествен случай, който неизменно е давал повод — и това е продължило до класическата епоха на Гърция — за жертвоприношения на боговете. Ако понякога жертвоприношението е било благовиден предлог за угощение, от което боговете са получавали доста малко, то все пак умъртвяването на животно е представлявало особено действие.

Глинен печат от Кносос с изображение на води и птици

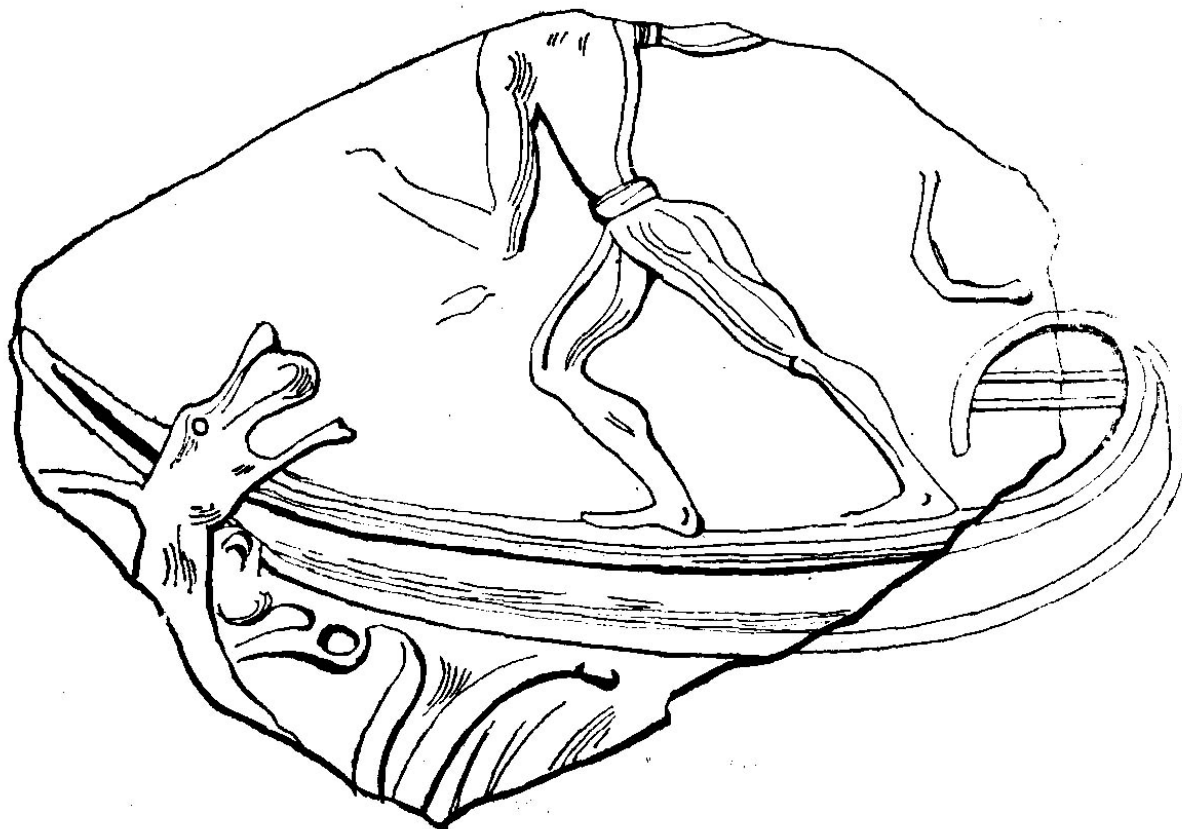

Домашни предмети и кухненски пособия (по рисунки на Дж. У. Грейъм): 1) бронзов триножник; 2) бронзова лампа; 3) глинена лампа; 4) скара; 5) пещ; 6) черпак; 7) фуния; 8) поднос за яйца; 9) бронзова чаша; 10) кана.

Моряците сигурно са пренасяли с корабите си маслини или тяхното масло в големи делви като част от богатствата, изнасяни от Крит. И ако обикновените хора са били селяни, съставляващи 90 на сто от повечето народи на бронзовата епоха, то на Крит останалите 10 на сто ще да са били предимно мореплаватели редом с търговци, които се грижели моряците да получават своя товар, и занаятчии, които произвеждали по-ценните стоки от този товар.

В едно критско изображение на кораб виждаме кон на борда; и тъй като художникът е нарисувал коня голям почти колкото кораба, той

несъмнено е искал да изтъкне необикновения характер на този товар — показателен факт, с който ще се занимаем по-късно, като засега само ще подчертаем, че колкото необикновен и неудобен да е бил товарът, Минойският моряк все пак се е справял с него. Той също така е познавал добре опасностите на морето, а и очевидно не се е отказвал от правото на всеки пътешественик да разказва за приключенията си. На друг миниатюрен критски печат е изобразен кораб, по чиято страна като че ли се мъчи да се покатери огромно чудовище със зинала паст.

Фрагмент от каменен печат с изображение на морско чудовище и кораб

Критските корабостроители трябва да са се учили от Египет и векове наред са диктували модата на корабите в Средиземноморието, включително и на черния кораб на многохитрия Одисей. Събрани от различни източници свидетелства ни дават следната картина: морски плавателен съд с необикновено висок нос и ниска кърма, построен с гладка обшивка, а не със застъпващи се дъски, със средна дължина 21 м и ширина 4 м, а максимална дължина до 30 м; имал е най-много до

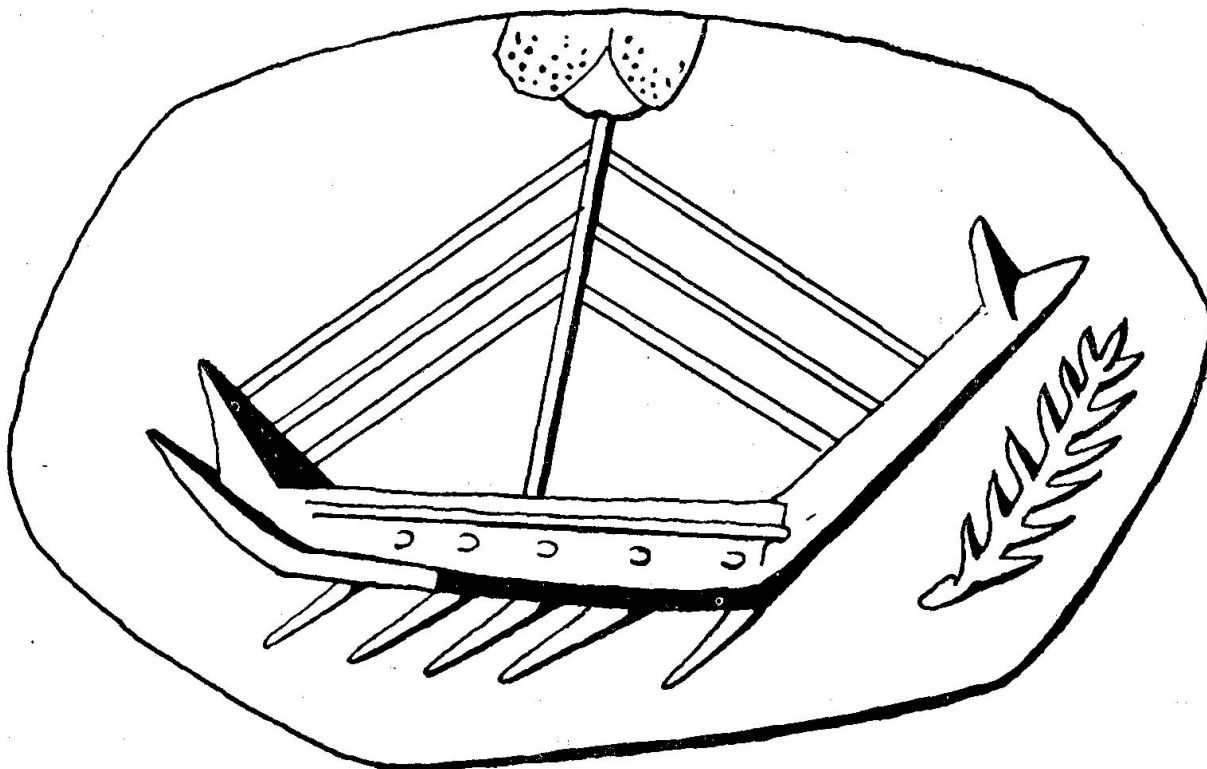
петнадесет весла от всяка страна и едно голямо платно с хоризонтални рейки по средата; управляван бил не с кормило (което е изобретение от новата ера, а не от преди нея), а с дълго гребло. Една практична принадлежност към кораба, както допускат някои, може да е бил кафезът с опитомени пощенски гълъби, които били пускани да излитат, както някога бил пуснат и гълъбът от Ноевия ковчег, за да търсят суша; те давали кураж на плаващия без компас екипаж, терзан от мисълта за чудовища. Обикновено критските пристанища били разположени от двете страни на някой нос, така че корабите могли да се приближават до тях, независимо от посоката на вятъра. Няма следи, че дългите притулени рейдове на залива Суда по посока към днешна Кания са били използвани през бронзовата епоха, може би защото тогава са се страхували, че такъв тесен пролом би бил твърде удобно скривалище за пиратски кораби. А във връзка с това не бива да си въобразяваме, че минойските царе, въпреки че са стояли начело на „таласокрация“ — както се изразяват днес учените, — са били безусловни „владетели на вълните“, каквото е значението на този термин. Пиратството било твърде разпространена и отдавна упражнявана средиземноморска дейност, за да може то да бъде напълно изкоренено по което и да било време, а минойците — миролюбив народ, ако въобще някога е съществувал такъв — едва ли ще са притежавали непобедима и войнстваща „флота“, каквато имала Англия по времето на Колингууд и Атина по времето на Перикъл.

Това не означава, че животът на минойския мореплавател не е бил суров и изпълнен с опасности, а просто, че той едва ли ще е бил член на някаква минойска „флота“. Дори когато е смазвал пиратските набези на други народи, той навярно е използвал професионални войници на борда, каквато е била практиката на всички мореплаватели чак до Нелсъново време; а понякога може и сам да си е позволявал да пиратства по малко. Няма съмнение, че някои от неговите плавания са били рисковани и продължителни. Но по-често те са се извършвали по установени и дори еднообразни маршрути: от Крит до Египет, оттам покрай брега до Палестина и Сирия, след това през Кипър и Додеканезките острови обратно у дома.

Дори огромните делви, т.нар. питоси (ил. стр. 39), с дървено масло, вино и сухо грозде, които изпълвали корабния трюм, били сами по себе си произведения на изкуството и въпреки размерите си изящни.

Но както предполагат някои, корабите сигурно са пренасяли и по-ценни товари, а критските занаятчии, които работели както за износ, така и за местната аристокрация, трябва да са съставлявали значителна част от населението.

За изделията на тези майстори — били те грънчари, рисувачи на керамика, бронзолеяри, стенописци или зидари и архитекти при строежа на големите дворци, ще има доста да поговорим по-нататък; тук нашата тема е критският начин на живот. Все пак количеството, разнообразието и красотата на произведенията, създавани от майстора-занаятчия, трябва да означават, че той е бил високо тачен и често дори високопоставен член на обществото, а яркостта на неговите творби би трябвало да означава, че той е бил щастлив работник. В ранните дни на минойската цивилизация не един художник трябва да е ходил в Египет да учи занаята си; а към края на епохата не един художник, надминал вече учителите си, трябва да е пътувал в противоположна посока, за да се заеме с разкрояването на дворовете и дворците на варварските, но могъщи микенци. Между това той си имал ателие в двореца на благородника или в къщата на богатия, защитено от дневния зной и съоръжено с тогавашния еквивалент на „северното осветление“ във форма на светлина, процеждаща се и отразявана надолу в шахтата на „светлинен кладенец“ (за това по-нататък ще говорим повече) — и е оставил след себе си достатъчно от своите оръдия и материали, за да може по-сетнешният археолог да идентифицира много такива работилници при разкопаването им.

Минойски печат с изображение на кораб

В Гурния на северния бряг, където островът става най-тесен, са намерени сечива на един по-непретенциозен майстор — дърводелец. Ето как описва находката Хериет Бойд Хоуз, която започна разкопките там заедно със съпруга си:

Цял комплект дърводелски инструменти лежеше скрит в един процеп на една къща в Гурния, изоставен там при бягството на собственика, когато градът бил нападат и опожарен. Той е употребявал дълги и къси бичкии, тежки длета за камък и леки за дърво, шила, гвоздеи, пили и изхабени от употреба брадви; важно е да се отбележи, че те са толкова близки по форма до днешните инструменти, че ни дават едно от най-крепките звена между първата голяма цивилизация на Европа и нашата.

Има един друг, много красив обект, наречен Агия Триада или „Света Троица“, където са намират останките не само на минойски дворец, но и на средновековна църква. Тук са открити — сред много други неща, както ще видим по-късно — няколко триона с огромни размери; с тяхна помощ майсторът сигурно е могъл да се справя с дървесината на големите кипариси, намиращи се все още в изобилие по

това време, както и с по-меките видове камък, с които се градяла зидария от дялани блокове или квадрати, подобна на египетската, немислима преди изнамирането на бронза. Тези сечива, както впрочем и всички бронзови оръдия, трябва да са били особено ценни, защото нито медта, нито калаят се намират в изобилие. Дърводелецът от Гурния се отнасял с най-голяма грижа към онова оръдие, с което той, така да се каже, правел другите си оръдия. Заедно с комплекта инструменти е намерен и шистов блок, в чиито стени са издълбани форми за отливане на длета, шила и гвоздеи. Ето какво казва Хериет Хоуз:

Този камък бил толкова ценно притежание, че когато се пропукал по нацърбената линия през върха, собственикът му положил най-голямо старание да го поправи. Първо, той прекарал тънка медна лента два пъти около блока, като го пристегнал здраво с нея, и след това вкарал плоски камъни като клинове между металната лента и блока — изпипана работа...

Толкова за майсторите-занаятчии, които заедно с моряците и селяните съставлявали гръбнака на древния Крит и допринесли за неговия разцвет. Но какво да кажем за градовете и селата, където живеели те, за къщите, които нашият старателен дърводелец помагал да се строят и обзавеждат? С дворците, както и с големците, които ги обитавали, ще се занимаем в по-сетнешните глави, за да им дадем по-подробното описание, което те заслужават. Омир говори с удивление и възхита за „стоте града“ на Крит; а тъй като той е писал близо три четвърти хилядолетие след златния век на минойците, островът трябва наистина да се е радвал на необикновена слава. Под „град“ ние можем естествено да разбираме градец или село; и трябва да имаме пред вид, че там сигурно са живеели хора от всички съсловия, включително селяни, ратаи и роби, тъй като самостоятелното селско стопанство е явление на новото време, а древните са предпочитали защитата и чувството на задружност, които получавали един от друг и от господаря, обитаващ къщата си на хълма.

Към началото на средноминейския период строителството, изглежда, получило голям тласък в развитието си и тогава започнали да никнат дворци и вили, заобиколени от градове и села. Умението на строителите бързо пораснало и някои от най-добрите строежи са създадени през средния период; често те са по-добри от късната

архитектура. Главните градове станали големи, каквато и мярка да прилагаме — населението на Кносос през късния период се изчислява на най-малко 70 000 души.

Градовете не правят впечатление да са били планирани. По-скоро те се разраствали отвътре навън, от центъра на властта, престижа и покровителството на царския дворец или вилата на богаташа, процес, който е и по-естествен. Общото впечатление, което те са пораждали у приближаващия се към тях, навярно е било доста близко до онова, което правят днешното село и градче в Крит и Гърция или на егейските острови, макар и понякога по-внушително: скупчени нагъсто бели къщи, блеснали на слънцето, обикновено квадратни по форма, но, общо взето, неподредени, с плоски покриви и често с външни стълби, нарушаващи строгостта на линиите. Върху редица плочки, които бяха намерени в Кносос, вложени в стените на дървена ракла и наречени „Градската мозайка“, са изобразени фасади на къщи; повечето са на два, а някои и на повече етажи, и можем да приемем, че двуетажната сграда е била най-разпространеният тип семейно жилище на „средното съсловие“.

В тази мозайка от къщи личат, както може да се види, прозорци с правоъгълни отвори; с основание се предполага, че тези отвори са били запълнени, както в Египет, с намастен пергамент, който може би са сваляли през дългите летни месеци. Разкопките показват, че обикновено къщите са се издигали на равнището на улицата, обърнати с лицето към открит вътрешен централен двор — „патио“, по-скромна разновидност на знаменитите „осветителни шахти“ в дворците. Във вътрешния двор вероятно се е приготвявала храната и само пролетните и есенните дъждове заставяли домакинята да се прибира вътре, където тя си служела с подвижно пръстено огнище, каквото употребявали дори в дворците, и където трябвало да се оправя както може с дима от дървените въглища. Средната по-заможна къща сигурно е имала от шест до осем стаи, но не са рядкост и жилища с по дванадесет стаи. Тяхното обзавеждане несъмнено би се сторило оскъдно, но не непременно и строго на съвременния човек. При разкопките са открити каменни пейки и площадки; не бива да забравяме, че за разлика от Египет критският климат не е бил толкова сух, та да могат да се запазят невредими дървото, кожата и тъканите. Пък и цивилизация като минойската, тъй привързана към яркото,

пъстроцветно облекло, едва ли е пренебрегвала удобството или е отричала живите цветове в дома. Можем да си представим, че строгостта на обстановката се е смекчавала от килими, възглавници и завеси. На много места са открити следи от бледосиня постна боя по вътрешните стени — цветът на релефния потон в Кносоския дворец.

Много къщи, разбира се, са били по-малки от изобразените в „Градската мозайка“. Но те далеч не са били никакви схлупени коптори. Едно въображаемо посещение в Гурния може да ни помогне да си създадем правдива представа за този град край морето, който бил споletян от бедствие и където дърводелецът укрil инструментите си. Там оголените развалини наистина пораждат впечатление за струпани нагъсто жилища. Но пък основите на съвременната къща винаги оставят измамното впечатление за малки размери. Представата, която би трябвало да получим от Гурния, е за по-голям простор. Тук се намира селището, което може да бъде наречено един от първите градове в Европа. И то си е град на общо основание. Въпреки че тук може да е имало вила на благородник или богаташ, тя е само *primus inter pares*. Този град, разположен в своята котловина между хълмовете, гледащи към морето, бил пристанище и развивал дейност като пристанище. Тук, както е било обичайно, корабите на търговците били изтегляни на гостолюбивия бряг; може би защото тук е най-тясната част на острова, те понякога били пренасяни направо по суша до южния бряг, нещо, което създавало платена работа за местните жители. Значение имат и две други особености на Гурния. Градът нямал укрепления — той бил открит към морето, от което черпел богатството си. В него имало открита площ — пазарен площад или агора. Нека си припомним, че по-късно всички гръцки градове са имали агора, която била използвана като място за срещи и разговори, а така също и за покупко-продажби. Ако се съди по автопортретите им, критяни не са били саможиви или мълчаливи хора, тъй че може би те са сложили началото на онази мода, която в края на краищата превърнала агората във форум.

Във всеки случай, каквото и наследство да са оставили те, ние можем с основание да приемем, че градовете на минойците са били приветливи и цветущи селища. Това впечатление ни внушават по-късни гръцки легенди и не е открито нищо, което да го опровергае. Градът лежи бял и блестящ на слънцето — и ако слънцето никъде не грее

постоянно, в Крит то грее доста дълго, — а над града се издига като закрилник, не като тиран, дворецът със своята колонада от ярко оцветени стълбове и с веещо се знаме. Стълбовете са засвидетелствани археологически, а тъй като египтяните са научили минойците на немалко неща и именно египтяните са изнамерили този развяващ се символ, то и знамето е основателно предположение...

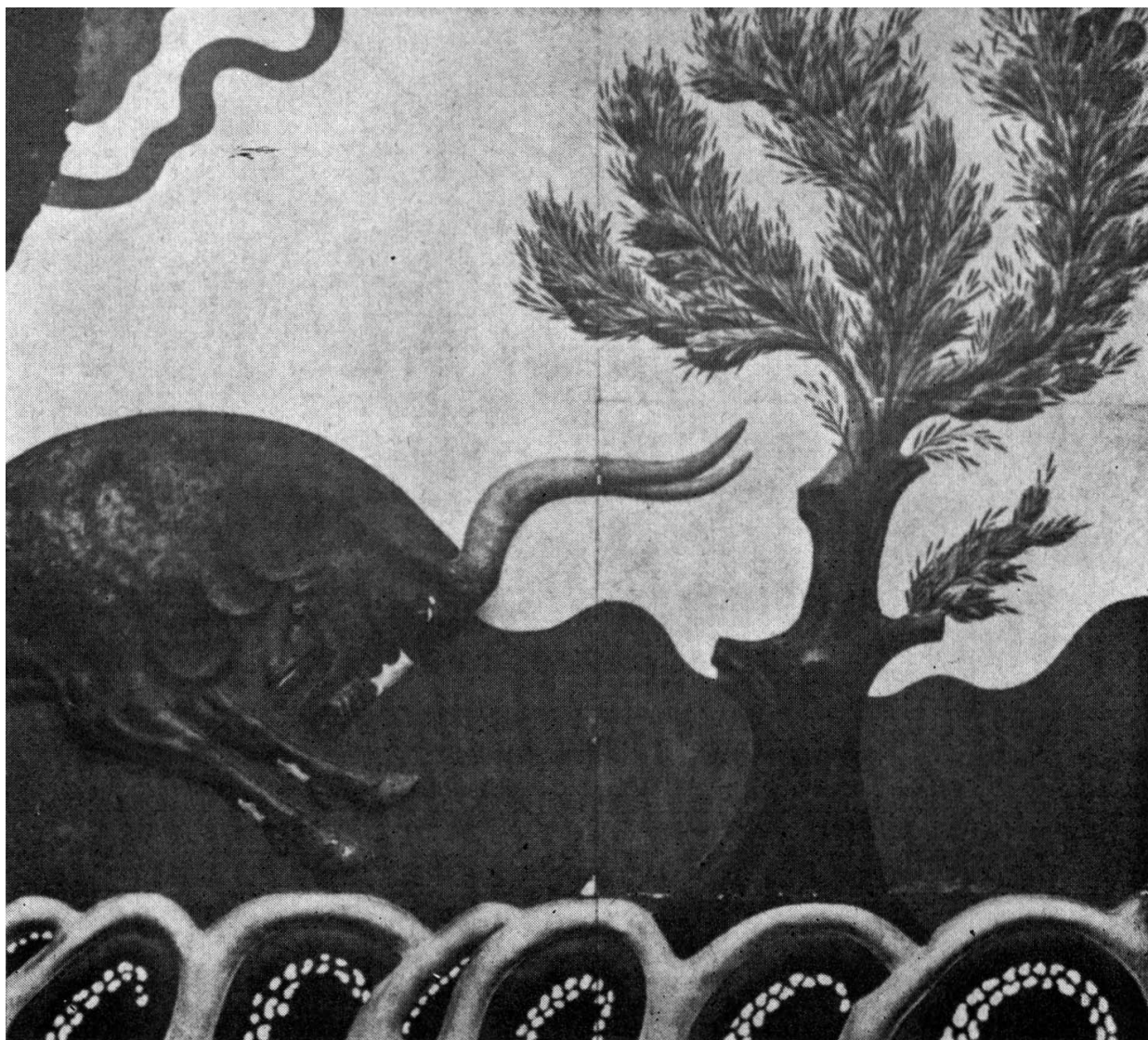
Поглед от северната част на двореца във Фестос към планината Ида

Сцена от „Вазата на жътварите“ от Агия Триада

»Притежание на красиви неща“ — ритони от Псира и Закро

Фреска с нападащ бик (реставрирана) от портика на северния пропилон в Кносос

Сър Артър Еванс, портретуван от У. Б. Ричмънд на фона на фреска

Сцена от „Вазата на жътварите“ от Агия Триада

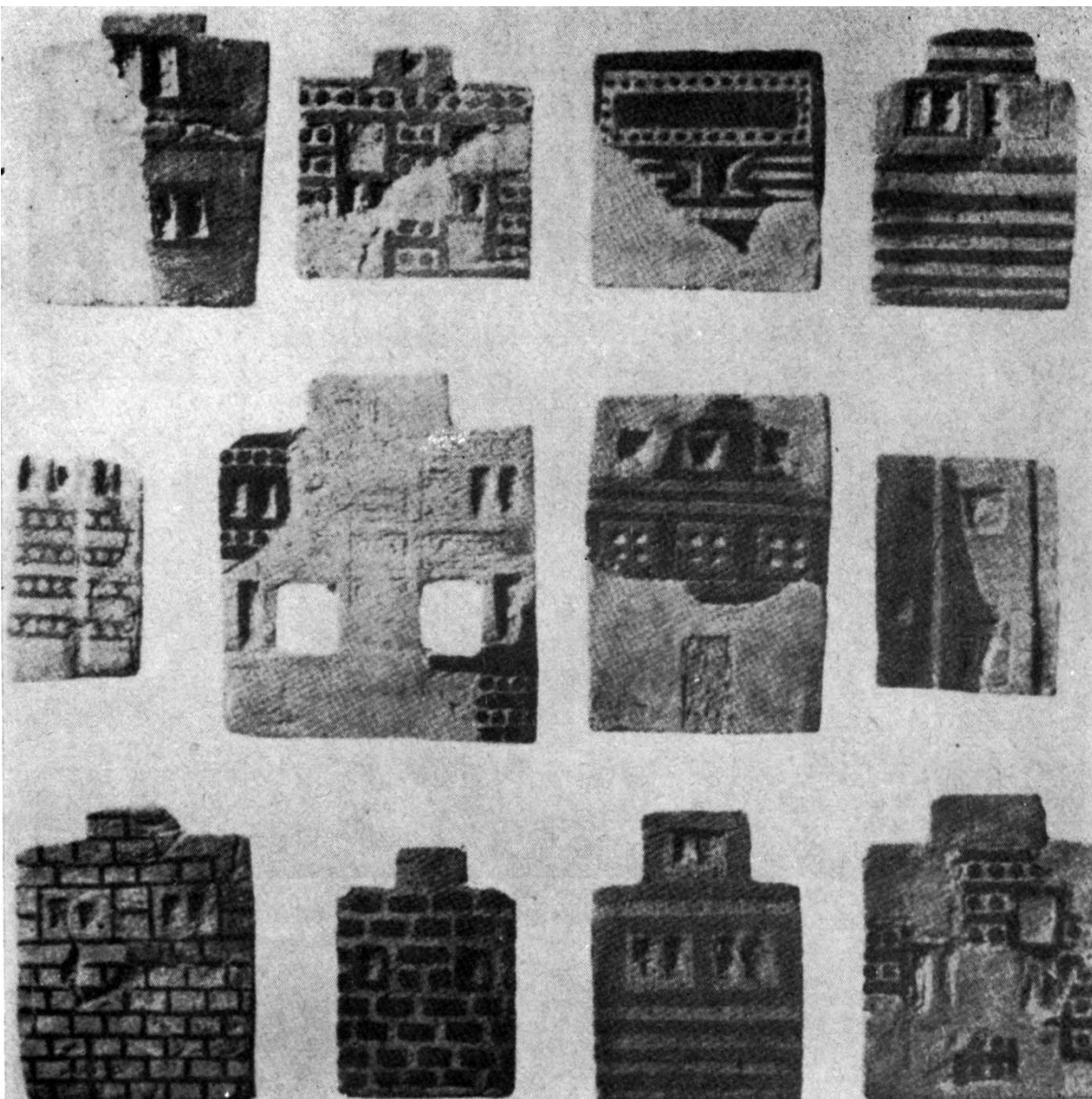

Гигантски питоси при северния вход на двореца в Малия

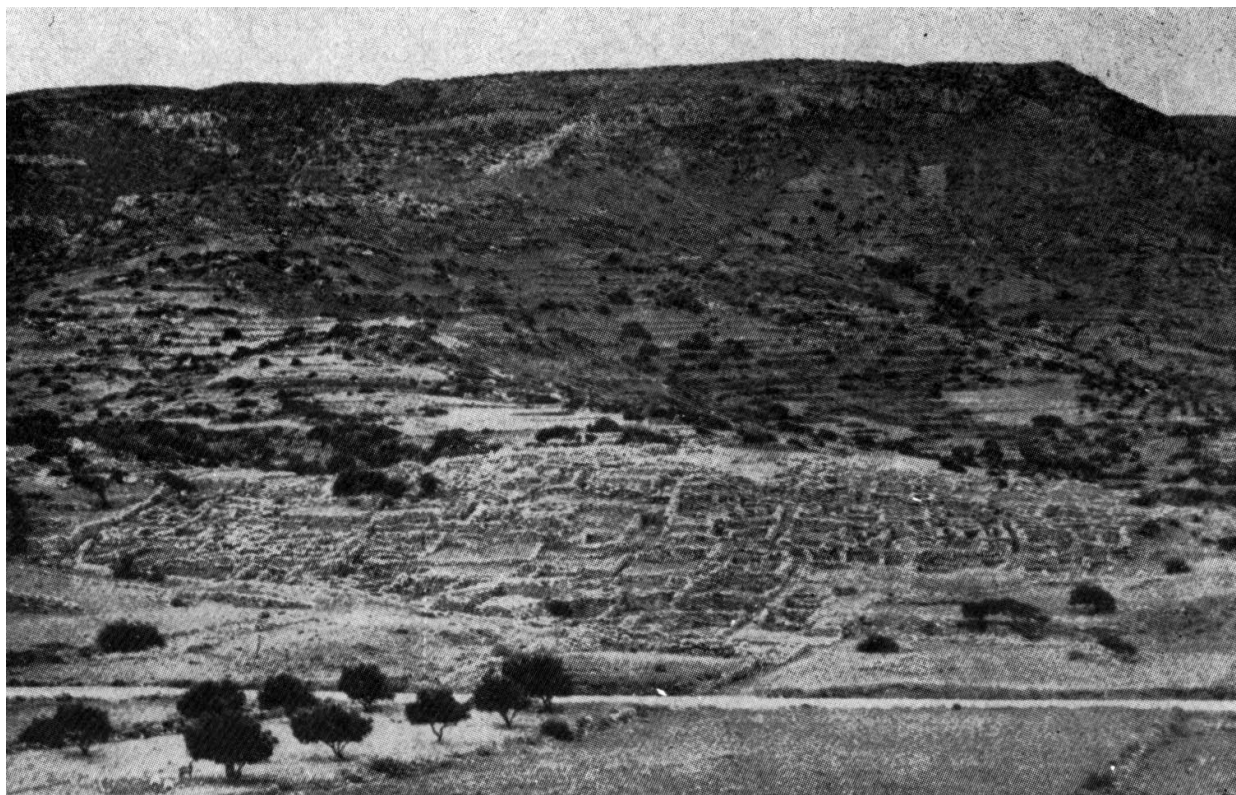

*Два критски пейзажа в околностите на Фестос; и на двата в дъното
се вижда планината Ида*

"Градската мозайка", открита в Кносос, с изображения на различни видове къщи

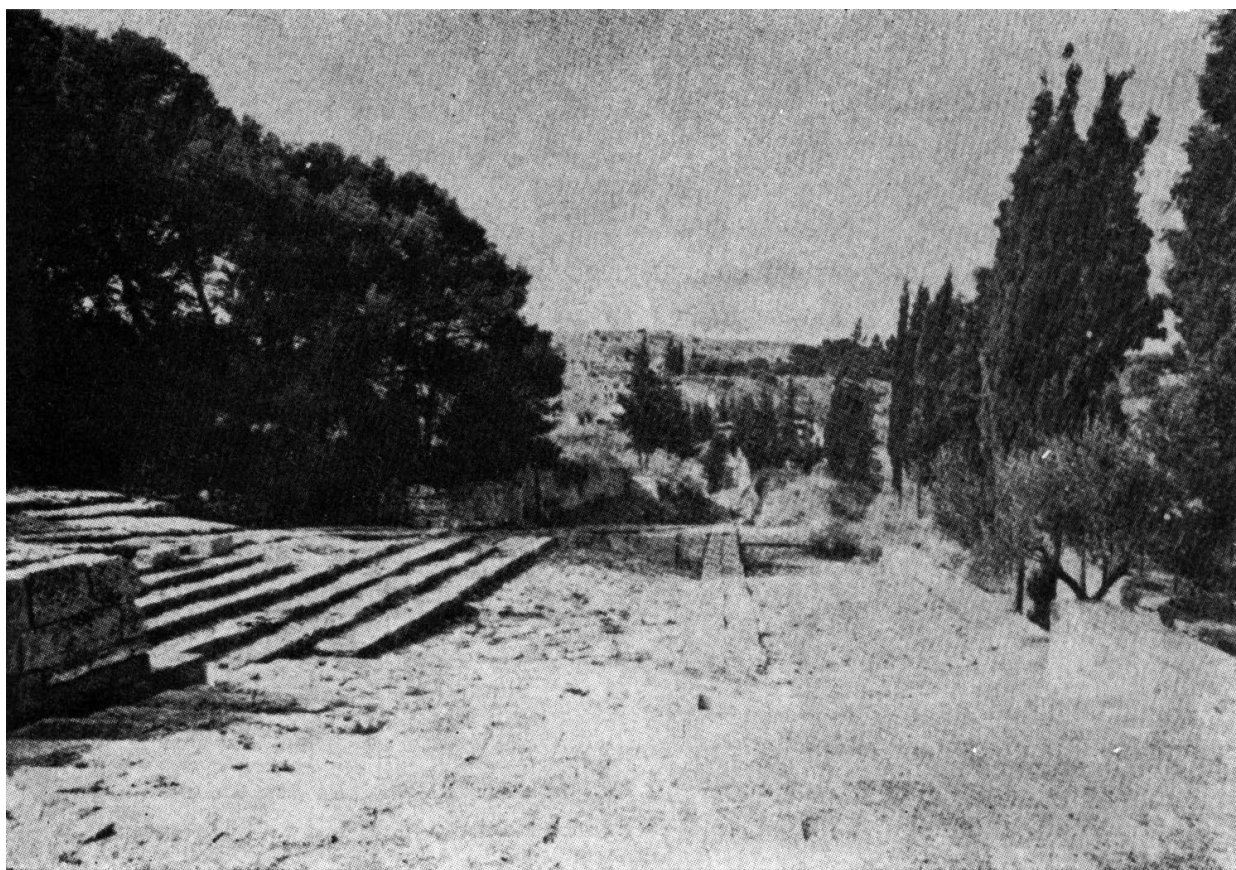
Развалините на пристанищния град Гурния

"Коридорите, перистиловите и залите" на двореца в Кносос, гледани от мегарона на царицата

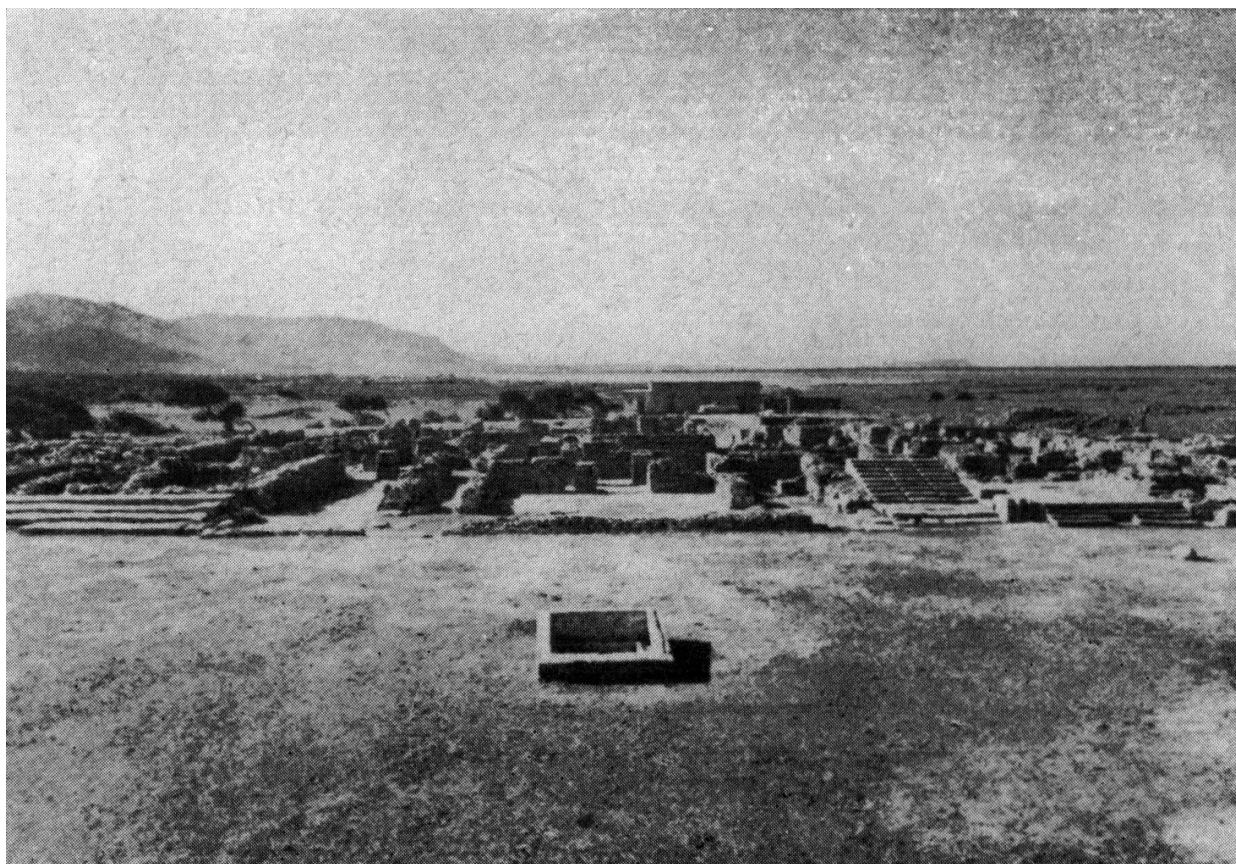
*Там, където може би е танцувала Ариадна: „театралният район“ и
стъпалата, водещи към площадката във Фестос*

"Театралният район" в Кносос

Реставрираният западен вход на двореца в Кносос

Централният двор и олтарът в Малия

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ДВОРЦИТЕ

Под „лабиринтос“ критянинът разбирал „Къщата на двойната секира“ — и ако тогава на най-високата точка на Кносоския дворец действително се е развявало споменатото знаме, то поне неговият символ ще е била двойната секира. Но за гърците лабиринт означавало нещо друго, голяма сграда с многобройни и заплетени коридори, всъщност нещо объркано. Прието е да се смята, не без основание, че критските дворци са правели на нецивилизованите, но впечатлителни ранни гърци именно такова впечатление.

Кносос, Фестос и Малия са най-големите дворци на древния Крит и критската легенда разказва, че някога в тях царували съответно цар Минос и двамата му братя Радамантис и Сарпедон. Малия лежи на северния бряг, на двадесетина мили Източно от Кносос, а Фестос — близо до южния бряг, тридесет мили на югозапад. Пътища свързвали Малия и Фестос с Кносос и техните изходни трасета в Кносос все още личат. Пътят за Фестос и по-нататък до брега трябва да е бил главната търговска артерия на древния Крит. Дж. Д. С. Пендълбъри, който е преброял пешком повечето от древните пътища, казва, че този път е могло да бъде извървян за дванадесет часа, а още два часа били нужни, за да се стигне до морето. Но тъй като обикалял по склоновете на планината Дикта, той в никакъв случай не е бил равен или лек път.

Повече за тези пътища ще говорим по-нататък. От трите двореца, свързани с тези пътища, кносоският е най-големият. Няма съмнение, че в ранни времена и трите са били резиденции на дребни владетели; но легендата за Минос и братята му навежда на мисълта, че около средноминойския период и по времето на критския разцвет царят на Кносос е властвал над целия остров. Пък и думата „лабиринт“ и легендата за Тезей и Ариадна с нейното кълбо конци не бива да оставят у нас впечатлението — независимо от това, какви представи са имали неуките гърци, — че дворецът в Кносос е бил забъркан и безформен конгломерат от производно свързани постройки. Кносос, както и

другите дворци наистина са се разпрострели нашироко върху терена, но това разпростирание е станало организирано и обмислено, а и сградите са се издигали на внушителна височина. Артър Еванс, човекът, разкопал Кносос, говори с гордост за него — с гордост, защото той го е възстановил — като за „кресчендо от просторни коридори, перистилове и зали, обслужвани от импозантно стълбище“.

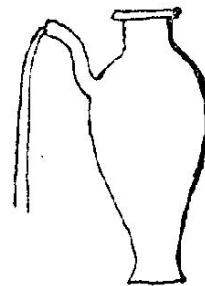
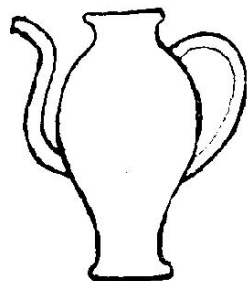
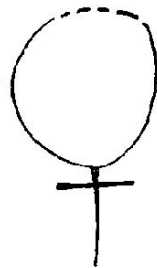
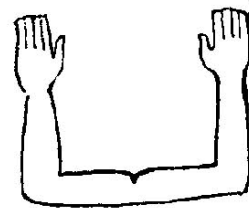
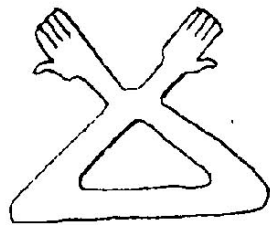
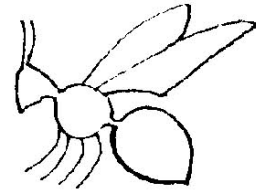
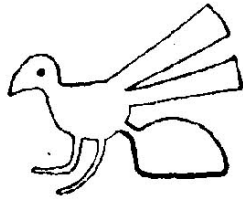
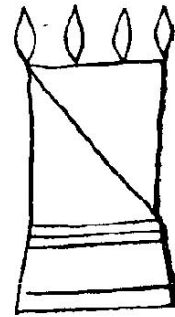
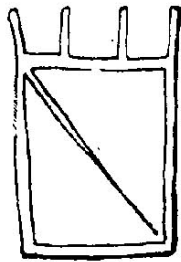
Кносос действително е прототипът на критските дворци; неговото име е влязло в „Илиада“, а за по-сетнешния егейски свят Кносос трябва да е бил синоним на древния Крит. Тъй като той е и първият обект, подложен на системни разкопки, уместно е да му дадем подробно описание.

Първо няколко думи за човека, който е разкопал или, както казахме, го е възстановил. Артър Еванс е роден през 1851 г. като дете на заможни родители и син на известен колекционер на старини. Когато пораснал, станал любител-нумизмат и професионален вестникарски кореспондент, чийто особен интерес и симпатии били насочени към балканските народи и техните борби за освобождение от вековното отоманско господство, симпатии, които понякога се проявявали по донякъде индивидуалистичен и своеобразен начин. Макар и по-късно назначен за уредник на оксфордския музей на името на Е. Ашмоул (Ashmolean Museum), той не се задържал на едно място и продължил да посещава Балканите и Гърция, а когато след едва дванадесетгодишен брачен живот, вече на 42-годишна възраст, загубил жена си, зовът на егейските земи станал още по-властен. Това се случило през 1893 година. Еванс вече се познавал с откривателя на Троя, немеца Хайнрих Шлиман, и посетил неговите разкопки в Микена на Пелопонес. В атинския музей му направили особено силно впечатление древните прекрасно гравирани печати, които се пазели там. Късогледството по-скоро му помагало, отколкото да му пречи при проучване на ситната им гравировка, а особено го заинтригували някои печати, на които личали йероглифни знаци от неизвестна писменост, дошла — както му казали — от Крит.

Неизбежно било за Еванс да се сблъска с трудности от страна на турците, чиито врагове той подкрепял с толкова симпатия. Неизбежно било също така посредством Гърция той да бъде привлечен от Крит. Находките на Шлиман открили широки нови перспективи. Преди неговите открития предците на гърците от класическата епоха —

наричани тогава егейци, а сега микенци — били само мит и легенда и по тази причина отричани от историците. Шлиман ги превърнал в реалност... и привел доста съществени доказателства, че те били и могъщ, и влиятелен народ. Но откъде са дошли те и най-вече кои са техните предци в разпространението на културата и цивилизацията? С този именно въпрос Еванс подхванал нишката на историята. Той нямало на какво друго да се опре, освен на легенди, на беглите намеци у класическите автори... и на каменните печати.

Еванс нямал щастие в този смисъл, че никога не му се удало да дешифрира йероглифното писмо, което първо привлякло вниманието му, нито дори да разчете по-късните писмености, които открил. Но поне имал щастие в това, че успял да си издействува разрешение да копае при Кносос, където неговият знаменит предшественик Шлиман претърпял неуспех — и тук има може би нещо повече от щастие, защото Еванс, макар също така упорит, бил малко по-тактичен от германския си съперник. Въпреки това работата вървяла бавно и трудно. През 1894 г. Еванс успял да закупи четвъртината от терена на Кносос, който бил известен, но фактически недокоснат; ала избухнало въстание срещу отоманската власт и едва през последната година на 19 век — когато критяни вече се радвали на свобода — той могъл да започне голямото си дело.

*Изображения от печати, показващи сходството между минойските
(вляво) и египетските йероглифи*

Най-важното нещо, което трябва да имаме пред вид, когато говорим за Кносос, е, че Артър Еванс и неговите сътрудници нямали почти никаква представа за това, какво и колко ще намерят. Каменните печати, от които Еванс могъл да открие още екземпляри на Крит, приличали на печатите, намерени в Микена, на някои от които били изобразени мъже и жени, носещи дрехи в съвсем не гръцки стил; освен това те свидетелствали за голямо, поразително художествено майсторство. Но това били съвсем бегли следи. Да се каже, че Еванс и хората му не са хранели надежда да намерят останки от някаква блестяща нова цивилизация, не би отговаряло на истината, защото надеждата вечно блика, а и никой не можел да забрави сензационния успех на Шлиман в Троя. Но те едва ли са могли да си представят, че ще открият цивилизация, тъй поразително различна от всичко открито дотогава. Затова можем донякъде да разберем възбудата и изумлението на Еванс и неговия екип, когато те изкопали това огромно и ново по рода си архитектурно творение на минойците в Кносос, когато изровили неговата керамика и разкрили фреските му. Можем да си представим и някои от трудностите, първо, при самите разкопки, защото тук имало останки от два двореца, строени един над друг, и двата над по-старо поселище, и второ — при тълкуването на находките. Тези две задачи щели да запълнят целия живот на Еванс, а той доживял до деветдесетгодишна възраст; те му донесли благородническа титла и му стрували цяло състояние.

Микенски каменен печат от Тисбе

Може би е уместно още тук да се спрем на един въпрос, преди да продължим. Става дума за онова, което днес ние знаем за минойците. Както е известно, минойската писменост — не йероглифите, които Еванс проучвал с късогледите си очи, а техният окончателен производ — бе дешифрирана едва напоследък (през 1952 г.) от покойния Майкъл Вентрис. Но въпреки че от дешифровката могат да се извлекат забележително количество сведения, единственото писмо, което е разчетено и преведено до ден-днешен, е било използвано във вътрешността на Крит — както смятат учените — само в продължение на някакви си петдесет години, и то изключително за ведомости, инвентарни описи и тем подобни. Ето защо нашите знания все още се градят предимно на всички други — материални — находки, както и на онова, което смятаме, че можем да извлечем от тълкуването на легендите. Находките обаче се оказали твърде богати...

Кносос може да разочарова днешния посетител. Но в повечето случаи развалините разочароват. Необикновеното в Кносос е това, че сър Артър Еванс, откривайки твърде често зидария на различни височини и равнища, е положил големи усилия не само да съхрани онова, което се поддавало на съхраняване, но и да го укрепи и разшири с помощта на бетонни блокове, греди и стълбове. По този начин се постигат две неща. Това ни улеснява много повече да схванем

първоначалния план и до известна степен да си го представим нагледно; но то също така унищожава твърде много от античната атмосфера и стеснява въображението — вече не е възможно, струва ни се, да се отдадем на странните мечти, в които се е унасял онзи надзирател, поставен да пази първите открити фрески. Така или иначе минойците от златния век (СМІІ и КМІ и ІІ за нас — вж. втора глава) нямало защо да се дразнят от вида на бетонните греди над вратите, боядисани с лак, имитиращ шарката на дървесина; а в тази книга ние се занимаваме преди всичко с минойците и не толкова с днешните останки от техния дворец.

За минойците дворецът — между две земетресения — трябва да е представлявал истинско чудо и източник на гордост, за царя — дом и седалище на властта, за придворната дама, чийто образ в интимна миниатюра сме уловили от стените му — място на интриги, развлечения и понякога без съмнение на скука, за майсторите, чиито работилници се намирали там — работна площадка като всяка друга, за чуждоземния роб — обект на страхопочитание и тъмни предчувствия, за акробата от арената — място на вълнения и ужас. Самият път, водещ към двореца, бил импозантен и минавал по голям мост или виадукт, прехвърлен през плитка долина и река. Ние можем мислено да населим това място с хора, както и ще сторим.

Но няма съмнение, че някога то е гъмжало от хора и деловитост, защото както повечето дворци на тази и други цивилизации Кносос е представлявал на времето си голяма и самозадоволяваща се общност, съчетание на средновековно имение или римска вила с — използваме не съвсем паралелни съвременни образи — Уайтхол (улица в Лондон с правителствени учреждения, синоним на английското правителство — б.пр.), камарите на парламента, Уестминстърското абатство, доковете, Лондонската кула и монетния двор^[1]. Затова, минавайки по моста, посетителят би могъл да види не само добре облечени придворни, но и екзотично облечения — в очите на минойците — търговец, току-що слязъл на близкия оживен кей, дипломата, просителя, привилегирования занаятчия или селянин с неговите изделия и продукти, овчаря, водещ стадо овце за царската кланица. Също тъй често може би дългият мост е бил почти пуст, защото не бива да си представяме древният свят така гъсто населен като съвременния; а в Средиземноморието хората спазват и „сиестата“. Тогава само палещото

слънце припичало отгоре, самотна цикада се стрелвала по моста, плах гущер пропълзявал по балюстрадата му, а времето си течало незабелязано.

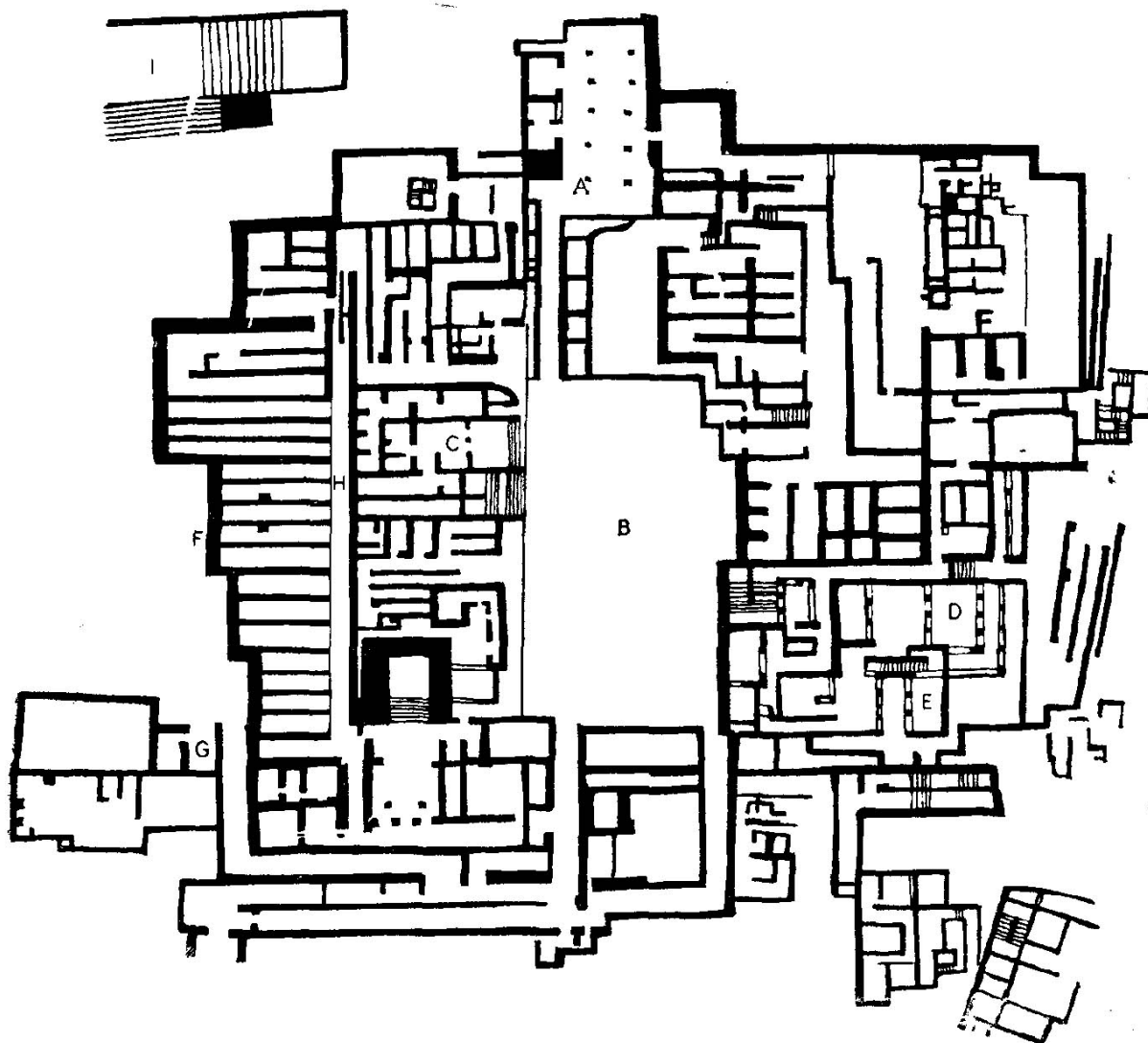
Но едно нещо сигурно би изненадало чужденеца, дошъл тук било за да смути тази мирна сцена, било за да се смеси със стадото овце. Тук имало мост, но не и подвижен мост; а и не се виждали високи крепостни стени.

Кносоският дворец може да се начертае на план. В центъра има голям открит двор с площ около 20 000 кв. фута или 1840 кв. м — целият дворец заема около 6 акра или 24 000 кв. м, — от едната му страна, западната, са официалните помещения, а от другата — частните. В по-сетнешните глави ще се говори повече за служебното крило, защото тук спада и религиозната дейност; но има една-две особености, които се отнасят до обществения и личния живот на минойците и които могат да бъдат отбелязани тук.

Влезете ли в двореца, вашият път в него се определя от ранга ви или от работата, за която сте дошли. Селянинът или търговецът ще дойдат в Западния двор, където е входът за търговците и занаятчиите. Тук те ще чакат, докато дойде време да се занимаят с тях. Тогава стоката им, била тя за продан или предавана като дан, ще бъде претеглена, измерена и прибрана в складовете. По протежение на двора имало дълги редици тесни складови помещения (ил. стр. 39), отворени навътре към съединителен коридор, който трябва да е бил доста тъмен, тъй като нямало осветителна шахта, а отгоре се намирали големи зали. Големите питоси, някои от тях по-високи от човешки ръст, са стояли в тези складове, а за по-ценните предмети имало покрити хранилища, издълбани в земята. Една приветлива нотка в тази търговска дейност; открили са, че покрай сенчестата страна на стената, опасваща Западния двор, е имало каменна пейка за чакащите.

По-важните посетители и високопоставените членове на владетелския дом идвали откъм северозапад, всъщност по последната отсечка на големия път от южния край на острова, след като той минавал над виадукта. Може би те са се отбивали да похапнат или да пренощуват в странноприемницата или кервансарая на другия бряг на реката, където им предлагали баня за уморените нозе и където могли да се любуват на фриза с яребици и папуняци, докато се хранели. През този северозападен вход, под сенчести дървета, човек и днес още може

да влезе в района на двореца и да стъпва по видимите останки от този „най-стар път в Европа“ (ил. стр. 68). Първият архитектурен обект, който среща по пътя си, е „театралният район“, настлана с камъни открита площ, от двете страни на която се издигат ниски стъпала; още по-внушителен образец може да се види при двореца-близнак във Фестос (ил. стр. 45). По стъпалата има места за доста голяма публика и е предвидено място за един подиум на царя. Тук е открита фреска, изобразяваща танцуващо момиче с развяващи се дълги къдри; фактът, че танцовата площадка се намира именно тук, може да свидетелствува за някакъв обичай да се посреща царят от път с танци или пък да се устройват танци в края на тържествени шествия. Омир говори за „хорото, което в обширния Кносос издяла нявга Дедал за мома Ариадна с прелестни плитки“ — може би точно тук е това място и може би стенописът е портрет на самата царска дъщеря; най-малкото трудно е да се възрази на ония, които са склонни да вярват в това...

План на двореца в Кносос А Северен вход В Големият двор С Тройната зала D Зала на двойната секира E Мегарон на царицата F Западен двор G Югозападен портик H Коридор със складове I Театрален район

След като минавал през един пропилон или входна порта, придворният или знатният посетител завивал надясно и оставял зад себе си отляво помещенията за майсторите и чиновниците. Тук го пресрещали часови — защото ако Кносос явно е бил лишен от крепостни стени, то има указания, че при тази важна северна врата са упражнявали доста строг контрол — и след това се изкачвал по тясна наклонена рампа между масивни зидове, за да се озове в един преден двор с колони. Тук той се изправял пред изумителното, досущ като живо изображение на глава на нападащ бик — и тогава той знаел вече

със сигурност, ако не го е бил научил още преди това, че е попаднал в столицата на минойците. Тази наклонена рампа все още съществува и над нея е възстановен портикът с колони и е реставрирана фреската с бика (вж. стр. 35).

Продължавайки пътя си под впечатлението от току-що видяното, посетителят стигал до големия открит централен двор на двореца — фокусът, около който трябва да е бил застроен целият огромен комплекс. От лявата му страна и на изток сградите били ниски по съображения, които ще изясним след малко. Но отдясно фасадата на западното крило се издигала на три етажа височина.

Реконструирането на тази фасада се е оказало възможно и Пит де Йонг, някогашен музеен уредник в Кносос, е нарисувал на картина внушителната гледка, която е посрещала посетителя. Там се виждали колони от твърде своеобразен вид, заоблени стълбове, боядисани с червеникавокафява боя, имитираща дървесна шарка, и с фронтони, оцветени в черно или яркосиньо. Освен това, както е установено, тези стълбове в Кносос са по-широки в горната си част, отколкото в основата, любопитна форма, която днес никой не може да обясни; едно от предположенията е, че първоначално стълбовете са били чисто и просто отсечени или изкоренени дървета, които се поставяли наопаки, за да не могат да покарат отново!

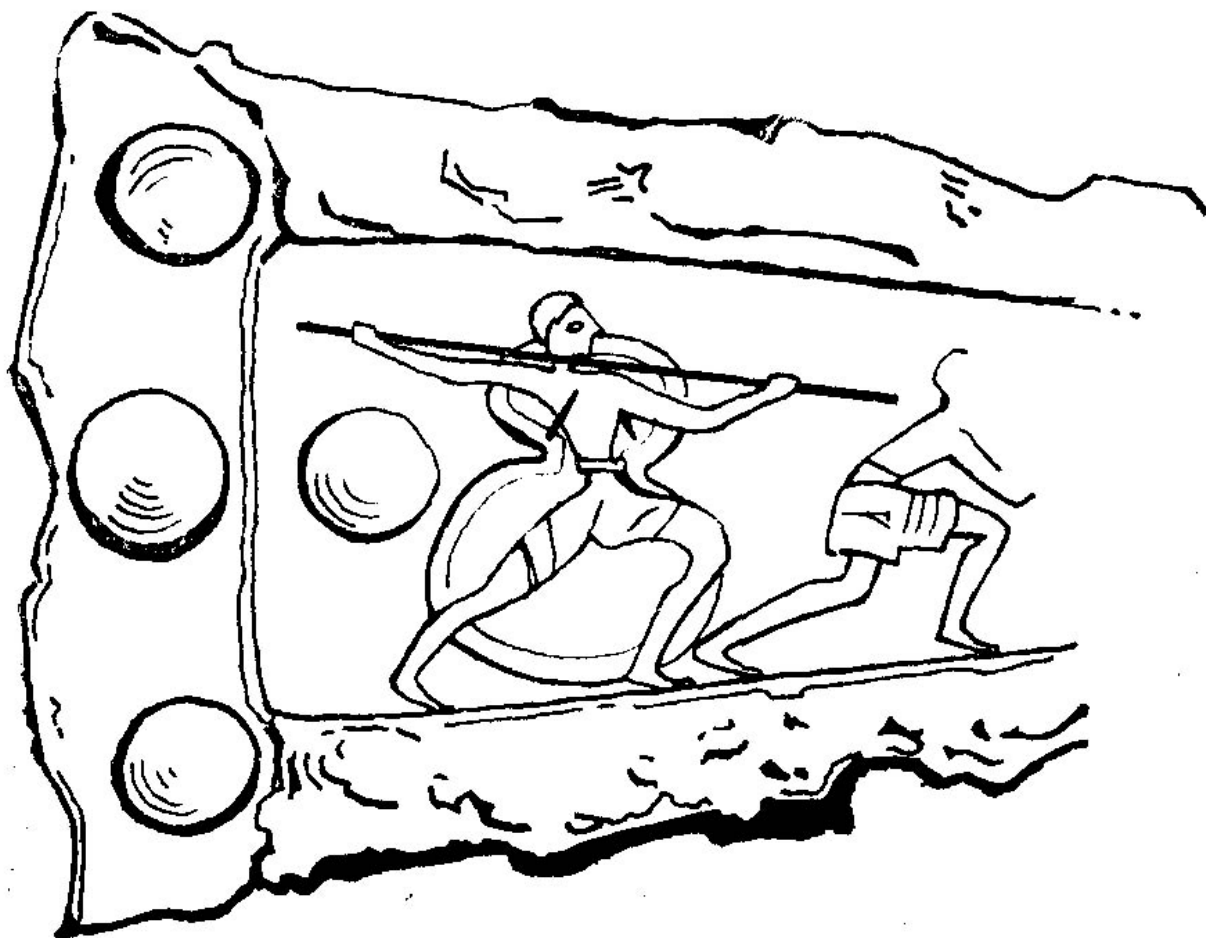
Най-големите стълбове на тази западна фасада носят един открит вход и стълбище и по това стълбище може би се е изкачвал нашият посетител, за да бъде въведен в някоя голяма приемна зала на горния етаж. Какво в същност е имало на този етаж, сега е невъзможно да се каже със сигурност; но Еванс, изхождайки от аналогията с „пиано нобиле“ или „главния етаж“ в италианските средновековни дворци — на който етаж се намират големите приемни зали и който никога не е в приземието, — е приел същото решение и за Кносос: никой не е в състояние да предложи по-добра хипотеза и този вече несъществуващ етаж е останал да се нарича донякъде неуместно „пиано нобиле“. Посетителят едва ли е могъл да се отклони от едната или другата страна на стълбището, защото вдясно срещу него се намирала тройната зала, която вероятно е имала не само представително, но и особено религиозно предназначение; от лявата му страна зад едно светилище с колони се намирали други култови помещения. Такова светилище с колони е изобразено в миниатюрната „храмова“ фреска с тълпа от

зрители и бърбещи дами (нея ще разгледаме по-подробно в следващата глава). Това е навело един тълкувател на мисълта, че всички спектакли, включително играта с бикове, са ставали в самия централен двор.

Тук ние ще се разделим с нашия въображаем посетител, защото тройната зала и светилището е колоните е по-уместно да бъдат разгледани в следващите глави, а никой вече не е в състояние да реконструира залите на „пиано нобиле“. Частните покои или Източното крило на двореца представляват по-интимен човешки интерес, пък и разкриват по-голямо архитектурно майсторство. За да използват напълно изложението към благоприятните ветрове и утринното слънце, но и да го защитят от другите посоки и отдалечат от глъчката на Западния двор и от деловитото оживление при Северния вход, минойските архитекти фактически отсекли част от склона откъм постръмната страна на ниския хълм, върху който е построен дворецът, и образували по този начин една отчасти изкуствена тераса на 7,5 м под равнището на централната част на двореца. И тогава издигнали сградата до височината на двора.

Главната особеност на Източното или частното крило е знаменитото „голямо стълбище“ (ил. стр. 72). По него можел да слезе царят, оставяйки зад себе си грижите си като баща на народа или като жрец, или молител на своя бог, след като прекосявал големия двор, за да отиде при своята царица и семейството си и да се посвети на личния си живот. Големото стълбище не е широко според мащабите на Версай или на английската извънградска къща, но то е забележително архитектурно постижение, има внушителен вид и е достатъчно широко, за да може царят да бъде предшествуван или следван — може би не дотам по негово желание — от голяма свита разкошно облечени сановници и придворни. Четири реда стъпала го отвеждали надолу до Горната зала на колонадите, а още пет — до Долната зала, свързани с общи колони, минаващи през двата етаж: и двете помещения били осветени, както обикновено, от меката отразена светлина на светлинна шахта. (Цветната илюстрация показва колко добра работа вършели тези светлинни шахти в една страна на ярко слънце; същият принцип се прилага често в съвременните административни сгради, но въпреки глазираните тухли — не толкова резултатно.) Ако царят завиел наляво, той можел да стигне до Залата на двойната секира, а надясно би се озовал по заплетени коридори в Залата на царицата или т.нар. мегарон.

Всички тези имена на помещения са, разбира се, отново време, измислени въз основа на онова, което е намерено в тях, или на донякъде обосновани догадки относно тяхното предназначение. Това съвсем не са големи зали; по-скоро те са царски покои, които са могли да бъдат удобни и дори уютни. На много места в зидарията на Залата на двойната секира са намерили издълбан познатия знак на „Лабиринтоса“. Но в тази стая сега са окачили копия на големи щитове във формата на цифрата 8, като са смятали, че с това просто заместват някогашните оригинали. Такива щитове са гравирани върху един микенски меч и те представляват ново звено, свързващо минойците с живеещите недалеч от тях воители от Омировата „Илиада“. Висок почти колкото човешки бой, такъв един щит бил покрит с двойна волска кожа и трябва да е бил доста тежък, за да може Одисей или някой среден миноец да го вдигне без усилие, а сигурно би затруднил и самия Ахил. Окачени на стената обаче, тези щитове са великолепни.

Щит във форма на „8“, изобразен върху микенски меч

Мегаронът на царицата, така както е реконструиран от художниците на Еванс (ил. стр. 98), е стая, която пленява с красотата, багрите и изяществото си. Тук е намерено стенописното изображение на най-долната от трите фигури на танцуващи момичета, показани на репродукцията, и част от фреската с делфините, а също и достатъчно фрагменти от тавана, за да може да се възстанови украсата му. Характерно за дългата и тясна стая е това, че тя била разделена на две, като всяка си имала своя светлинна шахта, а разделителните стълбове били обкръжени от каменни пейки.

Слизайки по тъмния криволичещ коридор при съпругата си, за да се отмори, царят е минавал покрай банята и тоалетната на царицата. Така ние стигнахме до онази не толкова романтична страна на минойската цивилизация, която при все това винаги буди най-голям интерес у посетителите на Кносос — канализацията.

Банята, около 2,1 на 3,6 метра, трябва да е била доста приветлива с дървената си греда и колона (за която приемат, че е била канелирана по аналогия с колоната в друго умивално помещение), с гипсовия си под^[2] и орнаментиран цокъл; но тя сигурно е била тъмна, тъй като получавала светлина само през балюстрадата, която я отделя от мегарона. Затова в репродукцията, изготвена от Евансовите художници, е показана една лампа — пиедестална лампа с лотосообразна форма, каквито са намерени сред останките на много места в двореца. Останки от теракотната вана са намерени отвън, непосредствено до помещението; тя датира малко по-късно от самото помещение и може да е била, така да се каже, модерно нововъведение от последните дни на двореца. Но дори в тази вана, чието дъно има едва един метър дължина, къпането не е било удобно излежаване, а къпещият се е бил обливан с вода от услужливи роби.

Що се отнася до още по-малкото помещение, неговият откривател пише следното:

Върху лицевата страна на една гипсова плоча вдясно има вдлъбнатина за седалище на около 57 см от пода. Пред входа на отходното място има плочка, наклонена към полукръгла дупка, образуваща нещо като яма, от която една малка тръба води към главния канал. Отворът, водещ към главния канал и отчасти замаскиран с една странна издатина, се отклонява от центъра на седалището, като отдясно

е оставено място за някакъв съд, използван за промиване на басейнчето. Като предвестник на съвременните санитарни методи системата, за която намираме свидетелство тук, е достигната от малко народи в днешно време.

Може би сър Артър Еванс е малко несправедлив към „днешното време“. Говорейки по-общо за канализацията, той описва как подземните канали, които приемали и водата от покривите през дъждовния сезон, се проветрявали с помощта на въздушни шахти и били достъпни чрез люкове, „толкова широки, че моите работници-критяни прекарваха по цели дни в тях, без да се чувствуват неудобно“. Сегментите от теракотна тръба, добавя той, прилягаха точно един към друг и леко се стесняваха към единия край, така че „бяха прекрасно нагодени да придадат силно движение на водната струя, за да се предотврати отлагането на утайка“. Понякога есенните дъждове били твърде обилни и на стълбите, водещи надолу към Източния бастион, е открито едно особено находчиво архитектурно приспособление. Отстрани на всеки ред стъпала е издълбан канал, който поемал излишната вода. Но тъй като тези доста стръмни рамена на стълбището били под прав ъгъл едно спрямо друго, пред минойския архитект се поставял проблемът да забави струята на водата в канала, та да не се разлива тя върху площадките при правоъгълните свивания. Той решил задачата, като конструирал наклона на отточните канали във вид на редуващи се естествени криви, а именно параболи. Това приспособление намалявало почти наполовина скоростта, с която водата достигала до площадката. „Нищо в цялата сграда — казва Еванс — не ни дава такава представа за резултата от разумния опит на дълги поколения минойски инженери, както параболичната крива на каналите.“ Може би трябва да добавим, че ако се съди по фреската, изобразяваща фонтан, минойците не са карали инженерите си да решават само утилитарни задачи.

Да се характеризират дворците в Малия и Фестос като повторения на Кносос би било несправедливо. Но те имат в общи черти същия план и се отличават със същите главни особености. Малия заема площ почти колкото Кносос, а Фестос е около две трети по размери от Кносос. Впрочем нито единият, нито другият обект са разкопани от Еванс; с първия се заели френски археолози скоро след като Еванс започнал работата си в Кносос, а на терена на Фестос все още копаят италианци.

Фестос се издига на възвишение, господстващо над околността, а Малия има прекрасно разположение. Малия гледа към един толкова спокоен, идиличен залив със светъл пясък и чиста диплеща се вода, че неволно ни напомня за една друга легенда, която подобно на Платоновата „Атлантида“ разказва за някаква блажена земя и същевременно намеква, че авторът е имал пред вид именно Крит.

Това е историята на една царска дъщеря, която не била толкова надменна, че да не пере сама дрехите си; историята е разказана в Омировата „Одисея“ и се разиграва на легендарния остров Феакия. Светлооката Атина, винаги загрижена за благополучието на своето протеже Одисей (който е изхвърлен от вълните на острова и спи изтощен), инсценира щастливия епизод. Тя внушава на царската дъщеря Навзикая да отиде с робините си на брега на морето, при устието на поточето, за да изпере дрехите. Майката на Навзикая ѝ приготвя всичко за пикник, казано на съвременен език.

Изпълнена с голяма грижовност към дъщеря си, тя не само ѝ дава един кози мех с вино, но „още елей благовонен ѝ в златен съд сипа, заедно с милите дружки след къпане тя да се трие“.

И тъкмо когато те играят на топка край брега след къпането, Одисей се събужда и ги вижда. Те го приемат скромно, но любезно, нахранват го с остатъците от закуската и го поканват да отиде заедно с тях в града и царския дворец. „Но наближиш ли града — казва гордо Навзикая, — що опасват стените, пристани сгодни дълбоки от двете страни ще съгледаш. Тесен е входът. От дясно и ляво са кораби вити пътя стеснили, че всеки почива на своя стоянка... Тук приготвяват потреби за нашите кораби черни — здрави платна и въжета, и дялат грижливо веслата. Ние, феаките, никак за лък и стрели не се грижим, а за весла и мачти за кораби с бордове равни. С тях по гърба на морето кръстосваме волно и смело.“

Одисей се явява пред царя, който му устройва блестящ прием и му обещава да го изпроводи здрав и читав до дома. Колкото и далече отвъд морето да е родината му — заявява царят, — феакийските моряци ще откарат Одисей там. „Ако дори се простира оттатък Евбея, която много далече лежи според разказ на нашите хора — там придружиха веднъж Радамант, русокосия момък, за да посети и да види на Геа потомъка Титий.“

Тази Феакия е, разбира се, красива въображаема земя, където всичко е прелест и веселие и където най-лошото, което може да се случи, е някое спречкване по време на игрите. Но не само намекът за Радамантис кара учените да предполагат, че тази приказка е навеяна от възпоминания за древния Крит. Застанете на брега под Малия и няма да ви бъде трудно да видите във въображението си как принцеса Навзикая и дружките ѝ си играят там на топка.

Като говорим за Фестос, нека цитираме още един пасаж от „Одисея“, преди да отминем оскъдните, но поразителни сведения, които ни дава тя: „Но пристъпете насам вие, кръшни феакски танцьори — заповядва царят по време на пищното увеселение в чест на Одисей, — нашият гост подир време на своите близки да каже, в родния край щом се върне, че ний превъзхождаме всички по мореходство и бяг, в песента и ритмичните танци.“^[3] Една забележителна находка във Фестос е танцувалната площадка или, както малко по-прозаично са я нарекли археолозите, „театралният район“ (ил. стр.45). Тя е по-голяма от съответната площадка в Кносос и повече прилича на място, предназначено за танци и представления. От едната страна на площадката в Кносос има ниски стъпала, които на пръв поглед могат да бъдат взети просто за стъпала и нищо повече. Но стъпалата във Фестос се изкачват направо към една масивна стена. Трябва да се предполага, че това са стъпала за сядане или стоене, а не за да се ходи по тях.

Ако Дедал е построил танцова площадка за Ариадна, нищо не пречи тя да е била във Фестос, а не в Кносос. Това е, разбира се, чисто предположение. Но едно друго, може би не толкова произволно предположение, което според мен се налага всекиму, който обикаля дворовете във Фестос, е, че Ариадна сигурно е посещавала с голямо удоволствие това място. Смята се, че името Ариадна означава „свещената“, и независимо от това, дали Ариадна е била конкретна личност или титла на царската дъщеря — който и да е бил този цар, тъй като някои смятат името Минос за родово звание, — независимо от това, дали всъщност е имало много Ариадни или само една, Фестос сигурно я или ги е привличал като място, което освежавало и възвисявало духа. Дворецът е построен на склона на един от редицата стръмни хълмове, които израстват от широката долина; на север в далечината отвъд тази долина се точи синята планинска верига, над която се извисява самата Ида. А непосредствено под един от двата

върха-близнаци на Ида понякога може да се види малка, тъмна, кръгла дупка, за която говорят, че е входът към пещерата, където според легендата се е родил Зевс. Не е съвсем невероятно да си представим, че това място е привличало погледа на Ариадна — въпреки че не е по силите на въображението ни да си представим какви мисли са я вълнували тогава. Дупката несъмнено навява мисълта за някакво всевиждащо око.

Във вече споменатата местност Агия Триада (Св. Троица) има един по-малък дворец — издънка на Фестос. Този по-малък дворец е кръстен лятна резиденция на фестоския владетел, макар единственото основание за това да е, че такова едно тълкуване изглежда правдоподобно. Истина е обаче, че там са намерени значителни останки с култово предназначение, за които ще разкажем по-нататък. Това също може да е привличало „свещената“ царска щерка. Истина е също така и трябва да е било истина и по онова време, че изгледът, който се открива от „летния дворец“ в Агия Триада, е великолепен. Оттам се вижда морският залив, днес назоваван с име, което напълно му подхожда — Агия Галене или Светия покой.

Фестос не е претърпял онази всеобхватна реставрация, с която сър Артър Еванс е удостоил Кносос и затова тук не е така лесно да се проумее разположението на развалините. Но тези развалини — които са от варовик, докато кнососките са повечето от гипс — лежат бледозлатисти на слънцето досущ като някое село в нашия английски Котсуолд и са много красиви, и много говорят на въображението. Както по време на гроздобер тук отрупват посетителя с грозде, така в един от големите питоси във Фестос е намерено подобно указание за изобилна и грижливо отгледана реколта — гроздови семена, все още запазени на дъното на делвата. Когато се намирате във Фестос или Агия Триада, не може да не повярвате, че преди да ги сполети бедствието, било то земетресение или чуждо нашествие, минойците са живеели в благоденствие, щастие и красота.

[1] В един от дворците са намерени бронзови слитъци с неизбежната форма на двойна секира, но не, разбира се, и монети. ↑

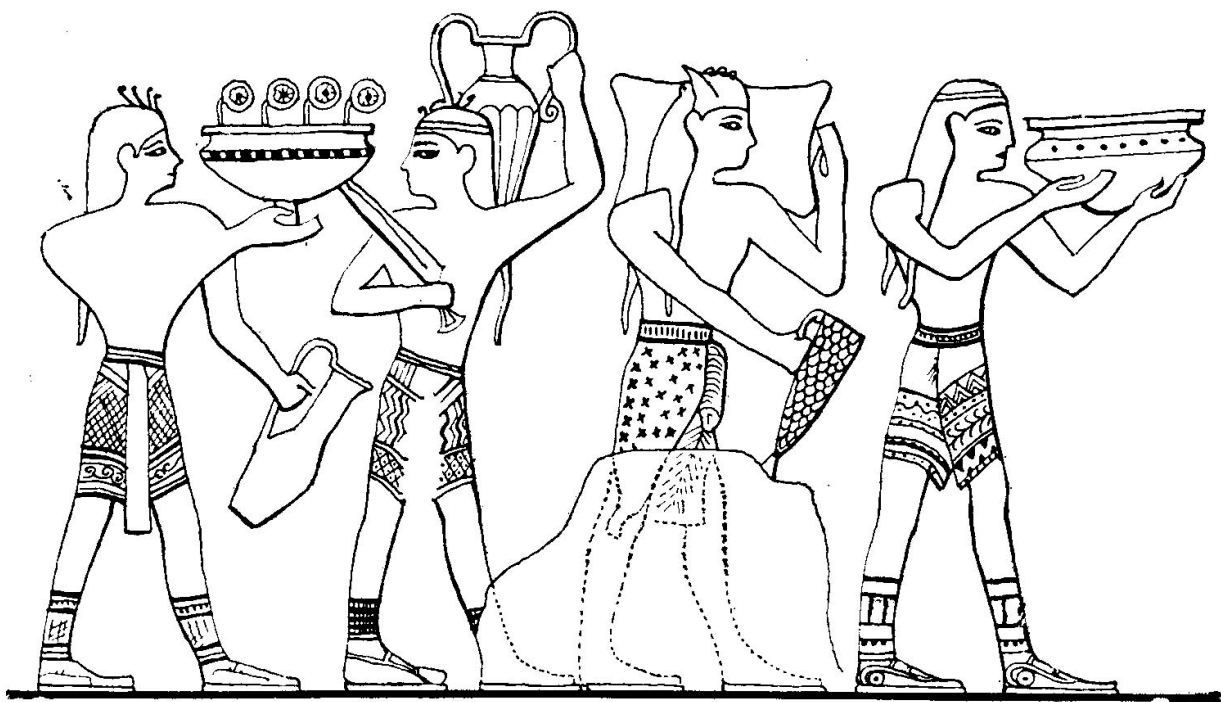
[2] Гипсът е белезникав кристалинен минерал, по-малко твърд от варовика, използван широко в Кносос. Той е воден калциев сулфат. ↑

[3] Цитатите са от: Омир, „Одисея“, превод на Г. Батаклиев, София, 1972 г. ↑

ПЕТА ГЛАВА

ОБИТАТЕЛИТЕ НА ДВОРЦИТЕ

Възможно е да разкопаем миналото на един народ и все пак да нямаме много ясна представа как всъщност са изглеждали хората. Ние не можем да възсъздадем образа на палеолитния пещерен художник, защото той се е пазел да остави правдиво изображение на самия себе си. Ние познаваме троянеца единствено от описанията на Омир, освен ако ухилените лица върху съдовете са портрети, подобни на бирената чаша, скулптирана с образа на Уинстън Чърчил, а това е малко вероятно. Така и Артър Еванс, дори след като вече бил копал известно време, нямал фактически никаква представа за външния облик на хората, които той откривал и кръщавал с имена. Вярно е, че са намерени каменни печати. Но доколкото върху тях има човешки изображения, те са повечето микенски и във всеки случай често представляват образи не толкова на хора в тесния смисъл на думата, а на богове, и никой не може да каже доколко достоверно или не даден човек е възпроизвел даден бог в собствения си образ.

Изображения на „Кефтиу“ от египетски паметник

Ето защо денят, в който Еванс открил в Кносос фреската, известна днес под името „фреска на вазоносеца“ (ил. стр.76), е забележителен ден. Открито било изображението на жизнен и красив млад мъж, в чийто външен вид и облекло няма нищо гръцко и който изобщо е твърде изненадващ.

Всъщност ако поразмислим, би трябвало да ни изненада не Минойският костюм, а може би тъкмо класическият гръцки костюм, защото е по-лесно да си представим еволюцията на минойското облекло, отколкото на гръцкото. Но както и би могло да се предполага, откривателите видели цялата работа в обратен ред: те очаквали, че минойците, тези „първи европейци“, предтечи и учители на гърците, все пак поне донякъде ще приличат на своите наследници и ученици. А те не приличат. Те изглеждат твърде особени. Ако можем да си послужим с един ирландски израз, този вазоносец има вид на някакъв забележително неегипетски египтянин. Фараоните от египетското Ново царство, тези вечни самохвалци, обичали да се изобразяват как чужденците им носят дарове и дан и сред тези чужденци те от време на време изобразявали и хора, означавани като островитяни и наричани „кефтиу“. Едва ли може да има съмнение, че тези „Кефтиу“ са критяни. Фигурите носят вази и съдове, които изглеждат минойски; и въпреки че

египетският художник не може напълно да се откаже от традиционния начин на изобразяване египетската гладко подрязана коса, той все пак представя „кефтиу“ с дълга коса и дори си позволява да загатне, че тя е къдрава. Още по-показателно е, че той рисува късата фустанела, която е подгъната и се събира между краката. Важното тук обаче е това, че тази пола не се различава много от египетската. И двете са естествено развитие на препасаната около бедрата животинска кожа.

Друга великолепна фреска, също разкрита в Кносос и обикновено наричана „фреската на царя-жрец“, представя млад човек с пера на главата, водещ подир себе си нещо, което е извън картината и за което се смята, че е било жертвено или символично животно^[1]. Тази фигура и вазоносецът дават много добра представа за минойския костюм — тоест за костюма, който са носели мъжете-минойци от по-висшето съсловие. При царя-жрец полата е станала нещо като калъф с изрязани крачоли, облекло, в което обикновено биват изобразявани и скачащите върху бикове, навярно изработено от кожа и подплатено за по-удобно носене, а при скачащите върху бикове — и за защита. Във всичко останало, с изключение на церемониалната коафюра, двете фигури си приличат. Каквото и да е било влиянието на Египет или на естественото развитие върху това облекло, тези фигури се отличават с три твърде характерни особености; дългата коса на къдрици или прави кичури, изобилюето на накити — гривни, халка на ръката и яка, и накрая — пристегнатата талия.

Слоновокоствена фигура на скачач върху бик от Кносос, 16 век пр.н.е.

Фреска „Царят-жрец“ (реставрирана) от Кносос

Дворецът в Агия Триада и заливът Агия Галене

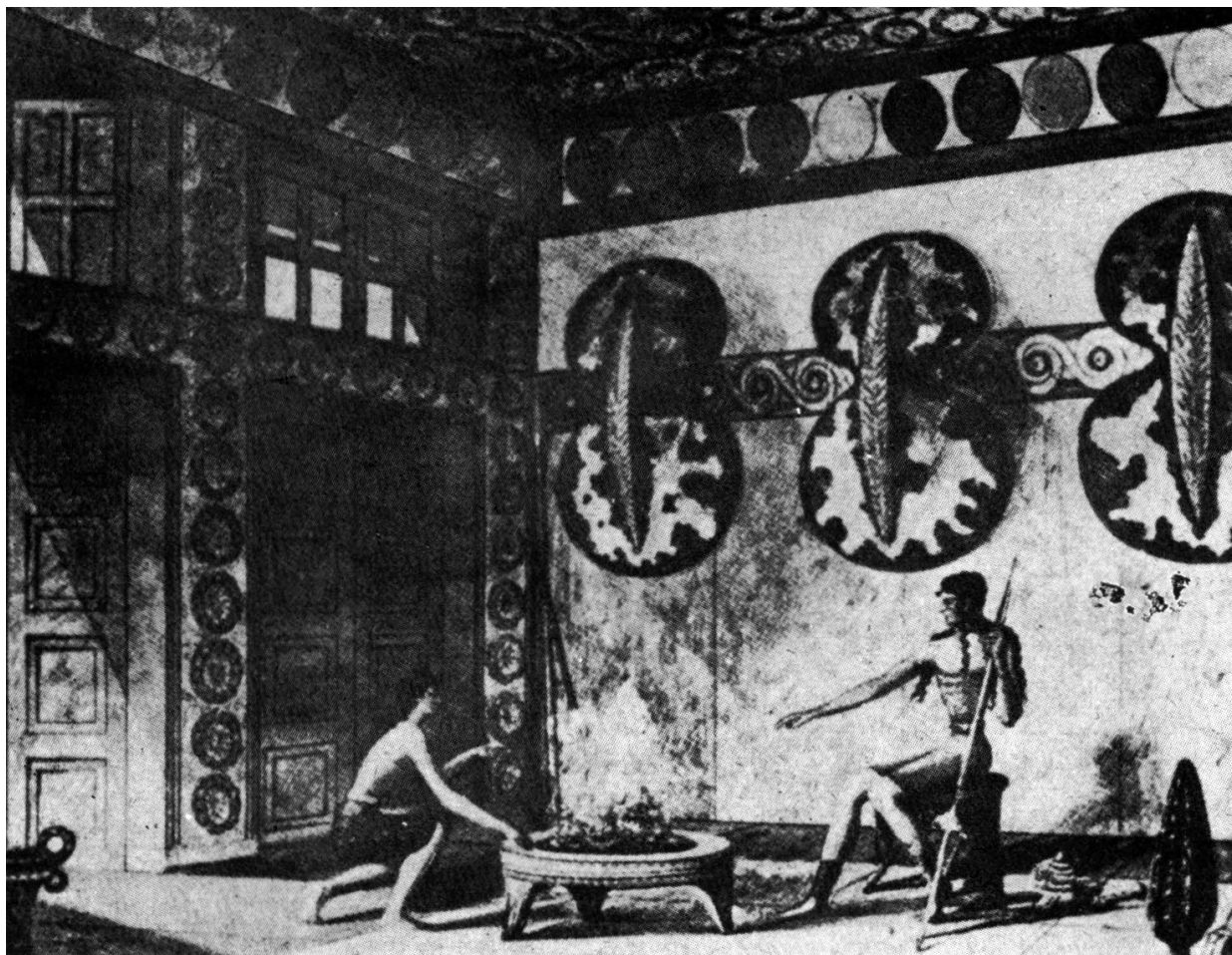
Един от гигантските питоси или делви за съхранение на продукти в кносоския дворец

*Път с каменна настилка край двореца в Кносос, наричан понякога
„най-старият път в Европа“*

Три детайла от „храмовата фреска“

Картина по направената от Артър Еванс реконструкция на „Залата на двойната секира“ в Кносос

Стълбище в кносоския дворец, както е реконструирано от Артър Еванс (долу вляво са стъпалата, а в средата се виждат стълбовете на по-високата площадка)

Златна двойна секира от пещерата Аркалохори

Вили в Тилисос

"Жизнен и красив млад мъж" — фреската „Вазоносецът“

Фаянсова фигурка на богинята със змиите

Дискът от Фестос, страна „А“

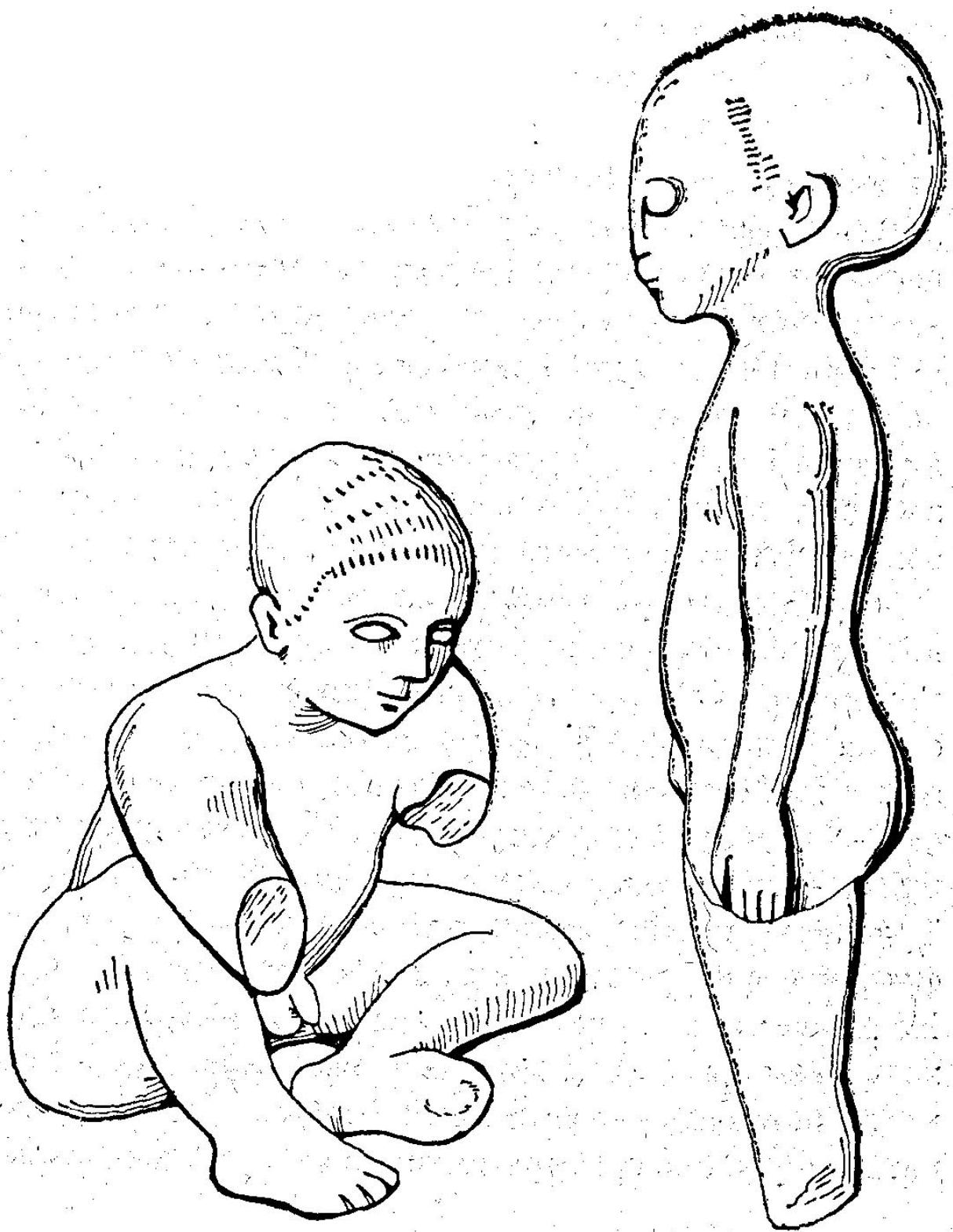

Дискът от Фестос, страна „Б“

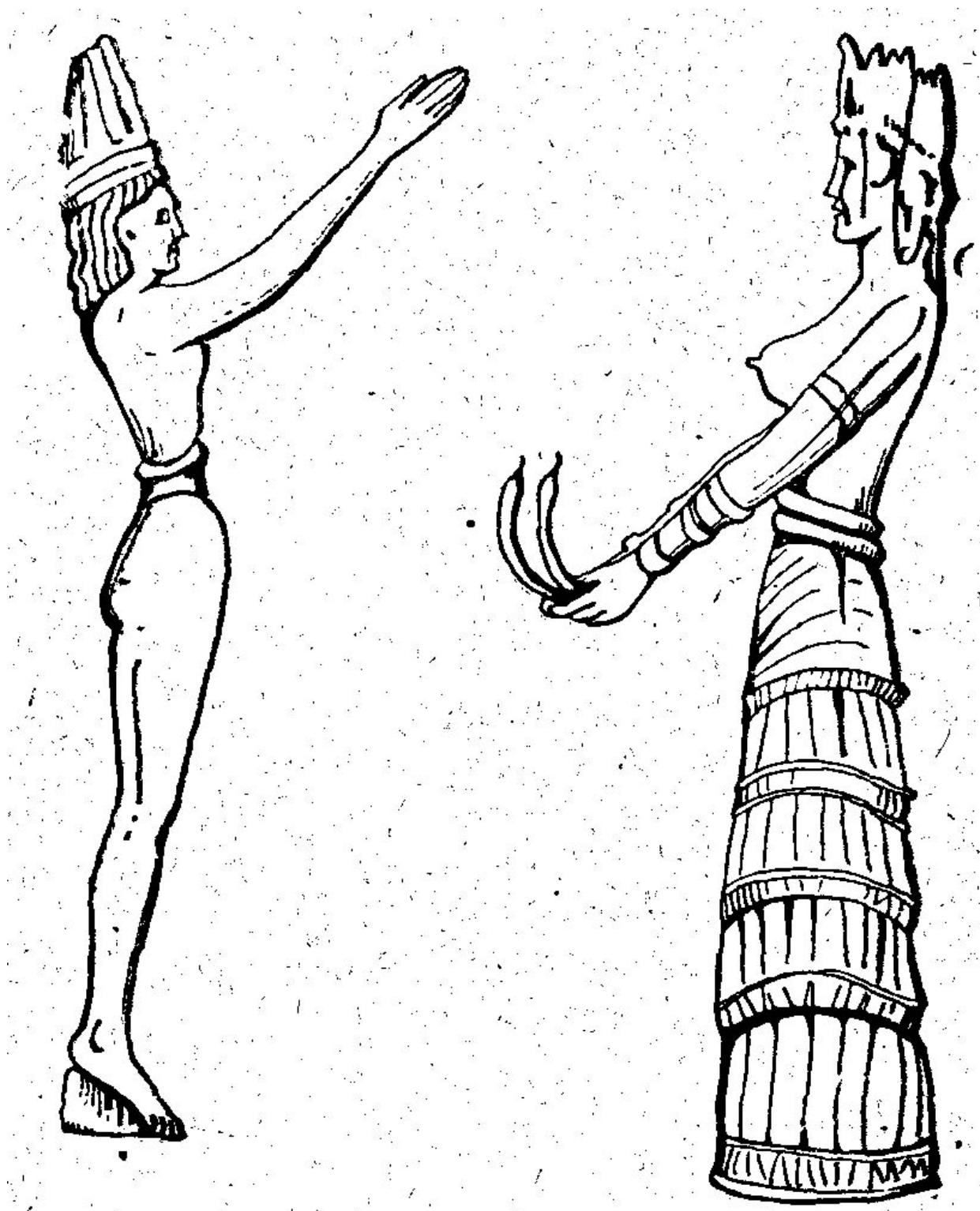

Фреска от двореца в Кносос, наречена „Парижанката“

Общото впечатление не е за нещо контешко, каквото впечатление правят английските дългокоси, но натруфени кавалери от времето на Чарлз I и Чарлз II — поне то не е такова при двете фигури, които излъчват благородство и жизненост. Все пак, меко казано, впечатлението е поразително и говори за развито чувство за мъжка красота. Микенските воители, изглежда, са заимствували тази прическа — Омир ги нарича дългокоси ахейци, — така че това е било мода, несъмнено съвместима с мъжествеността. Същото може да се каже и за накитите: в носенето им има нещо героично и романтично, но не и женствено. Гривната на вазоносеца удивително прилича на съвременната плочка за самоличност и е допустимо да е имала същото предназначение; във всеки случай може би е показателно, че през двете световни войни, преживени от нашето поколение, мъжете имаха обичай да заменят неугледната служебна версия на този необходим атрибут към опасния живот с по-изящни сребърни изделия: по този начин предстоящите опасности и дългът на мъжа да ги срещне придобиват нещо романтично. И ако това не се съгласува много добре с представата ни за миноеца като за човек миролюбив и невойнствен, нека припомним, както ще сторим в по-големи подробности по-нататък, за опасностите на бикоборската арена.

Слоновокоствени фигурки на малки момчета от Палекастро (по рисунка на Еванс в книгата „Дворецът на Минос“)

*„Момче-бог“ с пояс в адорация пред богиня със змии (по реставрирана
рисунок на Жилиерон в книгата на Еванс „Дворецът на Минос“)*

Модата да се пристяга изкуствено кръстът като че ли попада под същата категория, тоест не е упадъчна, а романтична. Защото ако чистокръвният миноец е бил по природа широкоплещест и тънкокръст и ако се е гордеел с външния си вид, то доста естествено е било той да подчертава тази особеност. Все пак обстоятелството, че модата е стигнала до такива крайности — дори като държим сметка за преувеличенията на минойските художници, — е изненадващо и трябва да има някакво особено значение. Тук Артър Еванс е направил едно според него важно откритие. От много фрески и фигури личи ясно, че минойският мъжки пояс е бил от метал. Но ето че такъв пристягащ пояс не е показан при слоновокостните фигури на съвсем малки момчета, а е изобразен при фигурата на едно момче, което изглежда — както казва Еванс — на десетина години. Освен това, като допускаме възможността той да е лежал малко хлабаво, поясът на тази фигура ни дава очакваното съотношение към височината и раменете, което намираме при фигурите на зрели, мъже. Следователно металният пояс може би е бил поставян на около десетгодишна възраст. (Тук трябва да добавим, че тъкмо тази фигура на момче, която е от вида, известен под името „момче-бог“, всъщност не е намерена от Еванс на Крит, а се е появила в Париж: някои са оспорили автентичността ѝ, но не и самият Еванс.) По този въпрос Еванс стига до още един извод, който едва ли може да се оспори. „Изглежда обаче — казва той, — че държейки сметка за наедряването и пълнотата, които често настъпват в по-напреднала възраст, носещият пояс е имал възможност да получи облекчение и да го замени с по-малко стегнат, навярно кожен пояс.“ Като доказателство Еванс привежда сравнително пълната фигура, намерена в Тилисос, а също и свирача на систра, изобразен върху „вазата на жътварите“. Между впрочем ще видим, че останалите селяни в тази сцена също следват модата да се пристяга кръстът, но не носят косите си дълги до раменете като аристокрацията, а или късо подстригани, или, което е по-вероятно, навити върху темето, така както Омировите герои навивали своите коси под шлемовете си.

Изглежда следователно, че е имало всеобщ обичай да се пристяга кръстът. Явно е също така, че това не може да е оказвало някакво вредно въздействие върху физическата гъвкавост и свободата на движенията. Носенето на пояса трябва да е свидетелствало за уважение към кръшната, стройна фигура и за отвращение от пълнотата, а

следователно и от лакомията. Това донякъде е в противоречие с нравите на Египет и Изтока, където охраненият жрец е често изобразявана фигура; но то е в съгласие с разбиранията на по-сетнешните гърци, които въздигнали умереното хранене в добродетел. Дори фигурата на възрастния миноец не може в никакъв случай да се нарече пълна. Все пак можем да си го представим как той посещава ковача на бронз, за да получи облекчение, така както днес ние отиваме на зъболекар или педикюрис. След това, без продължителното пристягане да му е навредило с нещо, той сигурно не е пропускал случай да се похвали с младежките си мерки, например 97 x 46 x 56 см, като средната цифра може да се провери от строшения, но старателно запазен метален пояс.

Жените на древния Крит — с изключение на момичетата-скачачки върху бикове, които били облечени досущ като мъжете — също биват изобразявани с тънки талии, дори може би още по-тънки, отколкото при мъжете. Във всяко друго отношение облеклото им е съвършено различно. То е богато и сложно, докато мъжкото — ако не се смятат накитите — е просто и дори по-поразително за всеки, който все още го гледа през призмата на класическия гръцки костюм.

Женски фигури от „синята фреска“

Преди да разгледаме женското минойско облекло, добре е да си дадем сметка от какви източници черпим сведенията си за него. В лабиринта на долните помещения в северната част на кносоския дворец са намерени опадали фрагменти от фрески, които, след като били възстановени и наново свързани, с право били наречени „миниатюрни“, защото, въпреки че изобразяват просторни и многолюдни сцени, общата им ширина е само няколко стъпки, а изобразените човешки фигури рядко надминават 6 — 8 сантиметра. Привеждаме този факт не за да хвърлим съмнение върху тълкованията, направени въз основа на фреските, тъй като минойските художници наистина са съумели да вместят изумително количество показателни детайли в тях. Все пак посочените мащаби може би трябва да ни предпазят от твърде смели полети на въображението. Сигурно бихме могли да простим на Артър Еванс, задето той донякъде се е поддал на тази слабост: една дама „вдига учудено ръка: «Какво говорите?», а друга прави същото «в знак на пренебрежително неодобрение към острия език на съседката си»... Ние, останалите, обаче нямаме право да стигаме дотам, а камо ли още по-далеч“.

И все пак, като имаме пред вид всичко това, нека погледнем тези женски фигури, без поне да се опитваме да потиснем изумлението си. Седналите дами в центъра на т.нар. „храмова фреска“ заедно с дамите от „синята фреска“ са най-добрият пример. От второто хилядолетие пр.н.е. не е открито нищо друго, което поне донякъде да прилича на тях. Скованите, йератични фигури от Египет, кръгловатите, безсмислено усмихващи се лица от Шумерия, възплъщенията на мъжка, монархическа свирепост, които са дошли от долината на Инд или от ранна Асирия, нямат абсолютно нищо общо с тези игриви, изящни минойски образи. Дори бронзовият танцьор от долината на Инд, макар и грациозен, е доста безличен. Египтяните обичали да изписват щастливи човешки сцени по стените си. Но това са почтителни изображения на едно очаквано блаженство в бъдния свят, а рисунъкът е прямодушен и пристоеен; тук няма никакво внушение за светски разговор, нито проблисък на хумор, нито намек за карикатура.

Каквото и конкретно тълкуване да дадем на техните изразителни жестове, тези минойски дами безспорно са изящни, остроумни и живи. Тези сложни, обсипани с накити прически, тези дълги пъстроцветни поли и воали, тези буфан ръкави и тези предизвикателно откриващи

гърдите бродирани жакети очевидно показват, че това са изискани и обиграни светски създания; те напълно отговарят на названието „придворни дами“ и на френското прозвище „парижанки“. От начина, по който са изобразени те, явно увлечени в приказки помежду си, докато тълпата около тях напрегнато следи спектакъла, за който е дошла, какъвто и да е той, безспорно личи намерението на художника да ги представи именно като глезени и изискани светски дами; а фактът, че в картината им е отредено по-видно място, показва, че това са важни особи.

След всичко това естествено е да си зададем въпроса: нима облеклото на тези бърбрещи жени е наистина необичайно, за някакъв особен случай? Те сякаш седят на нещо като балкон и между тях и отстрани се виждат своего рода колони и площадки на нещо като светилище или храм — оттук и наименованието на фреската, — а отвред ги обкръжава огромна тълпа. Тълпата е предадена с нещо като условна стенограма; виждат се само главите, обозначени с мазки в цвят на теракота и бяло — първите представляват мъжете, вторите жените. И какво виждаме? Не само че правите фигури около колоните са облечени като дамите на балкона, но и женските глави в тълпата изглеждат също тъй изящни, къдрави и декорирани като техните. Няма съмнение, че в този случай, какъвто и да е той, всички са се докарали нарочно; няма съмнение, че придворните дами диктуват модата и живеят в тон с нея, та дори я изпреварват. Няма съмнение също така, че, както винаги, селските работни дрехи са били по-прости и по-свободни и че по-възрастните от всички съсловия, мъже и жени, са били освободени от по-строгите изисквания на модата. Но иначе, общо взето, след като се направят всички уговорки, изглежда почти сигурно, че този странен, предизвикателен костюм с волани е бил по същество обичайното облекло. Дали гърдите са разголени или покрити с прозрачна риза, си остава спорен въпрос; но и в двата случая е налице известно кокетство или, както бихме помислили — или както мислехме едно време? — известна непристойност. Каквото и да е разкривал костюмът, той е доста претрупан и като цяло е изисквал страшно много шев и бродерия, кройческа работа и проби. Както е казал някой си, това не е идеалът на скулптора за дреха, а идеалът на корсетиерката.

Светските хора вероятно са заимствали това облекло от духовните лица. Възможно е жреците в древността често да са

бръснели главите си — като символ на чистота може би — и да са танцували голи. Но обикновено тежнението на религията е в противоположна посока, към изобилието на дрехи, тъй като дрехите правят човека нов и различен, а също така дават големи възможности за демонстриране на достойнство и за символични внушения. Затова и жрецът често носи пола — шумерският жрец например; пола носи и Минойският жрец, както личи върху саркофага от Агия Триада, та дори съвременният духовник, както е казал някой друг, също носи пола. Що се отнася до жриците, те също носят поли, дори още по-богати. Като свидетелство от древния Крит имаме изображенията на „богинята със змиите“. За тях ще говорим по-нататък. Но тук поне ще кажем това, че тази „богиня“ може със същото основание да бъде наречена жрица и че полата ѝ е наистина твърде богата: Имам също така отпечатъка от златния пръстен-печат от Изопата близо до Кносос (ил. стр. 140). Тук богинята е малката фигура на вълнообразната линия, линия, която по традиция разделя небето от земята, а тогава големите фигури под нея сигурно са жрици. Те са облечени в същите богати роби с волани, които обикновено се събират отпред, както виждаме това и при правите фигури в „храмовата фреска“. И тук се виждат същите открити гърди, които — когато се отнасят до богинята-майка или нейните жрици — несъмнено са подходящ символ на плодородието и плодовитостта.

Трудно е да допуснем, че има много символика в бърещите кокетки от „храмовата фреска“ или в „Парижанката“ (стр. 80); въпреки че тя носи „свещения кок“ на тила си, или дори във фигурата на танцуващото момиче! Какво се е случило тогава? Тъй като знаем, че богинята на възмездието вече заплашвала с унищожение Кносос, неизбежно е да потърсим обяснение в упадъка на нравите. Но такъв един скок може да се окаже прибързан. Защото Артър Еванс привежда добри доказателства, че миниатюрните фрески не датират от последните години на минойския златен век, а от края на Средния период, а в такъв случай до катастрофата са оставали още сто и петдесет години. Освен това секуларизацията не означава непременно упадък; може би тя е само признак на здравата способност да черпиш наслада от най-неочаквани източници и на умението да не гледаш твърде сериозно на религията. Нашите прадеди от епохата на Едуард са сторили нещо подобно, когато успели да направят от строгото облекло на квакерката ефектен реквизит на модната музикална комедия. Дори

египетските жени превърнали дългите ленени жречески поли в прозрачно одеяние, а египтяните са били крайно религиозни хора.

Може би ние търсим рационално обяснение там, където то е невъзможно, и се опитваме да проумеем менталитета на бронзовата епоха, вместо да признаем, че той е твърде далеч от нас, за да можем някога да го разберем.

Възможно е да е имало, бих казал дори, трябва да е имало тук някаква великолепно двойственост. Както личи по всичко, минойците не са били прекомерно отдадени на религията, а още по-малко на някоя тъмна религия; те били изтънчено жизнерадостни и весели хора. Но както ще видим по-нататък, те все пак са били религиозни. Ариадна така или иначе е била свещената жрица. Но в Кносос съществувал и мегаронът на царицата, и тя трябва да го е посещавала и понякога да е живяла там — а мегаронът е изключително приветливо, ярко и съвсем не зловещо помещение.

След като видяхме как са се обличали обитателите на двореца, ние можем по-лесно да го населим с тях във въображението си. Вече видяхме мегарона на царицата, така както е възпроизведен от художниците на Еванс. Ще забележим, че там са пренесени две женски фигури от миниатюрните фрески и че те като че ли продължават приказките си — въпреки че несъмнено ще престанат да бърбят, щом се появи царицата, освен ако това не ѝ е приятно, както е било приятно на кралица Виктория. Транспозицията е оправдана.

Възпроизведена е и една сцена в „залата на двойната секира“, този път зимна сцена, представяща уют, а не толкова весело настроение, но все пак отмора и спокойствие. „Тя беше художествено изпълнена — пише Артър Еванс — съгласно моите предложения и пресъздава ефекта на разкошната украса от големи щитове, окачени на стената, както в мегарона на Одисей. Тук виждаме минойския велможа, разположил се на стол съвсем не така, както би седял под неподвижния балдахин в «залата за аудиенции». Той се грее на преносимо огнище, подобно на онези, които бяха намерени във фрагментарно състояние на други места в двореца... Вратите и прозорците на преградата вляво, през която се е отивало в западната част на залата с нейния портик, отворен към светлинната шахта от тази страна, са показани повечето затворени, за да не допускат да става течение, но освен през тези

отвори светлината прониква в тъмния ъгъл на залата и през боядисаните червено пергаментови плоскости.“

[1] Фреските обикновено се репродуцират във вида, в който са реставрирани днес, като оригиналните части са малко по-тъмни, за да могат да се различават. Понякога може да ни се стори, че художникът-реставратор си е позволил доста голяма свобода и не е възпирал достатъчно въображението си. Но при по-внимателно разглеждане ще видим, че той винаги се е ръководел от нещо, било то в някоя част на самата реставрирана картина, било в други подобни изображения. Възможно е все пак нашата представа за минойците да си остане завинаги леко обагрена от фантазията на талантливия Евансов художник — швейцареца мосьо Жилиерон. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

ВЛАСТТА НА ДВОЙНАТА СЕКИРА

„Лабрис“ или Двойната секира е вездесъщият символ на минойците. Тя станала символ на микенците и дори някакво нейно подобие си проправило път чак до Стоунхендж в Англия, за да озадачава, но и радва британските археолози и за да демонстрира универсалния характер на цивилизацията на бронзовата епоха. В Крит обаче „лабрис“ е бил нещо повече от вездесъщ символ, а именно царски символ; или по-скоро той бил използван повсеместно тъкмо защото го използвал и монархът — несъмнено като знак, който вдъхвал чувство на значимост или на благополучие, или на щастие, или на заимствана сила на оня, който го употребявал, и на оня, който го съзерцавал. Такова значение по-късно придобиват кръстът за християнина и свастиката за много езически племена.

Би било несъмнено погрешно да си представяме двойната секира като някакъв символ на жестоко упражнявана тирания, на кръвожадност. По първичното си предназначение секирата не е оръжие, а оръдие на труда. Тя е по същество оръдие на хората от новокаменната епоха, които станали първите земеделци. Те се нуждаели от два инструмента — от мотиката, предшественик на ралото, и от още по-първично необходимата им секира, за да разчистват храсталаци и гори, та да могат да използват мотиката и ралото. Първите им оръдия били от кремък, който при употреба се изглаждал; после неолитните хора се научили да полират камъните преди употреба, така че полираният камък и особено полираната секира са станали, така да се каже, тяхна емблема в очите на днешния археолог, и с основание. Секирата едва ли е могла да не се превърне в символ на могъщество за хората от новокаменната епоха; и когато се появил бронзът, това могъщество просто пораснало, а нуждата от секирата за първичното ѝ земеделско предназначение си останала.

Вярно е, че секирата била използвана и като бойна секира. Но както мечът е станал символ на правосъдието, така дори бойната секира

може да има като символ някакъв невойнствен смисъл. Несъмнено ние бихме могли да научим много нещо за владетелите от символите, които те са използвани. В боздугана трудно може да се вложи някаква символика, която да не е свързана с кръвожадност и насилие. Можем да си представим бруса, който е кралската емблема в саксонския кенотаф (празна гробница — б.пр.) в Сътън Ху, като оръдие за точене било на мечове, или на сърпове; гегата и цепът за ръчно вършеене на фараона недвусмислено символизират благодетелния монарх на един земеделски народ, водач на стадото и в същото време вършач на зърното. Какво символизира тогава двойната секира? Безспорно власт и могъщество. Тя не е символ на кръвожадност, но пък ѝ липсва и деловото дружелюбие и готовност за помощ, характерни за египетските символи. Впрочем какво преимущество има двуострата секира пред единичната е трудно да се разбере; в реалния живот не можем да си представим каквото и да било предимство, а удвояването е чисто и просто символично: двойната секира е два пъти по-мощна, така както, да речем, двуглавият орел е два пъти по-свиреп от едноглавия.

Когато поискаме да узнаем каква всъщност е била властта на династията на Минос и как е била упражнявана тя, установяваме, че сведенията ни са доста несигурни. Нека извлечем каквото можем от тях — но не и повече, отколкото трябва. Бедата е, че минойците, както изглежда, не само са нямали кой знае каква история — и то едва към края на своята цивилизация, — но и са имали слабо развито историческо чувство. Може би едното върви с другото; щастието и политическото съзнание — което е, бихме казали, историческо съзнание в сегашно време — невинаги се съгласуват. А и самите владетели, както изглежда, невинаги са проявявали историческо съзнание или поне желанието да внушат на бъдещите поколения историческо съзнание за себе си, което е горе-долу същото и при това твърде човешко желание. В това отношение египетските владетели, както и персийците по-късно, са тяхна противоположност:

Името ми е Озимандиас, цар на царете:

вижте делата ми, о могъщи, и треперете!

Ала на Крит няма царски укази, няма царски паметници, няма царски ликове — доколкото ни е известно, няма никакво изображение на отделни „първенци“. Можем да направим поне един извод от тази липса, за която като изследвани трябва да съжаляваме. В сравнение със

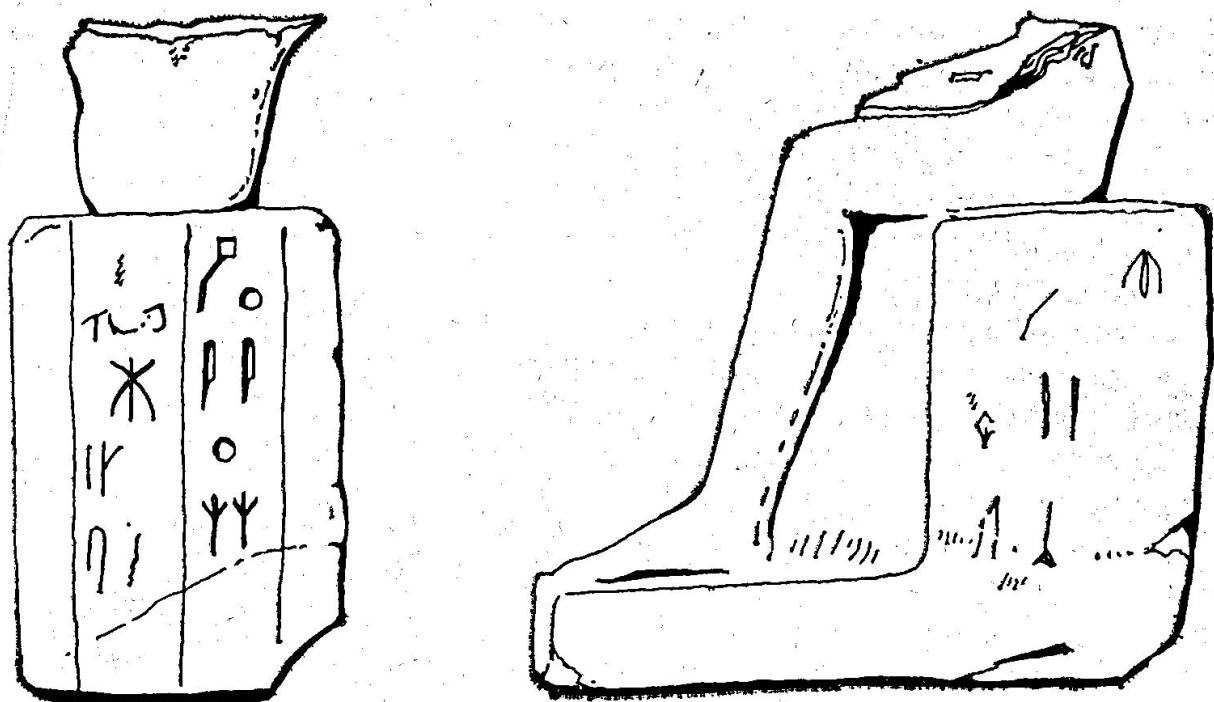
своите съвременници и наследници владетелите на минойския народ са били забележително скромни хора.

А може би ни е позволено да направим още един извод. Повечето самохвалци не са много уверени в себе си, те „твърде много се бият в гърдите“ — Озимандиас, наричан още Рамзес II, се бие в гърдите пред лицето на цял Египет. Оттук следва пък че минойските владетели са били самоуверени хора.

Те по всяка вероятност са управлявали нещо, защото разполагаме със свидетелствата за благоденствие и богатство, които са извадени на бял свят от археолозите, и със свидетелството на легендите и на прозвището „блажен“, с което островът е останал в историята. По-трудно, но и по-интересно е да се установи къде точно са стояли владетелите върху онази стълбица, която започва от бащинското покровителство и през бюрокрацията стига до тиранията. Преди да посочим какви материални данни съществуват, за да се отговори на този въпрос, струва си да се отбележат две неща. Едното се отнася до легендарния бронзов великан Талос, за две от чиито дейности пропуснахме да споменем. Понякога той бродел по морето и мятал запалени главни по вражески и пиратски кораби, а когато бродел по земята, имал обичай мирно да показва бронзовите таблички на закона, за да ги видят всички критяни. Другата бележка се отнася до същите тези закони, създаването на конте съставлява една от най-светлите страни в славата на цар Минос. От законите няма голяма полза, ако не са предвидени ефикасни санкции за тяхното прилагане. И тук ние се връщаме отново към онова, което казахме във втора глава за манталитета на бронзовата епоха. Санкцията, от която се нуждае и която уважава човекът на бронзовата епоха, както и неолитният човек преди него, е санкция религиозна и свръхестествена, санкция на обичая и запрещението, опираща се на неодобрението на боговете — неодобрение, което несъмнено придобива действена, осезаема сила в облечени с власт човешки ръце, но по същество все пак е божествено. Така Мойсей се изкачил на планината, така шумерският цар е изобразен как получава плочките на закона от бога, а на Крит същите тези плочки биват показвани на хората от едно свръхестествено същество. Ако един древен народ е сплотен в мир, еднороден по състав и има обща традиция зад себе си, ако не го терзаят сътресенията на войни и нашествия — ако той има щастието да се радва на всичко това, то не е

нужна тежка ръка, за да наложи съблюдаването на закона. Санкциите са толкова по-ефективни, колкото са по-нематериални, а от наказания, макар и несъмнено сурови, рядко се оказва нужда. Всички данни говорят, че минойците са живеели в такава щастлива страна.

Че минойската власт е била напълно недемократична, това можем, разбира се, да приемем като безспорно. Че тя е била крайно патриархална и феодална, е твърде вероятно. Една находка в Кносос, в средноминойския пласт под северозападния ъгъл на централния двор, свидетелствува, и то в ранен период, за една своего рода патриархална или поне централно действаща власт, занимаваща се с такива важни въпроси като външните отношения или търговията. Тази находка е диоритовата статуя на египтянин, която фактически посочва и името му, навярно „Ползвател“. „Този паметник — казва Пендълбъри^[1] — е изключителен поради това, че е единственият египетски предмет, намерен в егейския район, който сигурно е свързан с някаква личност. Вазите може да са търговска стока, скарабеите може да са сувенири, но един личен, неутилитарен паметник като този може да свидетелства само за присъствието на самия човек. Възможно е «Ползателят» да е бил египетският посланик при двора на Минос или пък пратеник на някой храм, дошъл да купува дървен материал... И в двата случая статуята без съмнение е била посветена в някое от дворцовите светилища, защото където и да отидел, египтянинът навсякъде отдавал вежливо почит на местния бог.“ Между впрочем обстоятелството, че египтянинът несъмнено е принадлежал към ранния период на XII династия, се е оказало твърде полезно за сравнителна датировка на минойското царство.

Диоритова статуя на египтянин в Кносос, гледана отзад и отстрани

Вероятно свидетелство за наличието на феодални отношения^[2] в древния Крит е разпространението на богати извънградски вили. Това е всичко, което можем да кажем за историята на Крит през бронзовата епоха, история, за която знаем толкова малко и за която може би има да се каже доста малко. След една дълга и цветуща новокаменна епоха и с окончателното установяване на бронзовата, към 1900 г. пр.н.е. настъпил голям подем в строителството. Миноите станали изкусни градостроители, а също и строители на дворци. Това е т.нар. епоха на старите дворци. След това, към 1700 г. земетресение опустошило страната. Хората обладавали достатъчно жизненост, а и властта била достатъчно укрепнала и устойчива, за да настъпи един век по-късно всеобщо възстановяване и нов изблик на строителство.

И сега издигнали наново не само дворците, но започнали да строят големи и малки къщи. Появява се извънградската вила; тя често е толкова хубава, че може да мине за малък дворец, а с такова значение, че да предизвика застрояването на малък град около нея. Често подобна вила и нейният град се издигали близо до брега на морето, търсейки изгодите на външната търговия, а градът бил доволен, че имал за единствена защита простото присъствие на вилата.

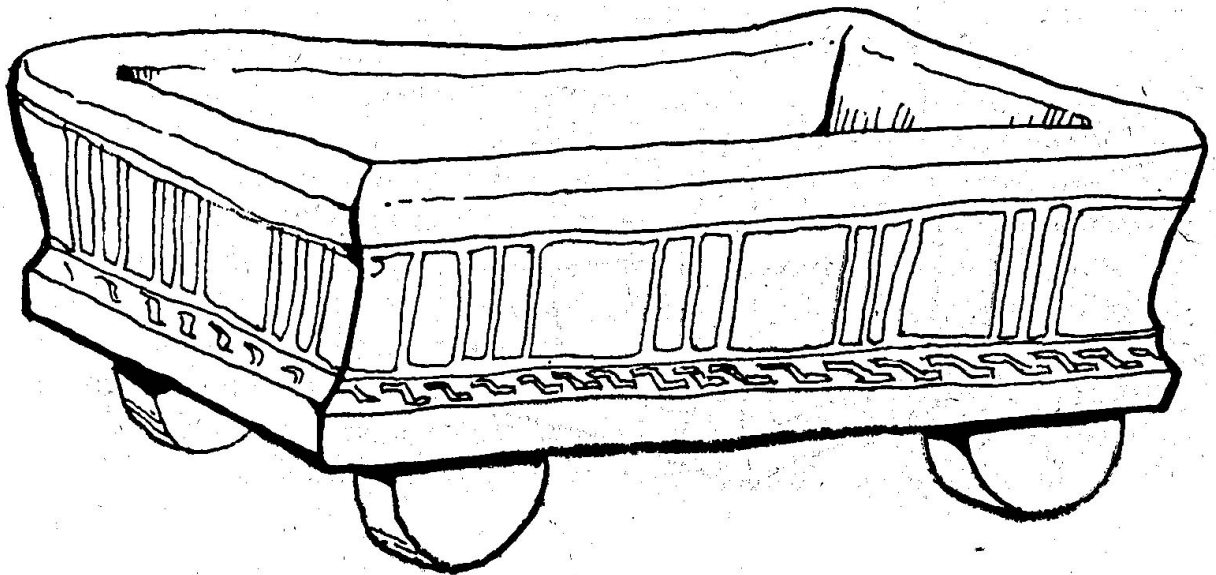
„Господар“ е безспорно подходящата дума тук. Собственикът на вилата може да е бил и богат търговец; но за разлика от човека на викторианската епоха аристократът на древния свят не презирал търговията, отчасти може би защото търговията била рисковано и често опасно занимание; все едно дали човек плавал със собствени кораби или не, то било обкръжено с романтично обаяние, което подходило на аристокрацията. На вече споменатия археологически обект при Гурния се намират такива вили; други са открити в Палекастро, на източния край на острова, в Тилисос на десетина мили западно от Кносос и в Ниру Хани, около десет мили на изток. По-неотдавна, през 1958 г., професор Дора Леви разкопа голямата къща на късноминойски чифлик при Гортина в равнината Месара. Със своите облицовани с алабастр приемни стаи, изписани с фрески зали, добре обзаведени кухни и добре запасени изби тези сгради често са малки дворци. Тук трябва да е живяла аристокрацията, която помагала при управлението на страната, местните земевладелци и „номархи“, подобни на онези, които помагали при управлението на египетското Старо царство; разликата е в това, че на Крит няма никакви признаци те някога да са се разбунтували и да са взели властта в свои ръце, както са сторили в Египет, за да предизвикат хаоса на тамошния благовидно наречен „първи преходен“ период.

Вилата в Ниру Хани се оказа така претъпкана с култови предмети, включително четиридесет олтарни триножника, щото се предполага, че това е било жилището на някой висш жрец, нещо като критски дворец Ламбет^[3]. Но може би тази аналогия навежда на погрешни представи, защото в древния свят религията не е била така отделена от останалия живот. Ако Ариадна е била „свещената“ и при това царска дъщеря, то върховният жрец по всяка вероятност се е намирал близо до царя. С други думи, тук, в Ниру Хани, намираме още едно свидетелство, че вилите са били жилища на аристократите, които са управлявали страната. Р. У. Хъчисън предлага друго и твърде остроумно обяснение на големия склад от ритуални предмети, а именно че тази вила, разположена край малко пристанище, е била „център за разпространение на минойското евангелие сред езичниците в другите краища на Изтока“, например микенците.

Какво е представлявало това „евангелие“, ще се постареем да разберем по-късно. Но каквото и да е представлявало то или каквото и да е била причината за такова изключително натрупване на култови

предмети, можем да бъдем сигурни не толкова в това, че е имало някаква минойска разновидност на търговията, вървяща по стъпките на Библията, а че жреческият инвентар не бива да се отделя от административния и че независимо от това, дали собственикът на тази вила е съответствал по сан на мисионера или епископа, той вероятно е бил също така и царски сатрап, наместник на владетеля. Наистина няма никакви данни, че минойците са живеели в егалитарно общество — а има доста признаци за обратното, — и ако „покорните редици“ на жилищата на работния народ в съвременната им цивилизация в долината на Инд са указание, какво е представлявало егалитарното общество през бронзовата епоха, то минойците са щастливи, че не са живели в такова общество.

Както е посочил Х. Дж. Уелс в своя „Очерк на историята“ — това несъмнено са направили и други, но не така сбито и ясно като него, — човекът, който е искал да владее над огромни земи, да бъде цар на царете според тогавашната международна терминология, е трябвало да се грижи за своите съобщителни връзки, комуникации. А тук думата се употребява в най-широкия ѝ смисъл, като включва материални комуникации и нематериални, физически и психически — пътищата и писмеността. Двете вървят заедно. Човек, който може да напише заповед до подчинено нему лице на друго място и може да накара да изпратят тази заповед до местопредназначението ѝ, прави нещо твърде могъщо, едва ли не възшебно. Той разширява обсега на личността си и на властта си, разпростира егидата си. Писмеността и пътищата пораждат ново, а за него и безкрайно по-благоприятно положение.

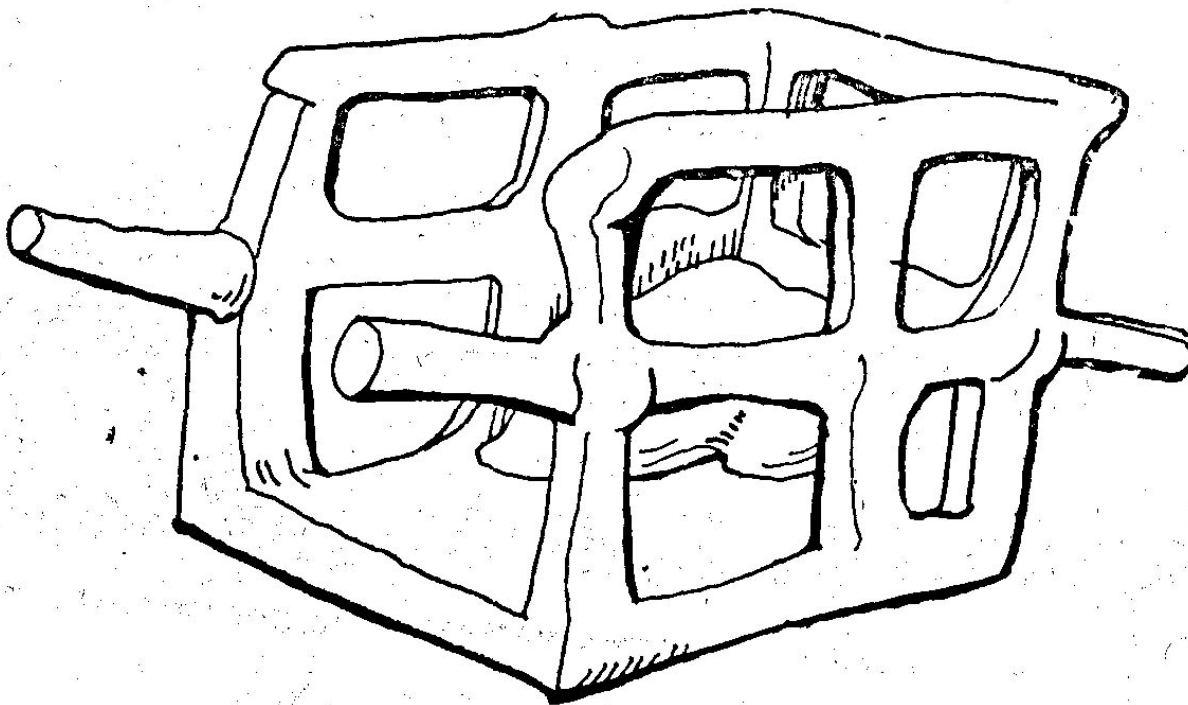
Модел на кола, намерен в Палекастро

Минойците имали и пътища, и писменост. Но те далеч не били съвършени.

В Палекастро е намерен модел на кола, а в Кносос — модел на стол-носилка или портшез; често изображенията и моделите са единственото свидетелство за днешния археолог и той може само да се надява, че художникът е бил точен и добросъвестен, и да благодари на съдбата, че изобразителното начало в изкуството бе отречено едва през собствената му епоха. Моделът на кола датира от около 1900 г. пр.н.е. и е много примитивен, каквито са били вероятно всички коли по онова време. Модел от подобен тип, но отнасян към малко по-ранен период, е намерен в Сирия, и тъй като тогава Крит навярно вече е търгувал с прочутото древно пристанище Библос, тук може би имаме пример за това, че по време на откъдморските си пътешествия минойците са били повече ученици, отколкото учители. Но урокът, който са научили в случая, наистина не е кой знае колко труден. Колелата са плътни и, както може да се предположи, са се въртели заедно с оста, а и няма никакво устройство, с помощта на което предната ос да се завърта наляво или надясно. Колата била теглена от вол, който теглел и ралото — и на Крит все още тегли ралото; ясно е, че това е чисто и просто селска кола, която селянинът използвал в собственото си, стопанство.

Столът-носилка очевидно е бил носен от хора и това между другото може да се приведе като ново доказателство за неегалитарния

характер на обществото. И двата модела подсказват, съответно в отрицателен и положителен смисъл, че пътищата в минойския Крит са били повечето обикновени пътеки през планините и в най-добрия случай — тесни каменни ивици и че движението по тях съвсем не е ставало на колела. Действително пътят, който води в Кносос, е повдигната каменна алея, широка само няколко стъпки. Следователно за пренасяне на благородника и на знатната дама, или на царския пратеник са използвани единствено паланкина, а за пренасяне на стоки — товарни животни. Товарно животно е бил или човекът, носещ товара си на прътове, закрепени на раменете, или пък търпеливото магаре с издути от двете страни кошове, които надвисвали над ниските парапети на малкото мостове, пресичащи малобройните и неплавателни реки на Крит. Ако това ни се вижда изненадващо първобитно за такова богато и изтънчено общество като минойското, нека си припомним, че такива са били по същество пътищата и транспортните средства в повечето страни на Европа от времето на римляните до края на 18 век. Дългите широки шосета са необходими само на огромните империи, държани в подчинение със силата на оръжието и на маршируващите нозе на войниците. Водач на товарен керван трябва да е било обичайно занятие за миноеца; и през голяма част от годината, когато той вървял под лъчите на слънцето, през благоуханните долини или шумолящите маслинови горички, или между редиците от кедрови дървета, това трябва да е било приятно занятие.

Модел на стол-носилка от „светилището на гълъбите“ в Кносос

Историята на еволюцията на писмеността в Крит е сложна история и откритието, за какво главно са използвали минойците своето писмо, е донякъде изненадващо, а и разочароващо. Също така сложна и не по-малко изненадваща по резултатите си е историята на усилията да се дешифрират писмената; тази история обаче е извън обсега на настоящата книга и ние ще я засегнем само накратко.

Но да кажем все пак нещо за нея. Отначало нещата като че ли потръгнали добре. След като забелязал йероглифите върху каменните печати, Еванс рано бил възнаграден с откриването на глинени плочки в Кносос, запазени по една щастлива — т.е. щастлива за него — случайност, а именно поради пожар. Скоро след това във Фестос открили дебел глинен диск с диаметър 16 сантиметра, покрит от двете страни с твърде характерно образно писмо. Рано даденото обещание обаче не се изпълнило. Въпреки че отделил много време за проучвания и категоризиране на различните видове писменост, като публикувал съответни описания (и между другото въвлякъл Оксфордското издателство в големи разходи по набора), Еванс не успял да отиде много по-далеч от разчитането на минойските цифри. Дискът от Фестос пък не само не се поддавал на дешифровка, но и се оказал нещо като

лъжлива следа; повечето хора днес смятат, че той е внесен от Сирия или Мала Азия; в случай че някой невинен търговец или моряк го е донесъл у дома като куриоз, той би останал изумен, ако можеше да научи какви главоблъскания е причинил.

Египетска плочка на Нармер

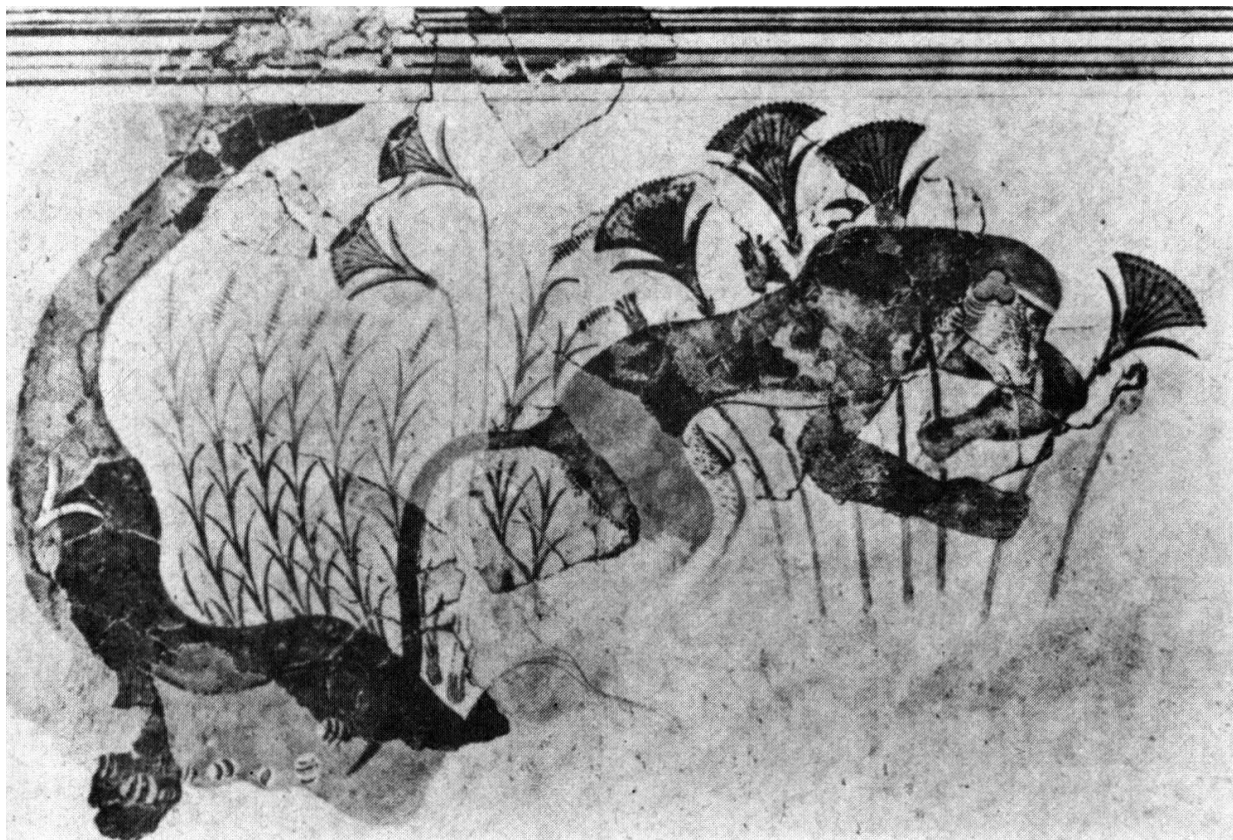
Дискът от Фестос свидетелства поне за академичен интерес от страна на минойците към писмеността и може би за известна широта на

вкусовете. Защото той е намерен непосредствено до една плочка с безспорно минойско писмо и може тепърва да се окаже нова проява на стремежа на островитяните към грамотност. Ако това е така, минойците несъмнено са заимствали някои поразително неминойски знаци, например знака, приличащ на къща върху кокили или колове (който би могъл да бъде ликийски), или фигурата на жена, облечена съвършено различно от „Парижанката“.

Навярно на читателя са добре известни основните, начала в развитието на писмеността, а също и обстоятелството, че тези начала се проявяват със забележително постоянство в еволюцията на всички писмености. Все пак може би е уместно да ги изложим накратко.

В началото е чистото изображение. Ако искате да говорите за кон, ще нарисувате кон — после два коня, три коня, пет коня и накрая може би един кон с пет черти до него. Ако говорите за човек, ще нарисувате човек. Ако той пътешества, ще го изобразите именно така или — използвайки своето рода стенография, чрез която „пиктограмата“ се превръща в „идеограма“ — ще нарисувате до човека два крака, които означават не „крака“, а „ходя“. Ако искате да представите конкретен човек, тогава до него ще нарисувате особените му белези или, така да се каже, титлата му, както върху знаменитата египетска плочка на Нармер, където в образа на нещастника, когото като че ли налагат с пръчка, е представен не друг, а господарят на долните земи, изобилствуващи с езера и риба, защото до него са показани риболовно копие и басейн. После идва следващата стъпка. Щом можете да изобразите господаря на водите и рибата — за да си послужим с един съвсем произволен и типичен английски пример, — вие можете да портретувате, да кажем, лорд Атли (Attlee), като нарисувате шапка (липсата на придихателното „h“ и тук, и там няма значение) и ливада.^[4] В случая вие сте си послужили с каламбур или картинен ребус. Можете да разширите приложението на метода: нарисувайте цифрата 100 (сто) и няколко човешки, лица, и ще получите „столица“, което иначе много мъчно се рисува. По същия начин можете да изобразите не само имена и глаголи, но и всяка друга част на речта, стига тя или срички от нея да съответстват по изговор на нещо или неща, които могат да се рисуват и разпознават. С това вие правите необходимата крачка, за да превърнете изображенията на предмети или идеи в образи на звукове. След като сте установили този принцип, можете дори да го разширите малко, стига

някоя определена условност да е известна както на пишещия, така и на четящия. Единственото, което още ви е нужно, е да покажете с помощта на някакъв „определителен знак“ дали вашето изображение представлява материален предмет или идея, или звук.

Фреска „Синята маймуна“ от Къщата на фреските в Кносос

Мегаронът на царицата в Кносос. Реконструкцията е дело на Артър Еванс и е репродуцирана в книгата му „Дворецът на Минос“

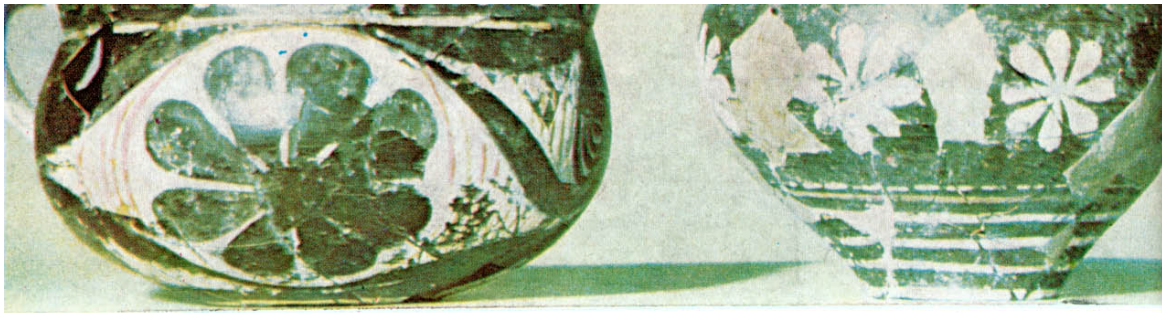
Фреска „Берачът на шафран“; фигурата в тази реставрирана фреска е представена като човек, но сега се смята, че би трябвало да бъде маймуна

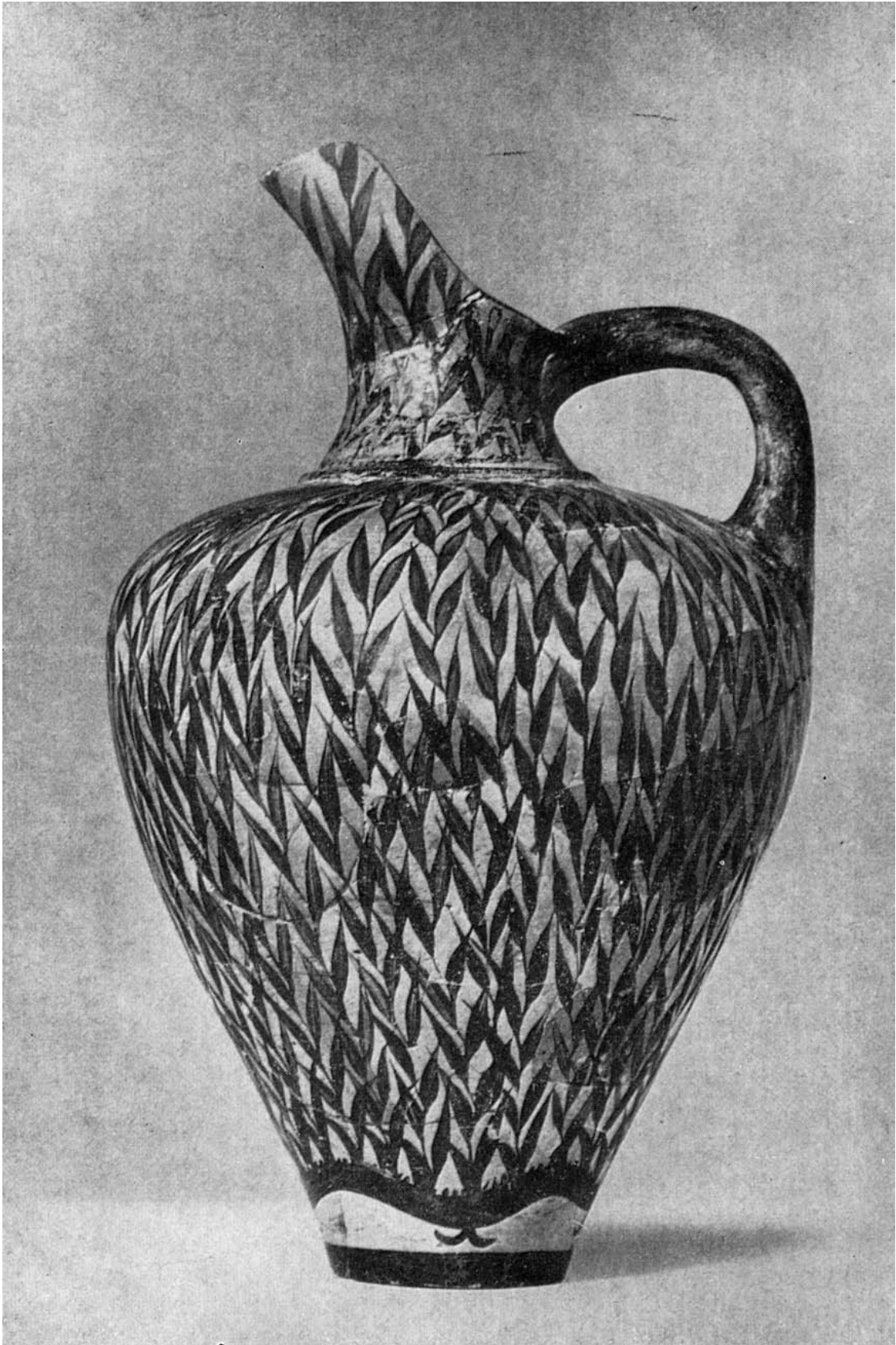
Минойска ваза в стил „Барбитон“

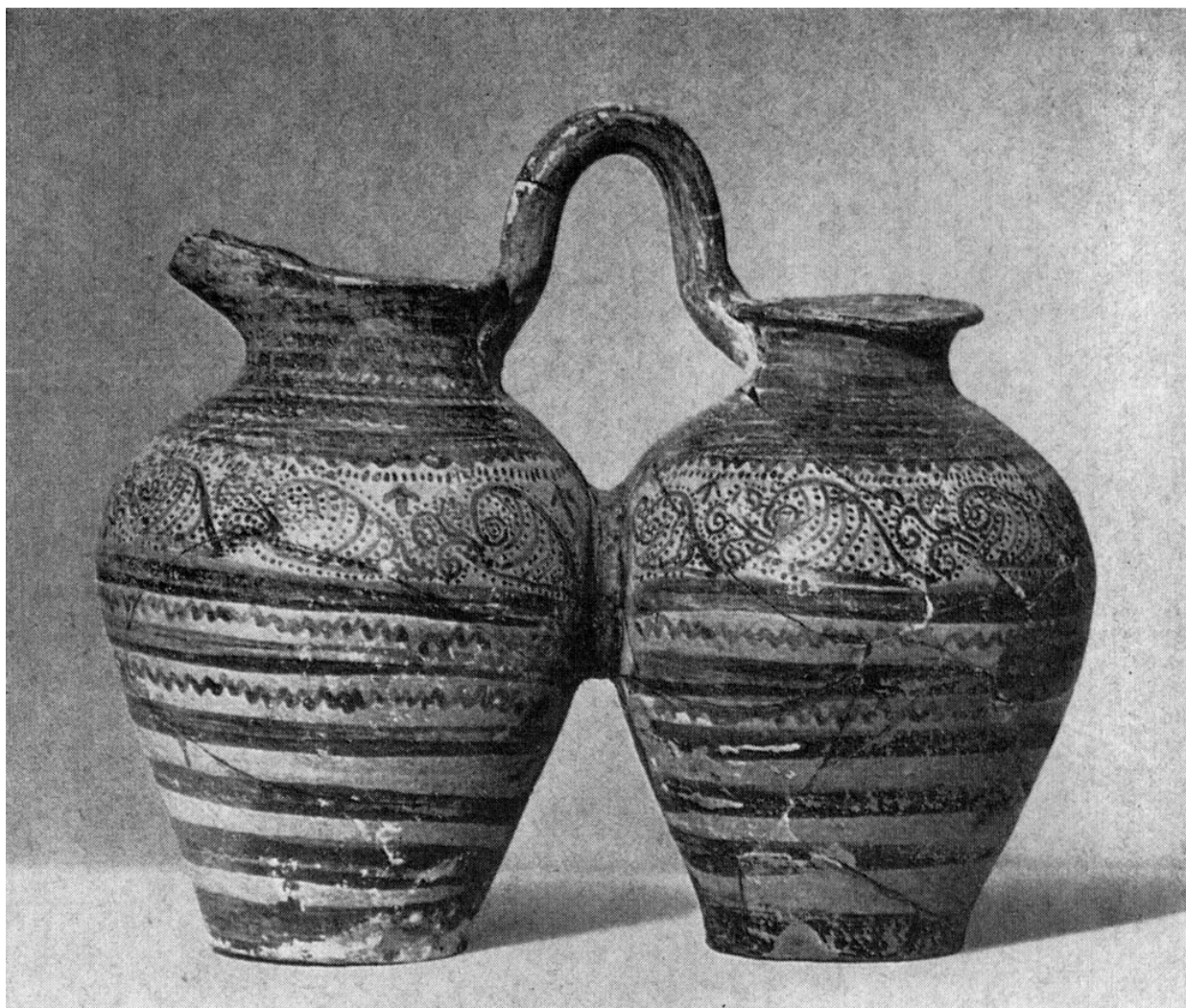
Съд в развит натуралистичен стил от Агия Триада

Керамика, пълна с изящество и фантазия. Горе: съдове от късния период с натуралистична флорална украса. В средата: средноминойска керамика в стил „Камарес“. Долу: съд от ранната епоха, напомнящ може би на днешния читател птицата тукан

Натуралистична украса от треви върху минойска ваза

Двойна кана, образец на минойската „трикова“ украса

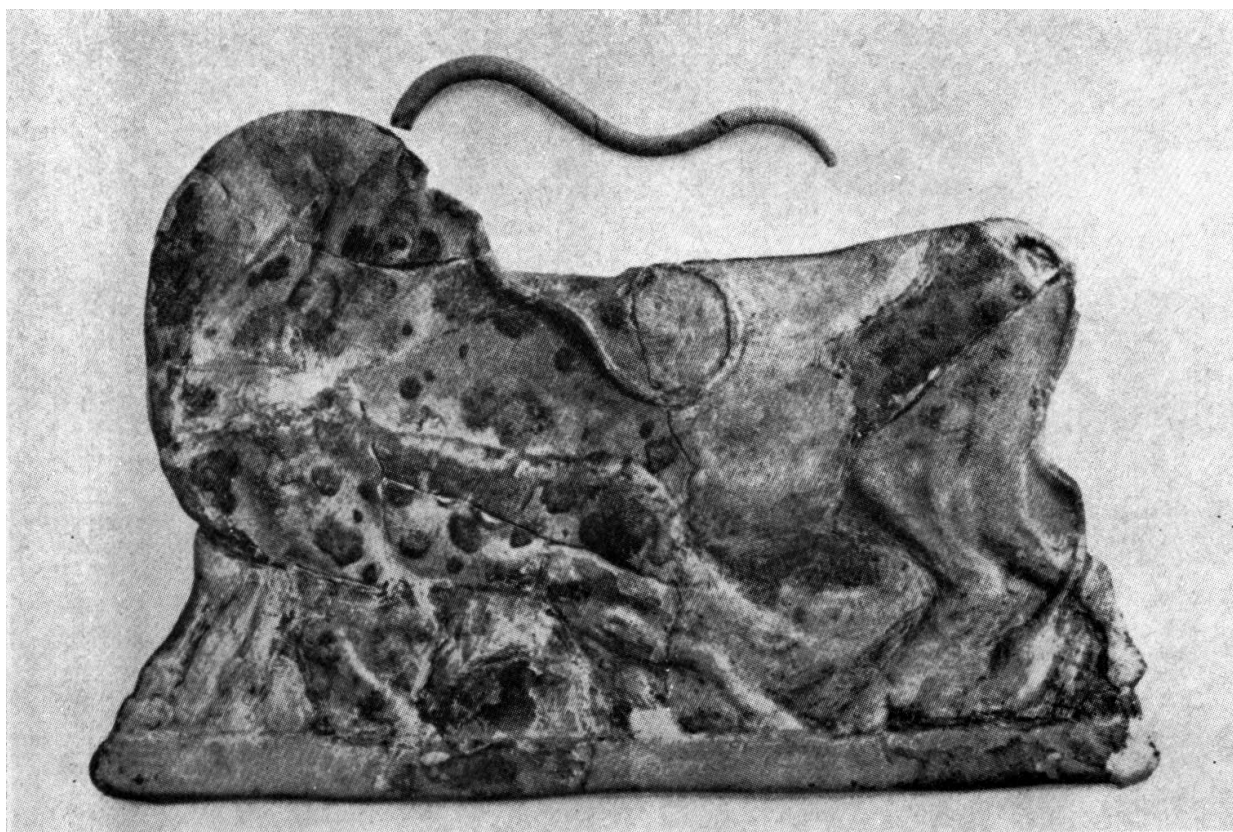
Ритон от Агия Триада

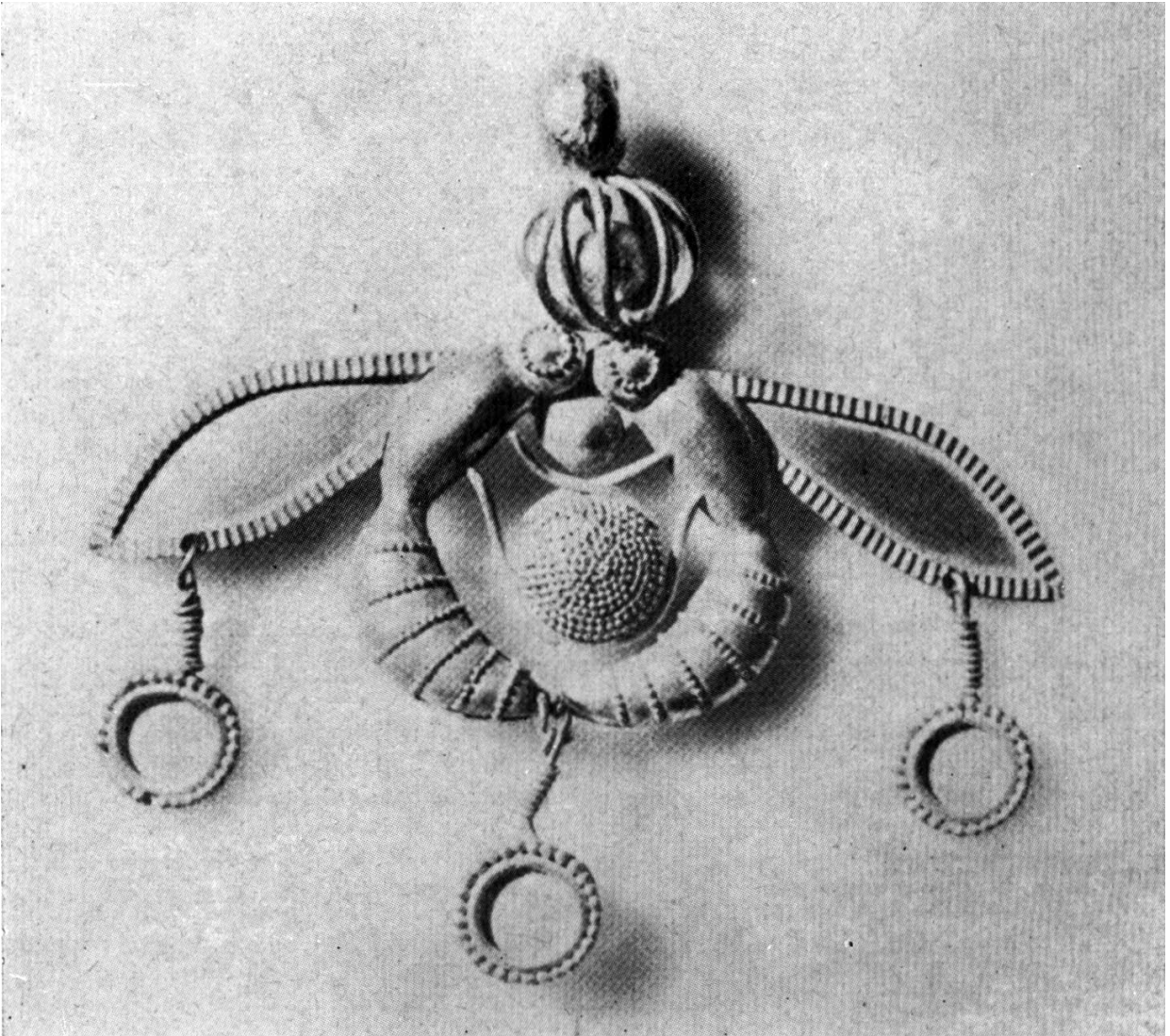
Съд с лейка в стил „Камарес“ от стария дворец във Фестос

Една от двете фаянсови фигурки на богинята със змиите, намерени в кносоския дворец

Фаянсова фигура на крава, ближеща телето си, от кносоския дворец

Златен пандантив от Малия — „два стършела, държащи медена пита“

Златен пръстен-печат с изображения на жени, гледащи овощни дървета

Печат с изображение на страничен скок върху бик

Така са се развили ранните писмености, включително египетските йероглифи и вавилонският клинопис, без изключение на критското писмо. Голямото неудобство в случая е, разбира се, че образите се рисуват бавно, а неизбежна последица от това е, че изображенията стават все по-опростени и стилизирани, и то повече при

клинописа, за който се употребява клинообразен стилус върху глина, а по-малко при египетските йероглифи, които се рисуват с четка и мастило върху хартия. В това отношение минойските писмена приличат повече на египетските йероглифи, отколкото на клинописните знаци.

Въпреки това минойската писменост става все по-стилизирана, а също така по-квалифицирана и по-сложна; именно тази еволюция е проследил Артър Еванс, като е разграничил два типа йероглифи и два типа „линеарно“ писмо.^[5]

За нас имат значение двата типа линеарно писмо „А“ и „Б“, тъй като йероглифите явно са доста примитивни и не са се използвали много. От всички типове е дешифриран само линеар Б.

Сега стигаме до онова изненадващо откритие, което не толкова объркало сметките на археолозите, колкото обърнало с главата надолу всички дотогавашни представи и порядъчно ги разтърсило. Освен това то е направило по-трудна преценката, какво влияние е имало притежанието на писменост върху живота на минойците. Така или иначе ние трябва да се занимаем с него.

Покойният Майкъл Вентрис е човекът, който разчете линеар Б. Той имал помощници, преди всичко Джон Чадуик от университета в Кеймбридж; имал и предшественици, поне някои от които също са му помогнали. Но победата е неговата. Резултатите щели да дойдат по-скоро, ако Вентрис не се съпротивлявал упорито срещу извода, който му се налагал и който той и неговите съвременници считали не толкова за изненадващ, колкото за почти неправдоподобен.

В своята работа Вентрис имал много малко опорни точки. Нямамо паметник, равностоеен на Розетския камък, в който линеар Б да е показан успоредно с някой позната писменост. Не съществувала и най-бегла представа за минойския език. Имало само такива оскъдни нишки от рода на тази, че имена на селища като Кносос биха се срещали често, че някоя често повтаряща се група от знаци би могла да означава съюза „и“, че би могло да се очаква да се видят вариращи окончания на думите, които да сочат род, падеж и число на съществителните или лице и време на глаголите. Работата на Вентрис била и неизбежно трябвало да бъде безкрайно упорита и прецизна.

Тези окончания на думите, или флексии, се оказали поразително сходни с гръцките. Нещо повече, гръцкият език като че ли прилягал на знаците и като че ли се появявали гръцки имена. Всъщност това било

голямата изненада: линеар Б е наистина писан във вариант на архаичния гръцки език. Малцина експерти днес оспорват това положение. То станало още по-правдоподобно (след като невероятното било вече веднъж прието), когато открили плочки с почти съвсем същата писменост линеар Б в двореца в Пилос на Пелопонес и в самата Микена. Действително в Гърция са открити повече паметници с линеар Б, отколкото на Крит, а досега Кносос е единственият обект, където е намерено това писмо. Периодът на неговата употреба в Кносос се простира, изглежда, в границите между 1450 и 1400 г. пр.н.е. Така че поне в Кносос или, по-скоро, в двореца на Кносос през този период трябва да се е говорело на гръцки език.

По-далечните следствия от това откритие — заедно със споровете по въпроса, какво всъщност трябва да се смята за следствия — ще бъдат разгледани по-късно. Нека сега се върнем към основното положение, че минойците са притежавали писменост, и да видим какво влияние е могло да окаже то върху техния начин на живот. Има още една трудност или, по-скоро, изкушение, от което трябва да се пазим. Трябва да бъдем предпазливи, когато черпим сведения за минойския живот и нрави от пилоските или микенските плочки с линеар Б, които са не само по-многобройни, но и по-богати по съдържание. Микенците са се учили от минойците, като най-малкото са възприели от тях начина да се обличат; а към края минойците сигурно са се учили от микенците. Но двата народа, нека винаги помним това, са били народи твърде различни.

„Микенците се учили от минойците“ — фрагмент от фреска, намерена в Тиринт, 13 век пр.н.е.

Остават все пак следните факти, които до известна степен неутрализират значението на гръцкото проникване. Писмото е чисто минойско изобретение, създадено безспорно под общото влияние на Средния изток и на Египет. Линеар Б е просто разширена форма на линеар А, тъй като има много общи знаци с него. На острова употребата на един тип писменост не е разграничена отчетливо по време от употребата на друг тип: линеар Б се среща единствено в Кносос, а линеар А, изглежда, е изобретение и специалитет на областта на Фестос, докато в Малия като че ли са предпочитали старомодните йероглифи и може би са ги употребявали в съзнателно архаичен дух, както вавилонците употребявали шумерския клинопис за религиозни текстове и както ние понякога кокетираме със средновековни шрифтове.

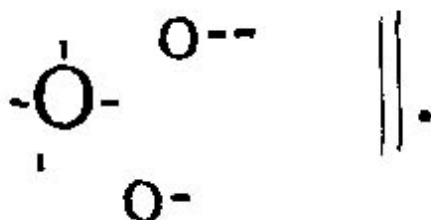
Другият важен факт относно писменостите е печален. Линеар Б — и още повече другите типове писмо, както би могло да се предполага — не е много удобна и целесъобразна форма на писменост. Това е

начин на писане второразреден, тромав и служещ си с налучквания. Много средни съгласни се изпускат, както и крайните „с“, „н“ и „р“, а също и „и“ в дифтонгите. Това значи, че някои къси думи могат да се четат по петнадесет различни начина. Несъмнено отчасти по тази причина, а и поради други, за които можем да правим догадки, употребата на писмото е била крайно ограничена. Не е намерено и едва ли някога ще бъде намерено нещо от рода на епоса за Гилгамеш или на историята за Потопа, нито царски укази или дори самохвални царски декларации за могъщество, нито пък възхвали на боговете, заклинания или дори магически проклетия. Употребата на тази писменост, на това половинчато, неизразително, куцукащо, скрибуцащо писмо се е свеждала до онова, за което то — с помощта на няколко доста уместни аритметични знака — всъщност единствено е било пригодено, а именно: описи, ведомости, разписки и сметки. Това не е оръдие на поета и историка, а изключително на бюрократа.

Бюрократът е бил феодален бюрократ и дори тези сметководни документи често са твърде човешки по съдържание. Това са служебни, канцеларски регистри на онзи административен център плюс земеделско имение, като какъвто ние описахме минойския дворец; в тях често се говори за работници и роби, за стада и впрягове волове за оран, за крави, назовани по име, и за раздаване на наметала и туники. Разбира се, споменават се и складове и стоки, като се почне от бронзови триножници и котли и се стигне до жито, ечемик и маслини. Тук е богатството на едно царство в един свят, който още не е изнамерил парите; царете от тази епоха, както по всичко личи, са имали твърде ясно съзнание за това богатство и са се гордеели с него. И все пак учудващо е, че минойците и микенците са постигнали такава детайлна ефективност при неговото отчитане: като наричаме тяхната форма на управление феодална бюрокрация, ние би трябвало, изглежда, да наблегнем много повече на втората дума, отколкото това ни се е струвало допустимо досега.

като данък от него. Ако е данък, може да фигурира името на обложения градили село. След това идва въпросният обект, количеството или броят, който се получава или дава, понякога с пояснителна бележка, като например „толкова и толкова не достига“. Предметът винаги се обозначава с пиктограма, а не с фонетично писмо, и е интересно да се види как тези пиктограми варират според това, доколко те са стилизирани и опростени. Особен интерес представлява числителната система. Тя е десетичната, ще рече, естествената, която изхожда от броя на пръстите на човешката ръка или крак, тоест системата, възприета от гърците и римляните. В едно отношение обаче минойците са изпреварили своите приемници. Те не са изнамерили нулевия знак, нито пък отделни знаци за числата от 1 до 9. Но те са употребявали редове (или позиции). Това ще рече, че макар по обичайния примитивен начин да са повтаряли даден знак толкова пъти, колкото е необходимо, за да се означаи дадено число (например четири къси отвесни чертици за цифрата 4), те имали различни редове (или позиции) за дробите, десетиците, стотиците и т.н. и поставяли всеки вид последователно отляво.

Например цифрата хиляда двеста тридесети четири се пише:

По този способ човек може да събира и изважда върху хартия — което не може да прави с гръцките и римските цифри. Що се отнася до дробните числа, идентифицирани са цели дванадесет знака, макар да не се знае какво означават всички те. Половина и четвърт се обозначават като кука от верига, съответно обърната нагоре или надолу, а три четвърти — с комбинация от двете, както и следва да бъде.

Едно предупреждение. Примерите от кнососките плочки, които привеждаме по-долу, са взети от книгата на Вентрис и Чадуик „Документи на микенски гръцки език“ (Documents in Mycenaean Greek, Cambridge University Press, 1956) и е съвсем понятно, че тук не сме

поместили подробните бележки, коментари и уговорки, които двамата специалисти са добавили към своите записвания. Всичко, което можем да кажем тук, е, че преводите се различават по степента на достоверност.

Първо, да вземем хората. Ето нещо, което разширява доста много границите на понятието „сметки“. Но поземлената собственост и броят на работниците засягат централната администрация не по-малко от складовете и стоките; а сред кнососките плочки, намерени пръснати из почти целия дворец и очевидно представляващи само малка част от онова, което е съществувало някога, има и такива, които съдържат елементи на една своето рода „Книга на страшния съд“^[6] и на преброителен опис. Знаците са следните:

МЪЖ

жена

Може би жената носи дълга дреха.

Ето две типични записвания:

В Лазунтос: две дойки, едно момиче, едно момче.

В-до: девет робини на А-но-зо;

една да-, една та-; две възрастни жени на обучение; седем по-големи момичета, две по-малки момичета, две по-големи момчета, две по-малки момчета.

„Да“ и „та“, изглежда, са съкращения — на какво, навярно никога няма да узнаем.

Ето и вписки за работници, „по силата на“, както би се изразил съвременният интендант:

Във Фараи: надници за 18 мъже и 8 момчета; зърно на месец 1170 литра ечемик.

Всичко мъже от Амнисос: девет; дажбите да се вземат оттам.

Амнисос е пристанището на Кносос. При първото записване е интересно да се отбележи, че ако мъжете и момчетата са смятат за равни и ако месецът се брои по тридесет дни, ще се получи дневна дажба един и половина литра — така или иначе повече от достатъчно по отношение на въглехидратите. (Разбира се, за да стигнат до понятието литър, преводачите е трябвало да правят изчисления, които подлежат на корекции. Най-малката минойска мярка е чашата — а сравнението с други известни древни стандарти ни дава представа за вероятната вместимост на една чаша.)

В малко от кнососките плочки се споменават професията или занаятът на хората, въпреки че подобни данни се срещат много често в Пилос.

На едно място обаче е посочен един дърводелец, а в списъка на личния състав в кносоския дворец намираме следното:

... двама придружители заради данъци; Ки-та-не-то от Су-ри-мо заради налози... жрец в Е-ра, овчар заради налози; Копреус, придружител, от Ексос.

Ки-та-не-то е собствено име — или, по-точно, приблизителен сричков еквивалент на собствено име. Званието „придружител“ заслужава внимание и често се среща в Пилос. Вероятно е то да означава, било в религиозната или във военната сфера, адютант или помощник — навярно по-важна личност, отколкото днес тази дума означава за нас. В най-дългата плочка от Кносос са изброени шестдесет и седем души по име. Някои от имената звучат гръцки, а малък подбор от останалите се четат: па-ме-си-жо, ми-жа-ра-ро, си-жа-пу-ро, пи-жа-си-ро, пи-жа-се-ме. Както при картагенците хиляда години по-късно, където всеки втори човек като че ли се е наричал Анибал или Аздрубал, тези имена ни карат да мислим, че не е имало голям избор от съчетания за образуване на имена: може би подобно на днешните уелсци минойците са си служели с прозвища като Джоунс Хлебаря. По аналогия с географските названия тези от личните имена, които окончават на „о“, би следвало да се произнасят „ос“.

Да преминем сега към добитъка. Ето някои от знаците:

вол

или

бик

крава

овца

коза

свиня

магаре

кон

сърна

Човек е склонен да предположи, че най-слабо стилизираните фигури отговарят на най-малко употребяваните знаци и следователно се отнасят за най-редките животни, и обратното; оттук следва, че овцете и козите са най-разпространените животни, а конят и сърната — най-редките; и това горе-долу се съгласува в другите данни. Може би е странно, че няма отделни знаци за вола и бика, защото разликата сигурно е имала значение за минойците. Записванията започват с име на човек, вероятно на пастира, а понякога назовават и „събирача“, тоест събирача на данъци. Сборовете обикновено възлизат на числа, кратни на десет, и навярно означават данъчната сума, която невинаги бива достигната.

Тези сборове са понякога доста големи; действително общият сбор овни в една серия плочки достига изненадващата цифра 25 051! Ето няколко типични записвания:

Овни 202, овце 750, козли 125, женски кози 240, шопари 21,
свине (женски) 60, бикове 2, крави 10

В Кудония: 50 работни вола

Показателно е съотношението на бройките, а така също и обстоятелството, че Кудония се е намирала в западната, най-слабо заселена част на острова, но все пак е попадала под административната власт на Кносос.

В една група плочки са дадени дори имената на двойки впрягове волове. Дж. Чадуик ги е превел „грубо“ така: Черньо (Ксутос) и Шарко, Червенушко и Белоножко, Белчо и Ревльо. Тук наистина долавяме човешката нотка. Не можем да допуснем, че фактическите селяни-собственици са говорили гръцки, и това сигурно са опитите на някой старателен писар да преведе на гръцки действителните критски имена, които никога няма да узнаем.

Тук е репродуцирана една проста табличка за коне и магарета и тъй като я репродуцираме, ще се спрем малко по-подробно на нея. Тя

гласи:

Първи ред: И-куо кон 5; кон 4 по-ро; КОНЧЕ (цифрата е отчупена)

Втори ред: О-но МАГАРЕ 3 по-ро; МАГАРЕНЦЕ 2; МАГАРЕ 4

Думите в курсив са силабично писмо, а думите с главни букви — пиктограми; цифрите са означени с отвесни черти. Окончателният превод, след като се вземат под внимание писмената и фактът, че в пиктограмите се забелязват малки, но важни различия (напр. при последната има две резки на шията, обикновен знак за мъжки пол), гласи:

Коне: пет кобили, четири (възрастни) коня, х кончета

Магарета: три женски магарета, две магаренца, четири мъжки магарета

Тази плочка, открита от Еванс в коридора на северния вход, под мястото, където сега се намират стълбовете на пропилона и главата на нападащия бик, е една от малкото кнососки плочки, в които се говори за коне. Тя сигурно не е затруднила много писаря-сметководител, който я е издълбал със стилуса си преди тридесет и четири века. Старателното очертаване на животинските глави все пак му е отнело малко време.

Знаците за най-важните хранителни продукти са:

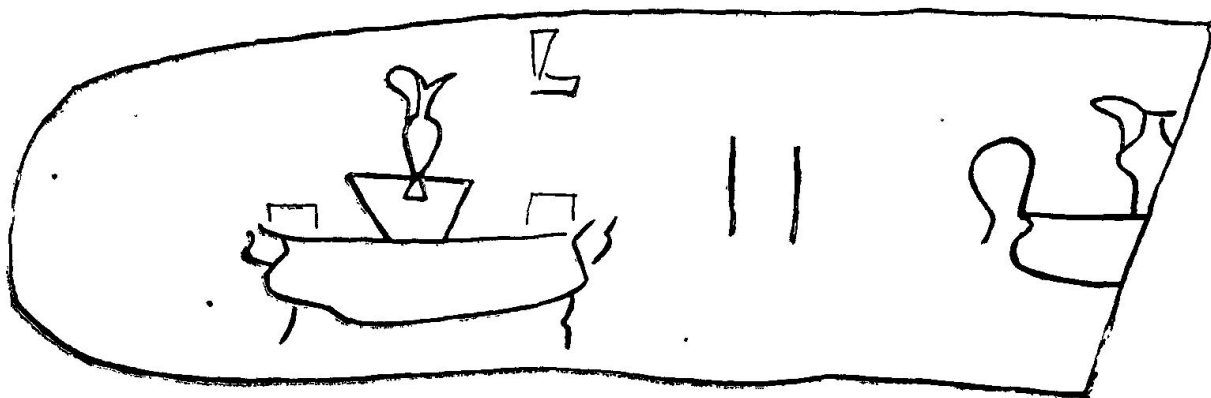

Подправките заемат важно място в общата картина — и ако уподобим знака за подправки на пиперница, той става напълно разбираем. В Кносос се споменават кипарисово и кориандрово семе, а в Пилос намираме още сусам, кимион, копър и някои други, които не могат да се идентифицират. По-интересни са записванията относно земята, която ражда храните, например за лозята и насажденията, и понякога за нейните собственици. И тук обаче Кносос ни предлага разочароващо оскъдни сведения в сравнение с Пилос. Има записвания,

които е възможно да се отнасят за имение и за общинно ползвани или общински земи. Пилос ни дава картина на ясно изразени феодални отношения.

Тъкани и дрехи, домашни вещи и мебели, всичко фигурира в инвентарните описи. Знакът за тъкан по всяка вероятност представлява стан, но знакът за вълна е по-трудно разбираем; той е взет от линеар А и може да е претърпял по-голяма стилизация. Изброяват се ленени и вълнени дрехи, споменават се и багрилни вещества, включително любимият на древността пурпур. Има тъкани с „чисти краища“ и „мръсни краища“, които ни навеждат на мисълта за крайречни перални, макар и не непременно под надзора на царската дъщеря. Срещаме наметала, „подходящи за даряване на гости“, и други „от по-добро качество“ за „придружители“; възможно е дворцовите служители да са имали право на периодично раздавано формено облекло, както чиновниците в съвременния им Угарит на сирийския бряг.

Що се отнася до домашните принадлежности, те са многобройни и разнообразни, и се изобразяват нагледно: най-често се срещат съдове за течности от различен вид. Репродуцираната тук счупена плочка напомня викторианска спалня, и може би не без основание: Кносос и Уиндзор отпреди сто години може да са си приличали поне по армията от слуги, разносящи кани и легени. Две други вписки отговарят повече на представата ни за дворецов разкош и романтика: „Два ритона във форма на глава на бик с позлатени(?) рога“ и „три сребърни чаши... със златен ръб“. Това са подходящи предмети за всяка царска съкровищница от бронзовата епоха, а такива са впрочем и споменатите бронзови котли-триножници. Нищо, разбира се, не се споменава за желязо, но се говори за олово, използвано навярно като заместител на калая, който заедно с медта е необходима съставка на бронзовата сплав.

Плочка с линеар Б с изображения на домашни предмети

Такова е било предназначението на минойската писменост. Като имаме пред вид нейните несъвършенства и неточности, освен в случаите, когато са прибегвали до чисти пиктограми, едва ли ще бъде открито някое друго нейно по-литературно приложение. Тази писменост предполага наличието не наистина на армия, но все пак на порядъчен брой писари. Тя също предполага наличието на едно друго доста мрачно заведение за младите, което трябва да се е срещало вече по-често в другите краища на Средиземноморието, а именно жреческото училище. За пръв път интелигентното момче — за негово щастие или нещастие, според това, как мислим — бива отделено от своите връстници и докато те се скитат на воля или се упражняват в мъжествени спортове, или пък в най-лошия случай рецитират племенните балади, него го затварят и го карат да преписва до безкрайност йероглифи. Можем да бъдем почти сигурни, че членовете на царското семейство, благородниците и земевладелците на минойския Крит не са се учили да пишат, но пък не можем да си позволим и най-малко презрение към тях за това, че са били „неграмотни“. За тях просто не си е струвало труда да бъдат нещо друго. Все едно е да искаме някой руски княз или австрийски ерцхерцог от 19 век да почувства нужда да придобие квалификация на банков чиновник.

Има два други вида записвания върху кнососките плочки, които се срещат рядко, но са важни, и то може би важни тъкмо защото са редки. Едното се отнася до колесници и коне. Другото — до приношения в чест на боговете. По-нататък ще се спрем и на едното, и на другото.

[1] „Archaeology of Crete“, 1939, с. 143. ↑

[2] Както е посочено и в предговора към книгата, не може да се приеме схващането, което авторът изразява тук и на други места в изложението, че социалните отношения през периода на разцвет на критската държава и общество са били „феодални“. Общественият строй на Крит през разглеждания период е робовладелски. — Б.ред. ↑

[3] Резиденцията на Кентърбърийския архиепископ в Англия. — Б.пр. ↑

[4] Attlee: (h)at — шапка; lee или ley — ливада. — Б.пр. ↑

[5] То се нарича „линеарно“ не защото се пише по права линия, а защото се изпълнява с помощта на няколко стилизирани черти, за разлика от рисувания образ. ↑

[6] Англ. „Doomsday Book“ или „Domesday Book“ — регистър на всички земи в Англия, посочващ техните размери, стойност, собственост и обременяващи ги задължения, изготвен по заповед на Вилхелм Завоевателя през 1086 г. Наречен от народа „Книга на Страшния съд“ заради непрекословния му авторитет. — Б.пр. ↑

СЕДМА ГЛАВА

ИЗКУСТВОТО НА НАРОДА

В средите на специалистите се говори много за т.нар. „ейдетично виждане“, т.е. за способността на някои, особено първобитни хора така да съхранят дадено зрительно впечатление, както всички ние запазваме за миг възприятието от нещо видяно върху затворените си клепачи, че да могат с лекота да го пренесат после върху хартия или друга плоскост. Пещерните палеолитни художници трябва да са притежавали ейдетично виждане — твърдят учените глави, — но не и неолитният, защото той клони повече към орнамента, отколкото към образа. Но ето че Минойският художник от бронзовата епоха отново е обладал тази способност.

Да възразим, че дамите от „синята фреска“ или „Парижанката“ са могли да се отпечатаат трайно върху очните ябълки на който и да било миноец, художник или не, може би няма да се сметне за състоятелна критика; но може би е състоятелна критика да се каже, че ейдетизмът е изобщо твърде леко обяснение на голямото изкуство. Все пак това е теория, която заслужава да се цитира. Едно друго тълкуване на изкусния и възторжен натурализъм на минойския художник също го свързва с далечния му предтеча от палеолитните пещери. Ако традицията и условностите дават неограничен простор на художника в работата му, то той охотно ще изобразява това, което познава добре и което е в близка връзка с живота му. Палеолитният художник рисува животните, които ловува; Минойският — морските твари и цветята на полето. Той също рисува без всякакви задръжки това, което пещерният художник никога не би дръзнал да изобрази, освен с почти неузнаваем формализъм — съществата от собствения си човешки род.

Ако това е така, би трябвало да се запитаме защо са съществували условности и традиция, които са допускали тази свобода. Това е свобода, която гърците наследили, но не и свобода, обичайна за второто хилядолетие пр.н.е. Не е лесно обаче да се даде задоволителен отговор — освен да кажем, че такава е била природата на миноите. Онова,

което те са ни оставили, допълва неизбежното впечатление за един народ без задръжки, неусложнен, жизнерадостен и простосърдечен, не особено обременен с натрапчиви религиозни представи или запрещения. Ако сте такъв народ, сигурно ще обичате непринудено красивите неща, които ви заобикалят във всекидневния живот.

Но не бива да рисуваме картината твърде розова. Минойците безспорно са имали религия, а няма предисторическа религия, която да си няма своя тъмна страна. С това, както и с изкуството, строго отнасящо се до религията, ще се занимаем по-късно.

Ние разгледахме фреските само като изображения на външния вид и облеклото на минойците. Но те могат да се разгледат и от други страни. Младият принц, който носи лилийна огърлица, следван от своята пеперуда през поляна с кланящи се ириси, „крачи сред красота под безоблачни небеса“. А тези ириси, както ще забележим, създават атмосфера на естественост, въпреки че са стилизирани — къде остава тук простата ейдетична теория! Възможно е да нарисуваш каквато и да било форма на живот вярно очертана, вярно физиологически, и все пак тя да е мъртва. Това е изтъкнато във връзка с фреската „Котката и фазанът“ от Агия Триада, онзи летен дворец, където са открити едновременно толкова много красота и толкова неща с религиозно значение. По този повод Х. Р. Хол пише:

Миноецът е заимствал идеята си от Египет и неговата котка е в известен смисъл по-добра от египетската, но в друго отношение — по-лоша. Тя ни дава по-ясна представа за котката, за нейния дебнеш нрав и жестокост, от египетските рисунки, които въобще не дават такава представа. Но те (египетските) са по-точно рисувани.

Доколко тук е приложима или не ейдетичната теория, няма значение. Важно и значимо е художественото майсторство на минойците. Лесно е да се правят словоизлияния върху изкуството и е до немай-къде объркващо да се четат такива излияния; може би е по-добре да се пише по-малко за изкуството. Но минойците са големи художници и би било смешно да не изтъкнем това. У тях има някаква овладяна радост от живота, *joie de vivre*, овладяна с мярка, с практическо умение, с изкуство, прикриващо изкуството, което е толкова целенасочено, ще рече, така добре изпълнява специфичната си роля, че наистина тази радост не се ограничава от нищо. Нека читателят спре и разгледа репродукциите в тази и другите глави; тогава той ще се съгласи, струва

ми се, че хората, които са могли да открият тия неща, са се издигнали до непознати висоти на художественото майсторство и чувствителност.

Във фрагмента „Парижанката“ (стр. 80) личи ясно още нещо, на което трябва да обърнем внимание. Фреската е грижливо почистена и тя показва, че минойците не са се бояли от ярките цветове. Мегаронът на царицата с изображенията на танцуващи девойки, с паното на рибите и делфините, с бледосините вити орнаменти на потона трябва да е представлявал, както обичаме да казваме, истинска феерия от багри — а минойците, както и гърците подир тях със своя оцветен Партенон сигурно са предпочитали пищната феерия пред студената строгост. Царската тронна зала може да е била също така пъстро оцветена; но там декорацията, която датира навярно от последните петдесет години на Кносос, е станала вече по-формална. Тук са репродуцирани две ярки фрески със сходен сюжет, изобразяващи фигури сред цветя: те са известни под наименованията „Синята маймуна“ и „Берачът на минзухар (или шафран)“. Маймуните — освен ако художникът ги е видял само в чужбина — вероятно са внесени от Египет. Тези две фрески имат и друго, твърде любопитно сходство: обичайно е било цветята и растенията да се изобразяват сред някаква стилизирана рамка от скали, като че ли сцената е под водата; Еванс отбелязва използването на един декоративен мотив, който напомня сунгер. Навярно единственото, което бихме могли да кажем в случая, е, че всичко е добре дошло за художник, който обладава пищната минойска фантазия.

При керамиката това пищно минойско въображение се е проявило първо в сложните и интересни форми. Виждаме една кана с лейка, която ни кара да мислим, че грънчарят трябва да е виждал туکان (южноамериканска птица с ярка, пъстра перушина и голям извит клюн — б.пр.), което не е вероятно (стр. 102). Наистина тази склонност към причудливите форми никога не изчезнала напълно. Виждаме грънчарски изделия с релефна пластична украса от средноминойския II период, от т.нар. тип „барбитон“, от които е репродуциран един екземпляр тук; късните минойци пък имали особена слабост към керамиката, която можем да наречем само „трикова“ или шеговита, като например двойната кана, възпроизведена на стр. 104, за която не можем да си представим, че има каквото и да било преимущество пред единичната. Може би минойците винаги са търсели „нещо ново“, както

апостол Павел твърде презрително, макар и по друг повод се е изказал за техните наследници — атиняните^[1].

Така или иначе от всичко това се е получила красота. Ранната украса се състояла предимно от формални линеарни мотиви — които между впрочем не бива да се смесват с изрично наречената „геометрична“ керамика, произвеждана от дорийско-гръцкото население на острова няколкостотин години по-късно. Тази украса отстъпила място на много по-свободна декорация, използваща природни мотиви, а после на един завършен, но в никакъв случай не и фотографски натурализъм. Хериет В. Хоуз, един от първите археолози на Крит, казва следното по този повод:

Отначало отношението на критския грънчар към природата е субективно; той не прави ясна разлика между себе си и света, в който живее...

Линията, оставена върху пясъка от отдръпващата се вълна, леката бразда върху водната повърхност, над която подухва вятърът, загадъчните вътрешни извивки на раковината, хилядите разновидности на спиралата в мидите и младите филизи, сянката на преплетените клонки по пътя му, шумоленето на листата и извивката на клоните, низът от венчелистчета и семенници, вихърът, който е в основата на много форми на движение, събиращ частиците в средоточие и разпръскващ ги отново — всичко това го привлича. Очите на художника се отварят за природата; неговата цел обаче не е да копира видяното, а да скрепи едно впечатление, донякъде в духа на японския художник.

Но по-нататък:

В разцвета на своите сили Минойският грънчар се обръща за вдъхновение направо към природата. Неговите мотиви са пълни с изящество и фантазия; тръстикови стебла, треви и цветя красят вазите му; животът в морето е изобразен с изумителна правдивост; но неговият натурализъм е овладян от рядката му способност да подбира и съчетава. Някои от най-прелестните му мотиви са изписани върху вази, тънки като яйчени черупки, каквито са чашите от средноминойския стил (сега обикновено наричани керамика „Камарес“ (стр. 102, 107) на името на пещерата, където са били първо открити), други са изпълнени върху толкова тежки и груби делви, щото отначало археолозите и не допускали, че такива съдове могат да бъдат декорирани. С уверен усет

за красотата Минойският майстор подбира любимите си цветя, прекрасната лилия и ириса, дивата гладиола и минзухара, всички виреещи в средиземноморския басейн, а последните три, ако не и лилията — и на родната му земя.

Той дори красиво декорирал саксиите си за цветя — ако гърнетата с дупка на дъното, намерени от Артър Еванс, са наистина саксии, което ни се струва оправдано като предположение.

Има две форми на изкуството, в които Миноецът, както изглежда, няма особени прояви. Едната е извисяващата се, импозантна архитектура, другата — статуята в естествена или по-голяма от естествена големина. Огромните портали с крилати бикове на Асирия, грандиозната колонада в Карнак и колосите на Абу Симбел не са неговата стихия. Това обстоятелство може би свидетелствува за ограничени възможности, но то безспорно разкрива една черта или, по-скоро, черти на характера. Нека добавим — за да не бъдем упрекнати дори в най-малка склонност към идеализация, — че истината може да не е била съвсем привлекателна: възможно е това да говори за известна лекота на характера, както и за едно здраво отвращение от надутото и колосалното.

С тези две изключения минойците имат майсторски постижения във всички известни по онова време изкуства и може би най-вече в малките и миниатюрните. Човекът, който е изписвал миниатюрните фрески, трябва да е вършил това с голямо наслаждение. Тъй като е работел в техника, изискваща бързо изпълнение, той смело е приложил или изнамерил един условен способ, който му дал широк простор на действие, а именно условното обозначаване на присъстващата тълпа с широк багрен откос — кафяв за мъжете, бял за жените, като в боята се врязват черни и бели линии, представляващи масата от отделни хора. Това наистина е тълпа, която напрегнато гледа — особено тълпата в сцената със „свещената горичка и танца“, защото отзад хората въодушевено махат с ръце. Въпреки това мъжествеността на мъжете личи в техните перчеми и напереност, а жените са много женствени. Когато пък стигне до наконтените дами, насядали на най-хубавите места в т.нар. „храмова фреска“, художникът дава пълна воля на рисуваческото си изкуство. Това наистина е венец на жанровия групов портрет. На стр. 70 е репродуцирана скица на картината, може би малко иронична.

В дребната и миниатюрната пластика — или поне в това, което е стигнало до нас — Миноецът често проявява голяма сериозност. „Вазата на жътварите“ (стр. 34 и 38), моделирана от мекия камък стеатит, твърде сполучливо предава в трудната техника на барелефа илюзията за дълбочина и перспектива. Някои смятат, че свиращът на систра е жрец, и в такъв случай шествието може да е религиозно; въпреки това сцената е много жизнерадостна.

Друг релеф на стеатит виждаме върху един висок коничен ритон или наливен съд, какъвто носи младежът във фреската „Вазоносецът“. Тук са изобразени различни видове спорт; а при минойците, както и при гърците, спортовете несъмнено винаги са били част от религиозното празненство. Виждаме боксиране, а един отбор боксьори носят защитни шлемове — може би по-цивилизован начин да се практикува този спорт, отколкото сме постигнали в наши дни. Тук има също борба и скокове върху бикове. Всички изображения са изпълнени със стихийен устрем и чувство за движение.

Друг ритон във форма на глава на бик (стр. 141) не би задоволил привърженика на функционалните форми, ако такъв е съществувал по онова време, нито пък хората, които се противопоставят на това, някой предмет за потребление да бъде изработен без нужда във формата или по подобие на нещо друго. Но и минойците като всички техни съвременници от бронзовата епоха са имали в случая за цел не миловидното и чаровното, а символичното. Този изящен и красив предмет, висок около 21 см без рогата, е намерен във вилата или може би параклиса, наречен „малкият дворец“, в Кносос и е едно от най-изумителните произведения на изкуството, открити досега. Той също е скулптиран от стеатит, но позлатените рога са били от дърво, бялата ивица около ноздрите е от мидена черупка, а очите — много реалистични — са от планински кристал, като ириса е оцветен черно, а зеницата — червено.

Дали този странен и поразителен съд е бил използван за възлияния в чест на богинята на земята или е обикалял не по-малко церемониално от ръка на ръка по време на празненства? Течността, наливана от задната страна на врата, е изтичала през устата. Неволно се сещаме за по-късните (или запазилите се до по-късно) обреди в чест на Кибела и Митра. Ако течността е била червено вино, напомняла ли е тя на тези, които са гледали, или на тези, които са пиели, за червената

кръв? И ако виното случайно се е разливало върху лицето, предизвиквало ли е това благоговееен — а в нашите очи — зловещ трепет? Положително ритонът е бил обект на по-голямо уважение и на чувства малко по-дълбоки от тези, които изпитва днешната домакиня, когато налива от чайник, изработен по същия остроумен начин като подобие на естраден певец или фея.

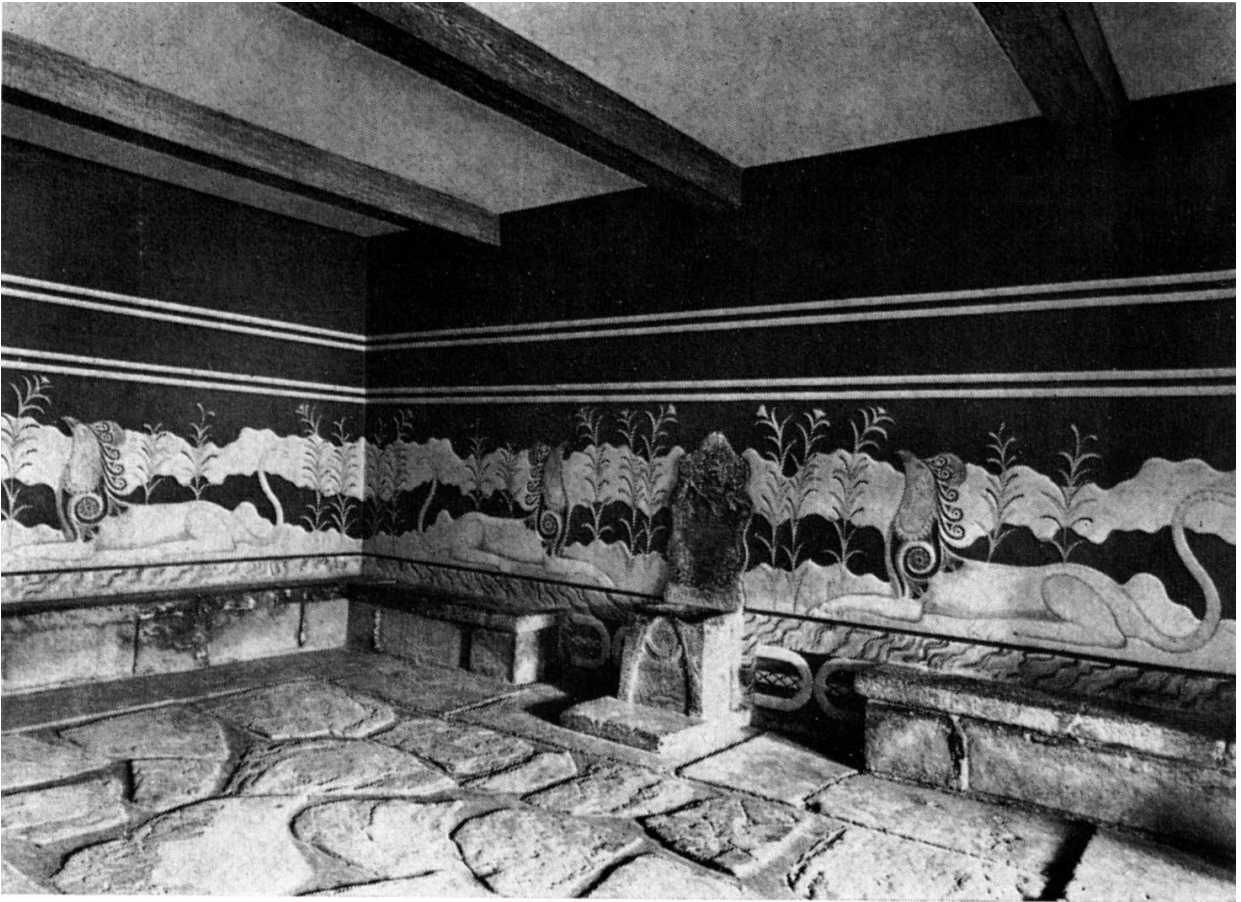
Измежду произведенията на кръглата пластика слоновокозната фигурка на скачащ или гмуркащ се младеж (стр. 65) очевидно има връзка с някакъв вид спорт или акробатика. Някои смятат, че младежът прави скок върху рогата на бика, други — че скача отвисоко върху гърба на бика, за да помогне при хващането му. Възможно е, разбира се, той да не прави нито едното, нито другото, въпреки че е намерен непосредствено до отломки от фаянсови фигурки на бикове. Артър Евънс казва, че сред развалините е имало останки и от две други фигури на скачащи младежи, но за съжаление те се оказали непоправимо натрошени; дори на тази единствено оцеляла фигура кръстът е трябвало да бъде реставриран с восък, с което навярно се обяснява защо тя не носи обичайния минойски метален пояс. Всички крайници, както на фрагментите, така и на реставрираната фигура, показват старателно изпълнение на детайлите, и то не само на мускулите, а и на издутите жили. Общото впечатление от възстановената фигура е за необикновен устрем.

В едно отношение обаче малката фигура — тя е дълга не повече от 30 см — може малко да ни смугне: още веднъж тук виждаме проява на подчертано романтичен, а не толкова на класически вкус. Главата именно е пробита, за да бъдат закрепени на нея имитация на коси от златна тел; кичурите несъмнено са се развявали отзад, подсилвайки впечатлението за бързина и движение.

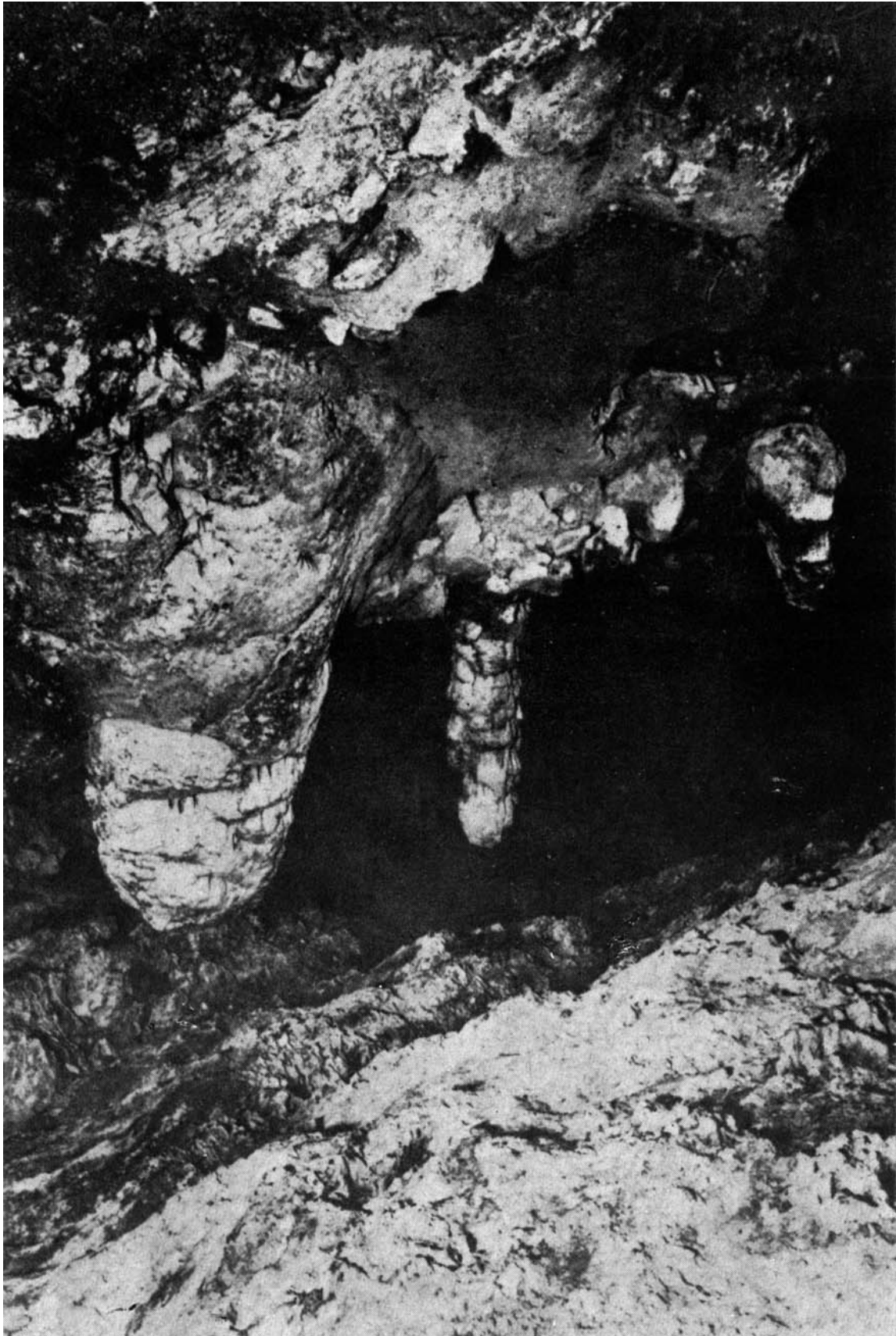
Глинените фигурки, които са чести находки в Крит, са по-непретенциозни. Това са оброчни дарове на бедняка или домашни амулети, или украшения, обикновено доста грубовати. Репродуцираната тук статуетка е по-грижливо изработена. Обикновено се приема, че жената е в молитвена поза. Но традиционната молитвена стойка на минойците е с вдигнати над главата ръце, а тази фигура като че ли по-скоро изразява почтително преклонение.

Саркофагът от Агия Триада — първа страна

Тронната зала в Кносос, реставрирана от Артър Еванс

Пещерата Ейлития близо до пристанището на Кносос

Саркофагът от Агия Триада — втора страна

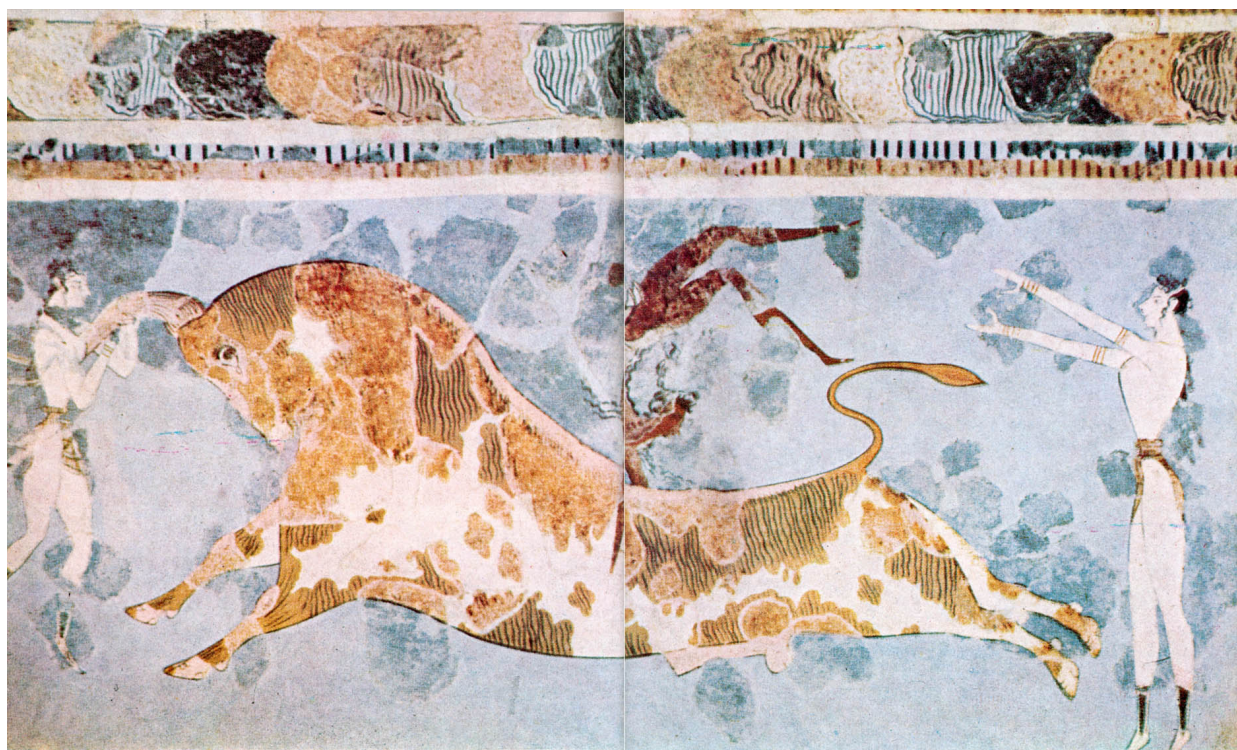
Изображения върху двете къси страни на саркофага от Агия Триада

Сцена върху първата чаша от Вафио: вързан бик

Сцена върху втората чаша от Вафио: крава, използвана като примамка за хващане на бик

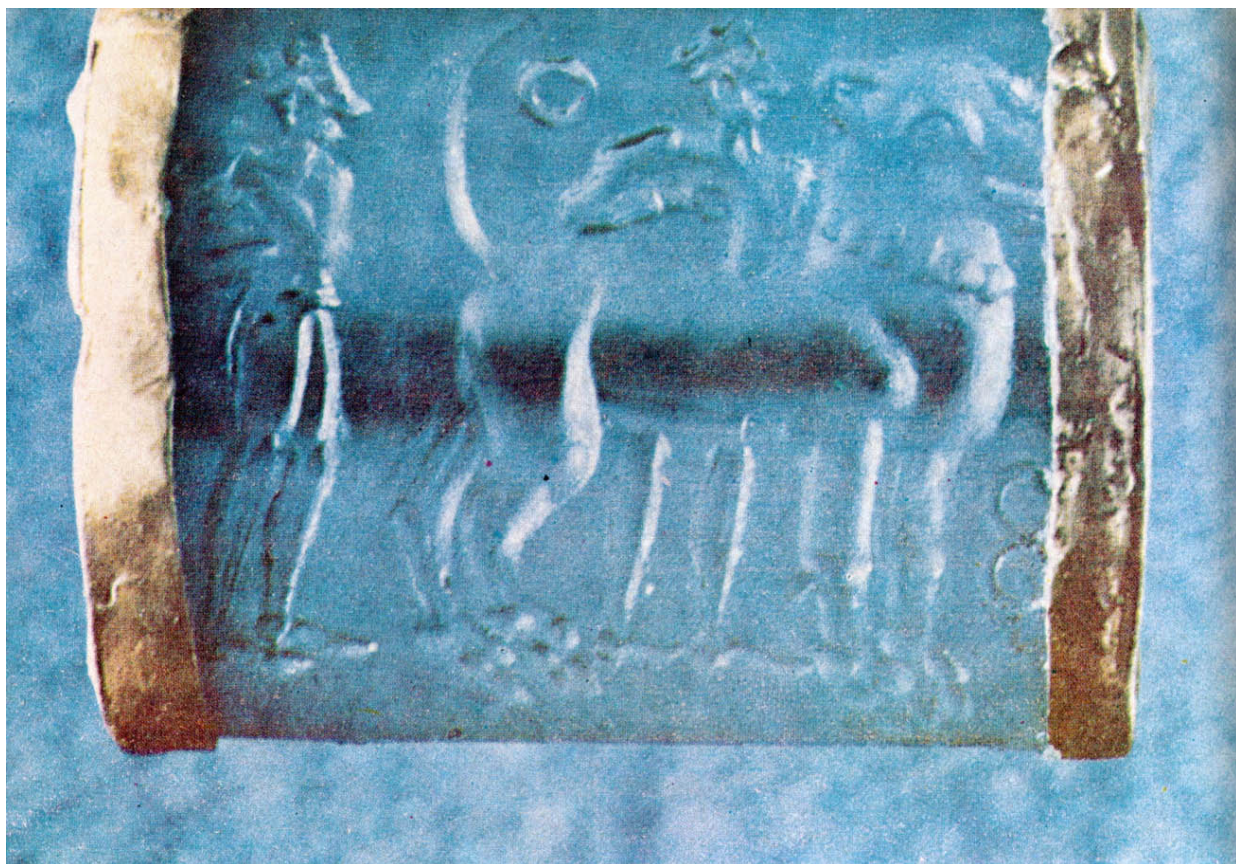
Знаменитата фреска в Кносос, изобразяваща скок върху бик

Сцена върху втората чаша от Вафио: бикът попада в мрежата

Сцена върху втората чаша от Вафио: мъж и момиче рискуват живота си, за да хванат бика

Изображение на двама мъже с голямо куче върху цилиндричен печат от син халцедон в златна обковка. Кносос, 14 — 13 век пр.н.е.

Обреден танц на жрици? Златен пръстен-печат от Изопата край Кносос, на който ясно личи типичната минойска дреха с волани

Стеатитов ритон във форма на глава на бик или наливен съд за вино, чиято форма е повече символична, отколкото функционална. Рогата са били дървени и са реставрирани

Късноминойска глинена фигура с молитвено вдигнати ръце и с гълъби и „рогове на посвещението“ на главата

„Чаша на принца“ от Агия Триада

Глава на бик от цветния шуков релеф в колонното преддверие при северния вход на кносоския дворец

Изкуството на фаянса или на покритата с глазура глина може да е усвоено от Египет, но е било усърдно култивирано в древния Крит. Негови изделия не се срещат често, освен в кносоския дворец, който по тази причина се очертава като център на това производство — друго указание, че в големите, нашироко разпрострели се дворцови комплекси са живеели не само придворни, но и занаятчии. От фаянс се изработвали всевъзможни неща, като се почне от обикновени мъниста и се стигне до сложни фигурки. Две от по-малко известните творби говорят за нежна любов към природата. Едната изобразява крава, която е навела глава и ближе телето си, другата — дива коза, от която бозаят малките ѝ. Много по-прочути са фаянсовите фигурки на „богинята със змиите“.

От тях има три. Една се намира сега в бостънския музей (САЩ) и никой не знае кога и дали въобще е намерена на Крит. (Тя е репродуцирана на стр. 108.) Артър Еванс я приема за автентична; тъй като тя се различава от другите две по това, че змиите са изработени от метал — подобно отклонение сигурно е последното нещо, което би се сетил да направи един фалшификатор, — можем да бъдем почти сигурни, че Еванс е прав, въпреки че напоследък не е на мода той да бъде смятан винаги за прав. Другите две са намерени от самия Еванс в едно от подземните „хранилища“ или трезори и тяхната автентичност, разбира се, никой не се е осмелил да постави под съмнение. Облеклото им е богато и, както казахме вече, в стила на облеклото на дворцовите дами; шапките или коафюрите също са импозантни и натруфени — една от фигурите носи емблема с лъв или леопард на върха на главата си, — а те представляват богини или жрици си остава спорно, въпреки че мнението на мнозинството клони към първото тълкуване. Въпросът за играта със змии, както и въпросът за играта с бикове, е доста сложен и ще бъде разгледан в една от следващите глави. По-голямата от двете фигури, а именно тази с високата шапка — те са съответно около 36 и 31 см високи; — изглежда някак наивна и патетична; другата е строга, съсредоточена и едва ли не свирепа.

Накрая ще споменем изделията от метал и от благородни камъни. Според преданието Крит е родината на металообработването; все пак находките от метални художествени предмети на острова не са много и далеч по-малко, отколкото в микенска Гърция. Вероятната причина за това е изяснена от

човек, който познава добре Крит и неговата древна история — професор Спиридон Маринатос, някогашен уредник на критските старини:

Обяснението, че на Крит няма неограбени гробове, не е достатъчно. По-вероятно е причината да се крие в различното световъзприемане на народите в Крит и в микенска Елада. Микенският воин събирал богатства, но не за да им се радва на земята, а, подобно на египтянина, да ги отнесе със себе си в отвъдния свят (ние бихме могли да добавим — и за престиж). В минойския Крит нямало воители. Неговите придобити в мирен живот богатства не са били особено големи. Критянинът живеел в настоящето, заобикалял себе си и семейството си с всички удобства, с богати и художествено изработени домашни предмети, но се задоволял с глината, камъка и бронза като материал. От своето имущество той вземал малко със себе си в отвъдния свят.^[2]

И тъй, тук няма златни маски като онези, които възраждвали сърцето на Шлиман в Микена. Но има златни огърлици и украшения, които никак не стоят по-долу от намереното на гръцкия материк, има и бронзови лампи и плитки блюда. Плочките с линеар Б ни дават обяснение за последните: това е трапезна керамика, може би купички за изплакване на пръстите, които съвсем не са модерен лукс и особеност у Омир. Нерядко се срещат миниатюрни златни емблеми с двойната секира. Най-забележителната находка произхожда от Малия — златен пандантив, широк около 5 см, изобразяващ, както обикновено се смята, два стършела, държащи медена пита, въпреки че по-логичното тълкуване или би оспорило медената пита, или би заменило стършелите с пчели. Това е сигурно моминско украшение, а не обреден накит на жрица. Ако действително са изобразени стършели, всеки местен жител ще ви каже, че тези насекоми са всъщност много по-благородни по нрав от пчелите — нещо, което минойците без съмнение са знаели.

Този златен накит датира от сравнително ранен период, от около 2000 г. пр.н.е. Пръстените-печати и печатите, изработени от полублагородни камъни (стр. 111), се появяват още по-рано, и то по практически причини. Печатът е знак за достоверност, еквивалент на

личния подпис в древния свят. Шумерите ги правели във форма на цилиндър, често пъти обвиващ тънко и дълго острие, прилично на игла, която за удобство може би са носели в косите — за един цар се казва, че бил убит с такава игла. Миноите предпочитали по-малко смъртоносни и по-малко утилитарни украшения за косите си и употребявали печати с плоска повърхност, вложени в пръстен или изработени във форма на малки призми, като плоската страна е гравирана с рисунка, а другите две са леко вдлъбнати, за да прилягат на пръста и палеца. (Много от тях могат да се видят в Минойската зала на Оксфордския музей на името на Е. Ашмоул (Ashmolean Museum) и се отплащат богато за всяко проучване, доколкото го позволява неизбежното напрежение на очите; късогледството, от което казват, че страдал и Артур Еванс, е преимущество при разглеждането на печати.)

Печатът, разбира се, изисква крайно прецизна и фина обработка и в това отношение миноите били големи майстори. А тогава още не била изнамерена лещата, която помага на некъсогледото око. Любопитно е, че печатът с йероглифни знаци — най-очевидният заместител на личния подпис — се появява рано, но изчезва по-късно. Знатните хора на миноийския Крит от времето на разцвета явно предпочитали нещо по-художествено, макар и несъмнено винаги подчертано индивидуално, а и дълбоко символично. Може би с течение на времето печатите са придобили значение повече на талисмани, отколкото на подписи.

На един от най-красиво изработените пръстени-печати — с ширина близо 2,5 см — са изобразени жриците или танцьорките с благосклонно спускащо се отгоре божество, за които вече споменахме във връзка с минойското облекло (стр. 140). На друг пръстен-печат със същите размери (стр. 111) — доста неудобен за носене на пръста, но не и грубоват — са изобразени други дами с разголени гърди и с по-нормални глави, които танцуват сред овощни дървета и се грижат за тях, нещо, което без съмнение също има някакъв религиозен или амулетен смисъл. Малките глави на първия печат несъмнено са гравирани нарочно такива — възможно е дори жените да са имали глави на грифони; с течение на времето печатите обикновено еволюират към по-голяма стилизация или, по-вярно казано, към по-голяма маниерност на изображението. На други печати е показан акробат върху бик — той като че ли се прехвърля странишком, а бикът

ляга на земята; често се изобразяват и животни. Лъвът, нападащ сърна, е любима сцена, а тя е била популярна и сред римските мозаисти; една мозайка във Веруламиум дори представя как лъв отнася глава на елен. Толкова ли е била тази сцена поразителна в живота — думата потресаваща би била твърде силна тук, където се говори за хора от бронзовата епоха, — че се е задържала в съзнанието на хората цели две хилядолетия? Изглежда дори, че самият критянин я е заимствувал от някой художник на континента, защото знаем, че Херакъл или някой друг бил прочистил острова от лъвовете, ако въобще там някога е имало такива зверове. Това едва ли ни дава основание да си представяме миноеца като човек със садистични наклонности. По-скоро то е друга проява на слабостта му да изобразява действие.

Човек има чувството, че Минойският художник е реалист — неговите сцени с прескачане или ловене на бикове могат еднакво да изобразяват и злополука, и някакво акробатическо постижение. Но той е и сантиментален човек, ако, разбира се, изобразяването на идилични сцени е проява на сантименталност. Той се различавал от повечето свои съвременници през бронзовата епоха: обичал да рисува жизнената природа и природната жизненост, и му позволявали да прави това; не обичал да рисува скования формализъм и надутото, колосалното, а и не го карали да прави това.

[1] Деян. 17, 21. ↑

[2] От „Kreta und das mykenische Hellas“ (Крит и микенска Елада), Muenchen, 1959. ↑

ОСМА ГЛАВА

МИСЛОВНИЯТ СВЯТ НА ХОРАТА

Изкуството в древния свят е големият издайник. То започва да говори, след като хората вече са мислили, чувствали и вярвали. То може да говори с недомлъвки, иносказателно, енигматично, но информацията е налице, стига изследвачът да може да запълни празнотите, да открие тенденцията, да разбере намека.

Нека вземем фреските по стените на варовиковия саркофаг, намерен в една камерна гробница близо до двореца в Агия Триада. Той датира от около 1400 г. пр.н.е. — зловеща дата въпреки, защото смъртта вече е витаела във въздуха. Както винаги, фреските са изпълнени с действие. Но те са изпълнени и със символика. Изобразени са погребални обреди.

Саркофагът е як, масивен сандък с дебели крака; дължината му възлиза на около 137 см. Като имаме следователно пред вид широките декоративни бордюри, плоскостта на всяка от дългите страни има размери около 90 на 26, респ. 31 см, а късите страни са приблизително 30 x 30 см. Във всяка от тези не много големи плоскости художникът е съумял да вмести много неща; той е рисувал със сиена, жълтеникавокафява и зеленикавосиня боя.

Най-напред ще опишем колкото се може по-обективно какво е изобразено. Да вземем първо малко по-тясното и по-добре запазено пано. То е разделено на три сцени. Отляво жена без покривало на главата, носеща нещо като пола от овча кожа, налива течност от голяма ваза в съд, който можем спокойно да наречем съд за смесване на течности. Този съд стои повдигнат нависоко между две колони, на чийто връх се вижда удвоената емблема на двойната секира, а върху секирите са кацнали две птици. Друга жена зад първата носи още две вази или ведра, следвана от мъж, който свири на голяма лира. Жената е с коафюра, напомняща коафюрата на мъжа от фреската „Младият принц“. Сега фонът става зеленикавосин и сцената се променя. Трима млади мъже, също облечени в поли от овча кожа, носят дарове: две

телета в естествена големина, по всяка вероятност живи, и нещо, което може да се определи като модел на лодка. Накрая, отново на бял фон, стои мъж, много изправен и неподвижен, облечен изцяло в наметало от овча кожа, което обгръща и ръцете му. Зад него се вижда предмет, който изглежда да е собственият му саркофаг, а пред него има стъпала и едно дърво.

Да видим сега другата страна. Тук има четири сцени или поне четири различни фона. Вляво, където липсва голям фрагмент, пет чифта нозе подсказват за две двойки жени, които следват сама жена. Жената начело като че ли е същата коронована фигура, която видяхме от другата страна. Тя пристъпва тържествено, протегнала ръце напред. След това идва безспорно изображение на жертвоприношение. Един бик, привързан към олтар, като че ли печално наблюдава как собствената му жива кръв изтича в един съд под него. До съда търпеливо чакат две кози. Зад тях мъж свири на двойна флейта. Понататък една жена с пола, протегнала по същия начин ръцете си напред както жената с короната, е опряла длани на един олтар. Отзад се вижда същият стълб с двойната секира, а над олтара — кана и блюдо с плодове. Накрая се вижда нещо като уголемено подобие на олтара. По горния му бордюр се редуват стилизирани изображения на бикови рога, познати на археолога под името рогове на посвещението, а над олтара расте друго дърво.

Изображенията върху късите страни на саркофага имат нещо общо и нещо различно. И на двете по две бледолики фигури се возят на колесница. Но на едното колесницата се тегли от обикновен кон, а на другото — от митични същества, грифони с разкошни криле, а в същото време лице с лице срещу хората стои някаква странна и зловеща птица.

Тълкуването не е лесно: човек може да тълкува изображенията едва ли не както си пожелае — и в това, разбира се, е опасността. Не може дори да се каже доколко сцените са свързани помежду си, ако въобще между тях има някаква връзка. Но тук могат да ни помогнат други останки с култов характер, както и общите ни познания за начина на мислене през бронзовата епоха; ние ще приведем онова обяснение, което изглежда най-логично и е общоприето. Това ще ни даде възможност да разгледаме в по-общ аспект минойските вярвания.

Най-вероятното обяснение на сцените върху саркофага като цяло е просто. Изобразен е човек — фигурата в наметалото без ръкави, — който гледа собственото си погребение. Тук има, първо, възлияние в чест на богинята на земята. То би могло да е възлияние с вино, може и да е с кръв, а може и да е със смес от двете; смесителният съд може да има дупка на дъното, така че течността да се просмуква в земята. Виждаме поднасяне на дарове — пак на божеството или божествата, или на самия покойник, за да има с какво да се подкрепя в отвъдния свят. Виждаме жертвоприношение, преди всичко на бик, и принасяне на вино и на плодове на земята в светилище. Колкото до изображенията върху двете къси страни — въпреки че минойците имали обичай да изобразяват жените бледолики, а мъжете — мургави, — все пак по-общоприето е мъртъвците да се представят бледи. Така че сцената с грифоните може да изобразява покойника отлитащ към небето, а птицата може да е зъл дух, който се опитва да му попречи. Другото пано може би има оптимистичния облик, присъщ на египетските гробници, където умрелият бива изобразяван как се наслаждава на небесния вариант на онези занимания, които най-много е обичал на земята — да лови риба в реката или да управлява колесницата си: след като пристигне на небето, Миноецът се връща към по-скромния начин на транспорт — двуколката и кобилата си.

Колкото повече размишляваме обаче, толкова по-живо заработва фантазията ни — въпреки че сам по себе си саркофагът е твърде човешки и твърде красноречив документ. По-интересни за нас са всъщност различните религиозни символи в картините, за чийто смисъл черпим сведения от други източници. Разбира се, саркофагът по самото си естество ни говори преди всичко за погребалните обреди; но той има и по-широко религиозно значение.

Ето например дърветата и стълба, който носи двуострата секира, с птиците, кацнали на върха.

За самите секири е достатъчно да се каже, че в древния Крит е нямало церемония, царска или религиозна, която да мине без тях: те са символ на могъщество и знак, носещ щастие. Но защо са поставени на стълбове? Може би е достатъчен отговор, ако наречем стълбовете чисто и просто подставки на секирите. Но стълбовете сами по себе си се срещат доста често в Кносос и другаде, било като изображения или в действителност. Срещат се в подземията на дворците и вилите, а най-

интересното е, че това не са непременно стълбове, които подпират нещо: те са срязани, преди още да са стигнали до тавана. Изображението на привидно лишения от функция, но очевидно твърде символичен стълб дори се е прехвърлило в Микена, където то съставлява централният мотив на надгробния камък над знаменитата лъвска порта. Трябва да е имало някакъв култ към стълба.

Стълбът изглежда доста странен и прозаичен предмет, за да бъде боготворен или най-малкото, ако думата е твърде силна, да бъде почитан като нещо символично и изпълнено с особен смисъл. Възможни са две обяснения; и двете ни позволяват да надникнем в мисловния свят на минойците. Допустимо е и трето, твърде общо и твърде широко обяснение, а именно че големите изправени камъни винаги и навсякъде са правели впечатление на първобитния ум. Те съвсем не бива да се свързват непременно с фалически представи; големият камък сам по себе си внушава респект, особено ако някой си е направил труда да го изправи. Миноецът от бронзовата епоха, по общо признание, не е бил първобитен човек; но той може да е имал причина да запази тази своя привързаност и в собствената си по-изтънчена епоха. Първото от двете по-конкретни обяснения ни отвежда към пещерите — както вече споменахме, има една прочута пещера в планината Ида, а друга — до пристанището на Кносос, наречена Ейлития. Ще отбележим две особености във връзка с тези пещери. Те са видели зората на критската неолитна религия, защото в тях са намерени големи количества оброчни дарове. Второ, в тях има естествени стълбове — сталагмити и сталактити. На трепкащата светлина на факлите тези блестящи природни стълбове изглеждат до немай-къде внушителни. А именно внушителното явление, което приковава погледа и кара сърцето да затупти или кожата да настръхне, се превръща в религиозен символ: с други думи, то има мана, получава сила свише. Другото обяснение свързва стълбовете с дърветата, за които има много указания, че са били високо тачени от критяните. Идеалното дърво може да бъде сведено до опростената форма на стълб, досущ както действителното дърво бивало оголвано от клоните си, обръщано наопаки и се превръщало в действителна колона в двореца.

Но защо да се почита дървото? Може би въпросът не се нуждае от отговор. Малко други неща в природата са по-внушителни от голямото дърво; освен това то в различна форма ражда плодове, обичани от

човека и животните. Древните хора по цял свят са боготворели дървото; в своя монументален труд за атавистичните вярвания „Златният клон“ сър Джеймс Фрейзър запълва две трети от колона на предметния показалец по този въпрос. Що се отнася до самия Крит, вече посочихме пръстена-печат, който свидетелствува за наличието на такъв култ на острова, както и миниатюрната фреска, изобразяваща танцьори, танцуващи в горичка. Още веднъж тази представа прекосява морето, за да се появи в микенска Гърция във формата на т.нар. пръстен на Нестор, намерен в Пилос. Този пръстен в някои отношения издава критски произход и стил; тук виждаме много символи, а едно дърво с клоните си обрамчва целия сюжет.

Хора, които почитат дърветата и извършват обредните си церемонии сред дървета, и чийто храм е всъщност малка горичка, по всяка вероятност ще са хора сравнително либерални и чистосърдечни в религията си, не потискани или премного респектирани от жреци, тъй като поне жрецът би се стремил да си построи истински храм, за да изтъкне собствената си значимост. Древният Крит наистина е характерен с това, че не е оставил никакви храмове, нито големи култови статуи, нито монументални, мрачно взиращи се фигури на някое божество.

Вместо това той ни е оставил нещо малко — миниатюрното подобие на жена. През новокаменната епоха ние срещаме прямото и грубо изображение на жена с голям корем и пищни гърди; в посетнешни времена жената вече е повелител на символичните ѝ придружители-животни — змията, лъва, бика, гълъба. Тя е великата богиня на природата и плодородието, великата майка-земя. Ето една проста и цялостна представа. Нека цитираме отново Маринатос:

На Крит, този уединен остров с мирна култура и сплотено население, първичното божество не е имало много образи. Там е нямало нужда от бог на войната, нямало и няколко самостоятелни области или народи, които да създават свои собствени божества, нямало е, доколкото можем да разберем, оживена религиозна митология, изискваща множество богове. Това, което хората са притежавали на острова, това, което са обичали или от което са се страхували, това са били техните земи и стада, за които молели плодородие, техните гори и планини, където ловували, морето, което ги изпълвало със страхопочитание, и земетресенията от дълбините, от които те с право се

страхували. При това положение е било съвсем естествено те да почитат идеята за божеството в образа на богиня на природата, на ловджийка, господарка на животните, богиня на морето, богиня на земните недра и т.н.

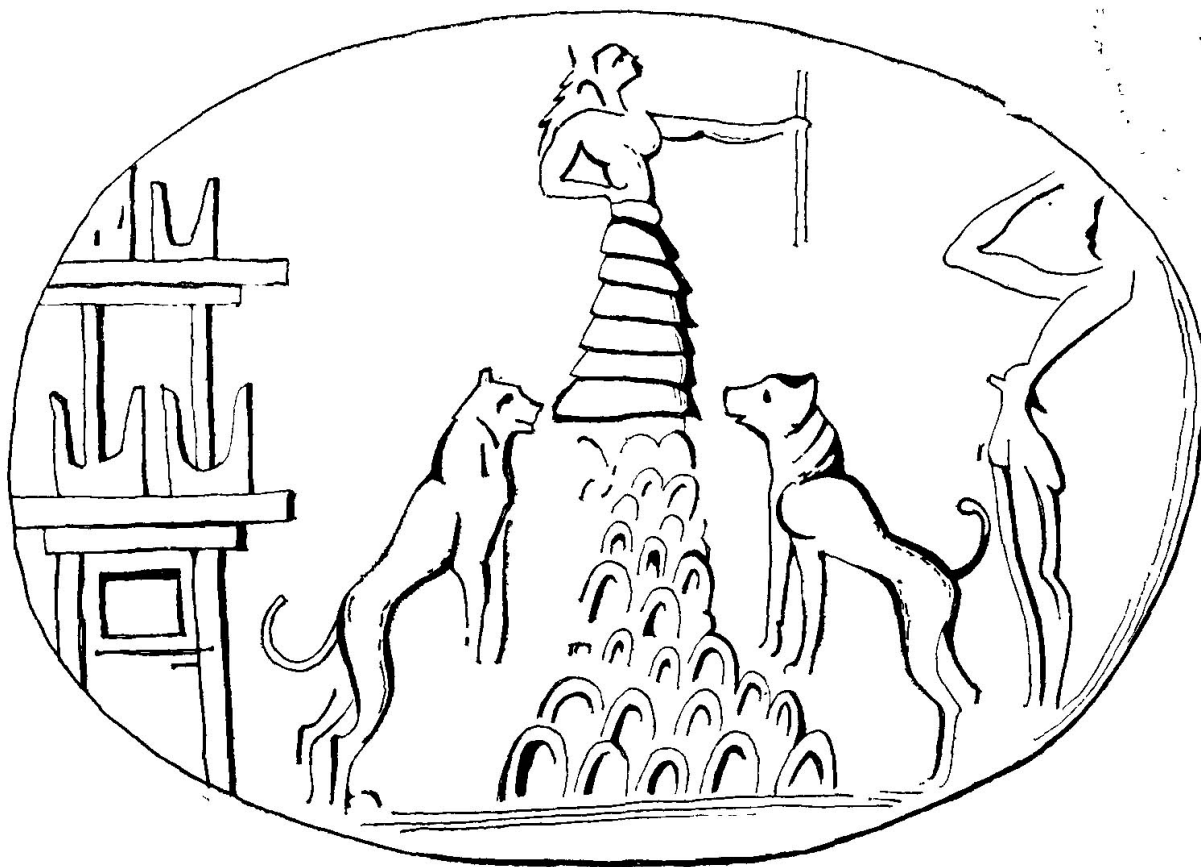
С други думи, минойците почитали една-единствена богиня, но в много аспекти или превъплъщения.

Преди да разгледаме тези аспекти, трябва да изясним нещо. Както казват понякога, всъщност са съществували само две ранни религии — култът към земята и култът към слънцето. А култът към земята, както се смята, е едновременно и по-първична, и по-тъмна религия. Той води началото си от първите земеделци, които, изоставяйки ловуването като стопанска форма, стават по-тясно зависими от земята, а също и по-близки с нея. Те виждат, че в природата всяка година настъпват смърт и обновяване, виждат също, че смъртта и кръвта могат почти в буквален смисъл да вдъхнат нов живот на земята и на нейните плодове. Така е възникнал онзи голям комплекс от вярвания в човешките жертвоприношения и във въздействието на жертвоприношенията, особено в жертвоприношението на знатни хора — „Царят трябва да умре!“ Ала тази тъмна страна на култа към земята — и тъкмо това е важното тук — е твърде слабо засвидетелствана при минойците. При тях няма никакви данни за човешки жертвоприношения, които наистина невиннаги лесно се идентифицират, но пък често са достатъчно очевидни, когато се открие скелет до някой основен камък. В митологията се споменава за осемгодишен цикъл на царете на Крит и на Гърция. Но според преданието цар Минос не е умрял; вместо това той отивал за известно време на върха на планината Ида и там — подобно на Мойсей със скрижалите на закона — се появявал из свещената пещера, освежен от общението с божеството.

На един минойски печат е показана самата богиня, тържествуваща на планински връх. Това е един от случаите, когато тя е придружена от двойка лъвов, зверове, в чието общество не бихме очаквали да я видим, и затова те може би са от чуждоземен произход. Обстоятелството, че на друг минойски печат е изобразена мъжка фигура също с лъвов, по-скоро потвърждава това предположение: той е „господар на зверовете“, досущ както шумерският герой Гилгамеш е дословно изобразен как извива опашката на лъв. Много по-характерна

представа за Крит е като че ли „богинята с гълъбите“ — и тя наистина се среща много често в изображения.

Да се гледа на птицата като на знамение е нещо естествено, тоест естествено за човек, който във всичко търси знамения, а такива несъмнено са били всички хора от бронзовата епоха: та птиците излитат така ненадейно и никой не е в състояние да предугади движението им. Птицата като възплъщение на духа е също една естествена представа — ако не за друго, то поне за това, че птиците излитат нагоре. Ето защо в древния Крит птицата — а в изображенията тя прилича на гълъб — често се явява като придружител на богинята. Тя дори изглежда да е нещо повече, нещо като форма на проявление на богинята, своего рода „богоявление“. Във въображението на минойците птицата каца — и благославя с присъствието си. Така в сцената от Агия Триада тя каца на стълбовидното изображение на двойната секира — и, така да се каже, превръща двойната благословия в тройна. Когато светът е бил още млад, божеството е било по-лесно видимо за човека, и това очевидно се отнася не на последно място и за Крит. Нека цитираме още веднъж човека, който така добре познава любимия си остров — Спиридон Маринатос:

Печат с изображение на минойска богиня на планински връх

В топъл край като Крит, където темпераментът и въображението на обитателите се намират под силното влияние на религията и където природните явления стимулират емоциите, хората са склонни към екстаз и видения. И днес още местните хора вярват, че съзират човешки или животински фигури в мрака на пещерите, в сенките и във варовиковите образувания. Чудно ведрият въздух през пролетта и есента поражда миражи, брегът и полята като че ли се носят във въздуха. Странни отражения над критските долини... хвърлят човекоподобни сенки върху небето. Това е било време, когато боговете са се явявали по-често на хората, както съобщава и Омир. Някои действия като молитвата, танцът и жертвоприношенията трябвало да накарат божеството да се яви и дори да слезе на земята. При това предполагахме, че божеството на минойците е живеело не само под земята, в пещерите, в горите и на планините, а се издигало и на небето.

Нека добавим, че никой, който се опитва да разбере мислите и въображението на хората от далечното минало, не бива да очаква

логика и последователност.

Змията като спътник на богинята е напълно земно същество. Тази асоциация може да не се налага веднага на днешния човек, особено на онези, които са виждали змии само в ярко осветените клетки на зоологическите градини. Но змията действително пълзи съвсем плътно до земята и при внезапните си, безшумни появявания и изчезвания тя като че ли излиза от земята и се връща отново в нея — някои видове наистина живеят в дупки в почвата. У змията има нещо от ненадейното и тайнственото, което е необходимо, за да може едно явление да порази първобитния човек и той да му припише сили, дадени от бога. Оттук и богинята със змиите около нея или — тъй като са възможни и двете тълкования — жрицата, подражаваща на богинята и обладаваща подобна сила.

Характерното за почитителното отношение на миноеца към змията е това, че то изглежда да е било преди всичко частно, лично отношение. Влечугото не само се явява като близко същество на богинята, символизиращо нейните хтонически или земни сили, но — тъкмо поради тази символика — то самото е сила, която трябва да се поощрява или умилюва. Богатият във вилата си, беднякът в колибата си, всеки, изглежда, е имал дупка, от която е излизала любимата му, гледана от него змия, както и блюдо с приношение до дупката — също обичай, който е известен в други краища и в други, по-близки до нас времена. Минойците обаче, водени от доброто си сърце и от наблюдателността си, съчетани със санитарното им умение, като че ли са отишли една крачка по-напред. Като забелязалите змията обича да се крие в канализационните тръби, древните критяни започнали да правят глинени тръби, в които техните змии могли да живеят — че такова е било предназначението на тръбите, е доказано от откриването на модели, представлящи змии, които припълзват в подобни убежища. Тази идея, стигнала до Кипър и по-късно до филистимляните, някак странно се е свързала с култа към гълъба, тъй като при един подобен модел тръбата е приспособена да служи и за гълъбарник — с гълъби, накацали върху прът, или с надничаща от дупката богиня-гълъбица. Във всичко това трябва да е имало нещо повече от символика, тъй като змията се е считала за закрилник на жилището, нещо, което е било твърде възможно от практическа гледна точка, още повече че тя изтребва паразитите. Все пак почитта към змията трябва да е била

някакво двойствено чувство на любов и омраза, защото дори предшественикът на човека, маймуната, не може да търпи змията. Ако жриците на богинята-майка са оставяли змиите да пълзят по тях, то множеството, дори не твърде чувствителното множество от бронзовата епоха, трябва да е наблюдавало това с леко погнушено удивление...

Ако гълъбите са били приятели на човека — а те сигурно са били, тия толкова предани и обичливи същества, то не бива да забравяме и птицата от крайното пано на саркофага в Агия Триада, която далеч не изглежда дружелюбна. Трябва да се приеме, че минойците са си имали свои демони — та кой древен народ ги е нямал? Най-недвусмисленото изображение на демони виждаме в една фреска от Микена, ще рече, поръчана от грък, но без съмнение изпълнена от миноец. Тук демоните, изглежда, вършат полезна работа, както е било понякога и в Египет; и както е обичайно, те имат животински глави. Не толкова обичайно и може би признак за малко лековато отношение към въпроса е, че в този случай те имат глави на магарета. Съществуват обаче други примери за минойски тераморфизъм, за изобретяване на странни зверове, за поставяне на животински глави върху хора, които, трябва да признаем, не са чак толкова невинни по своя смисъл, както ще видим това в десета глава.

Доброто, близко и утешително божество на древния свят е обикновено троица — светото семейство от майка, баща и син. В Крит почти няма признаци за подобно нещо. Там се срещат обаче изображения на една фигура, която впоследствие е била наречена богът-момче. Известно ни е също така и по-сетнешното твърдение на гръците, че най-големият от боговете им, Зевс, се е родил в една пещера на Крит и дори, че е умрял пак в пещера. Дали минойците някога са познавали бог на име Зевс, е невъзможно да се каже. Но вероятно има известно основание за това предание; и е твърде показателно, че гръцкият Зевс е бил син на земята-майка.

Тук отново трябва да се позовем на плочките с линеар Б — ние обещахме, че ще се върнем на тях. В Кносос са открити редица плочки, в които се изброяват месечните приношения — най-често на дървено масло — за боговете от различни светилища. Сведението за тези приношения е само по себе си интересно, тъй като свидетелствува за нещо като централно ръководена религия, въпреки че е нямало храмове и само малко на брой жреци. Но още по-интересни са имената на

получателите, макар някои от транслитерациите да са малко съмнителни. Така например срещаме Жрицата на ветровете и всички богове, също така Посейдон и Земеръсеца. Едно записване, както изглежда, се отнася за пещерата Ейлития, друго — за „Зевс от Дикта“. Не бива да забравяме обаче, че тези плочки с линеар Б са писани от писари, говорещи гръцки; и това, което за писаря е било Зевс, навярно не е било Зевс за обикновения миноец. Така или иначе изглежда вероятно, че на Крит е имало едно мъжко божество и много богове. Това твърдение не противоречи на казаното по-горе. Защото нито една религия през бронзовата епоха не е строго монотеистична и въпреки че, както изглежда, всяко светилище е имало свой бог или богиня, това са били навярно само местни варианти и бледи сенки на централното божество. Гърците са тези, които са умножили броя на боговете си, като са им придали не местна значимост, а специфични атрибути. А към атрибутите понякога се причислявали древните символични спътници: Афродита имала гълъб, а посетителите на атинския Акропол все още могат да видят криптата, където са държали свещената змия на Атина. Но целият този въпрос за връзката между минойската и по-сетнешната гръцка религия е доста сложен и човек твърде лесно може да загуби нишката в лабиринтите на митологията и сравнителната теология. Ще се задоволим да отбележим, че централната критска земя-майка не е детронирана. Напротив, тя е имала поддръжници — въпреки че понякога поддръжниците са склонни към узурпаторство.

Досега не сме разгледали един символ от саркофага в Агия Триада — т.нар. рогове на посвещението. Фактът, че са наречени така, предполага, че тяхното предназначение и смисъл са известни. Еванс ги нарича просто свещени рогове; Маринатос пък отбелязва само, че макар да са най-известните минойски символи, те не са най-понятните, и че единственото, което може да се каже, е, че представляват самия бог или — по-често — обозначават светостта на дадено място. Понякога те приличат на някаква доста натруфена декорация върху парапета на постройка, така както късните викторианци употребявали сложно орнаментирани керемиди-капази — но дори да е така, щом като можете да използвате един свещен символ за украса и, така да се каже, да си издействувате мимоходом една безплатна благословия, вие не губите нищо от това.

Човек наистина се изкушава да приеме, че тези минойци, които в толкова много отношения правят впечатление на весели, изтънчени и дори безсърдечни, понякога са гледали малко лековато на религията си. Но трябва да бъдем предпазливи с подобни предположения: да не се намираш под опеката на жреци, да не бъдеш обсебен от култа към мъртвите или от страха от демони, не означава още, че не си религиозен. В древния Крит е имало в изобилие оброчни дарове, олтари и светилища; в Малия е намерен голям кръгъл камък, набразден по периферията, за приемане на обредни дарове и известен на гърците под названието „Кернос“; саркофагът от Агия Триада, който е толкова наситен със символика, все пак свидетелствува за голяма загриженост за душите на умрелите. Нито пък можем да допуснем, че не е имало жреци. Дароносителите, изобразени на саркофага, не са непременно жреци, но те носят специалната пола от овча кожа.

Можем да бъдем доста сигурни в съществуването на един жрец, а именно самият цар Минос, защото няма владетел през бронзовата епоха, който да не е бил и върховен представител на бога. За да приключим тази глава, в която се опитваме да разберем световъзприемането на лекосърдечни, но в основата си религиозни хора, нека се върнем към тройната зала в Кносос, за която бе казано доста малко при описанието на двореца. Това е внушително, макар и неголямо помещение и при откриването му неговите фрески са се оказали по-запазени откъдето и да било другаде. Те изобразяват баснословни грифони — лъвове с птичи глави, които срещаме и върху саркофага от Агия Триада; че те имат някакво религиозно значение, изглежда очевидно, но какво е то, не можем да кажем. По-лесно разбираема и по-интересна е една друга особеност: пред трона водят широки стъпала към така наречената от Артър Еванс очистителна площадка или място за обредно измиване. Убеждението, че такова е било нейното предназначение — а тези вкопани в земята площадки, често съоръжени с канал, се срещат и на други места, — се подкрепя в този случай от наличието на една делва за дървено масло.

Обстоятелството, че тази делва е намерена прекатурена, може би има друго, по-зловещо значение, към което ще се върнем отново.

ДЕВЕТА ГЛАВА

КРИТЯНИТЕ И БИКЪТ

Минойският акробат на бикоборската арена, скачачът върху бикове, е почти невероятна фигура. Най-невероятна е тя за онези, които най-добре познават бика, защото няма съвременен гаучо или матадор, който би дръзнал да направи това, което е изобразен, че прави Минойският скачач върху бикове, а мнозина твърдят, че то е нещо невъзможно. Но ние трябва да му вярваме: свидетелствата са твърде красноречиви, за да бъде другояче.

Той или тя — може би е по-добре да пишем „той-тя“, защото няма по двуполова фигура от тази — трябва да е бил изумително явление. В своя роман за легендата на Тезей — „Царят трябва да умре“, Мери Рено описва скачача върху бикове като популярна и боготворена от тълпата фигура, съответстваща на съвременния естраден певец или телевизионна звезда, но дори още по-театрална. И това тълкуване безспорно е оправдано. По-близка би била аналогията със състезателите на колесници в императорския Рим — тези звезди на хиподрума, наречени „милиарии“, защото били спечелили най-малко хиляда надбягвания, които притежавали баснословни богатства, чиито физиономии били познати на всички и чиито скандални похождения всички порицавали. Следователно можем да си представим как скачачът върху бикове се разхожда самоуверено из дворците или между белите къщи по улиците на Кносос, чакащ и очакващ да бъде разпознат. Както блестящият кавалерийски офицер носи шпорите си, въпреки че би се движил по-удобно без тях, така сигурно акробатът върху бикове е носел своите гети на глезените. Препаската му е безукорно чиста, ярко оцветена или бродирана; гривните му са скъпи, косата — къдрава, лицето — дори въвн от театралната арена — гримирано.

Въпреки това той трябва да е смел човек, а ако не е мъж — дори още по-смела жена, защото независимо от епохата не е естествено за нежния пол, за пола, който ражда деца, да се занимава с такива неща.

Първо, скачачът трябва да хване своя бик. Или ако майсторството му е предназначено за арената, бикът ще трябва да бъде хванат от някой друг, който е не по-малко ловък. В част от сцената с бика върху втория пръстен на ритона от Агия Триада е изобразен мъж, който не прескача спокойно бика, а очевидно е изпаднал в затруднение, би казал човек, в опасност за живота си. Има и един живописен фрагмент върху кристал, на който се виждат развяващи се човешки къдрици и едно въже над бика. Изглежда твърде вероятно, че и двете тези сцени се отнасят до хващане на бик, а не до самата арена. И както бе казано по-горе, те толкова много приличат на сцената върху една от прочутите чаши от Вафио, щото сигурно няма да сгрешим, ако приемем, че макар и намерени на микенски терен, тези чаши изобразяват нещо случило се на Крит; пък и те във всяко отношение са критски по форма и по стил на изработката.

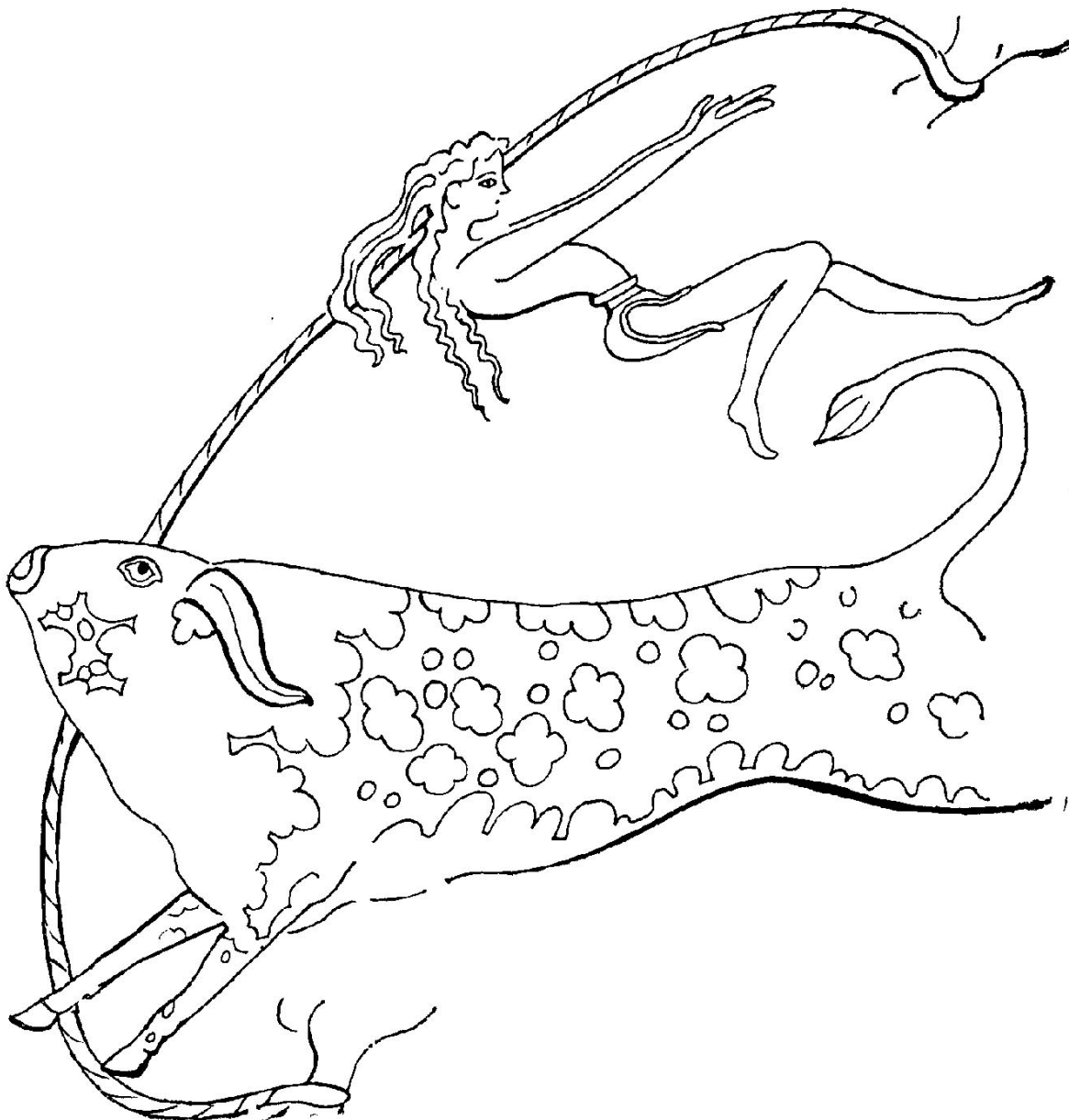
Сцените върху тези чаши заслужават да бъдат разгледани подробно. Доколко те представят последователност от действия или само едно мигновение във времето, е трудно да се каже; но очевидно изображенията върху двете чаши, взети в тяхната съвкупност, отразяват цялата процедура по хващането на бика и могат да бъдат разтълкувани със задоволителна сигурност.

На първата чаша е изобразен вързан бик. С основание можем да приемем, че това е питомен бик, докаран, за да придаде правдоподобност на сцената. Изобразен е и друг бик, който напрегнато върви подир някаква следа или подир нещо, което вижда, или подир едното и другото. След това е изобразена любовна сцена между две животни. Но кравата, както се смята, е примамка, нагласена несъмнено както нашите крави от пантомимата и умело подготвена. Сега бикът — същият онзи див бик, който видяхме как се приближава — бива надхитрен. И той има точно такъв вид, на надхитрен.

Върху втората чаша виждаме бика уловен в мрежа. Но той е могъщ звяр и няма никакво желание да бъде хванат. Вдясно от сцената с мрежата го виждаме как мята задните си крака; отляво е представена още по-страшна сцена. Тук двама мъже, или мъж и момиче, рискуват живота си и влагат всичката си ловкост, за да хванат бика. Фигурата, която смятат за момиче, буквално се е увила около рогата на бика, за да избегне гибелта.

Толкова за ловитбата. Най-последно, след като бикът е бил подготвен по начин неизвестен за нас, след като скачащите са се готвили интензивно по начин, който можем само да си представим, голямата игра и церемония могат вече да бъдат показани пред публика. Спомняме си за печата, на който е изобразен един не толкова зрелищен скок, нещо като странично премтане, но освен това ние разполагаме с една бронзова статуетка и с една фреска в естествена големина, както и с различни други печати, показващи един по-драматичен скок, който сигурно е представлявал връхната точка на спектакъла.

Фреската, представяща скок над бика (стр. 136 — 137), е открита в един малък двор в Източното крило или частните покои на кносоския дворец; тя е част от дълъг фриз с височина 80 см и датира от около 1500 г. пр.н.е. Тъй като две от фигурите са изписани бели, те представляват момичета, а мургавата фигура е мъж. Дали те всички заедно участвуват в една-единствена сцена в определен момент или в поредица от последователни епизоди, пак не е ясно. Но явно е, че главната цел на скока е изпълнителят да се провре между рогата на устремения напред бик и с помощта на самото животно, ако той има щастие или е ловък скачач, да прелети над шията на бика и да се озове на гърба му, откъдето да отскочи отново и да бъде поет от помощника си. В някои изображения личи, че скачащът пада върху гърба на бика с ръцете напред, а в някои — с краката; на един печат като че ли е показано премтане през глава заднешком. Всички тези скокове можем да си представим като неимоверно опасни.

*Ловитба на бик, рисувана върху кристална плочка (по допълнена
рисунка в книгата на Еванс „Дворецът на Минос“)*

За мястото, където са ставали игрите, няма ясни указания. В Кносос предполагат, че това е бил равният терен между реката и частните покои.

Както споменахме по-рано, един автор^[1] се обявява в полза на самия голям централен двор. Доводът му е, че стълбовете на предполагаемия олтар, светилище или храм в т.нар. „храмова“ миниатюрна фреска (оттук и името ѝ) са подобни на останките от

стълбове, открити при западната фасада на кносоския двор; той добавя, че централните дворове в Кносос, Фестос и Малия така очевиден си приличат, щото навеждат на предположението, че преднамерено са строени по определена формула, така както се прави игрище за тенис. Трябва да добавим, че няма никакво указание какво именно наблюдават тълпата и придворните дами (или какво последните пропускат да наблюдават) в „храмовата фреска“. Всъщност и самата дума „бикоборска арена“ е измислена от археолозите и преводачите.

Но тя поне е много разумно измислена. Игрите с бикове трябва да са представлявали такова драматично зрелище, а и се срещат така често в минойското изкуство, че е немислимо те да не са ставали пред голямо човешко множество.

Вярно е също така, че всички хора в древността са обичали да се събират на тълпи и че обратното е съвсем модерна черта, и то може би неестествена. Това би могло да се изрази още по-силно и по-красноречиво. Всички хора от новокаменната и бронзовата епоха — а ние намекнахме, че миролюбивите минойци въпреки своята изтънченост са били по-близо до неолита, отколкото някои други, — всички примитивни народи са обичали да участвуват в церемонии, обичали са да се чувствуват задружни и сплотени под егидата на своя бог. Съществуването на игри с бикове — независимо от това, че те са били именно игри с бикове, а не друг вид игра — не свидетелствува за изнежено и лениво население, държано в покорство с помощта на някакъв вариант на „хляб и зрелища“. Много по-вероятно е то да свидетелствува за население сплотено и религиозно.

Ала колко опасно може да ни подведе думата „религиозен“, особено ако сме наследници на някаква пуританска традиция. Да бъдеш религиозен не е означавало, разбира се, да се пазиш от веселото настроение — наистина можем да приемем, че минойците са си позволявали доста много веселие и понякога са забравяли за религията. Всички спортове в древния свят, поне в егейския свят, са свързани с някаква религиозна церемония; всъщност самите те са церемония в чест на бога, в чест на мъртвите. Същото дори с още по-голямо основание може да се каже и за танца; а минойците са влезли в легендата като прочути танцьори. Оставяйки за миг настрана бика и игрите с бикове, ние ще сторим добре да разгледаме танца като проява на минойския характер и институции. Няма по-добро средство от танца,

за да се породи чувство на веселост, на възбуда... и екстаз. Ритъмът е по-могъщ от всички царе и пълководци, музиката — от всякакви укази и от бронзовия Талос, който броди по полята. Минойците имали лира и флейта, и систра, с чиято помощ тактували — вижте отново саркофага от Агия Триада и „Вазата на жертварите“. Еванс смята, че крайречните низини източно от кносоския дворец може да са били голяма танцувална площадка наред с по-официалния „театрален район“; той казва, че често се застоявал да послуша съвременния пастир, завръщащ се дома с козите си и спрял се там, за да посвири на кавал:

Тези тайнствени ноти не могат да не събудят едно по-далечно ехо в ушите на човека, който слуша, а вълшебното място извиква видения за празничните сцени, разигравали се някога на равната площ долу — затворена оттатък от ромолящия поток, — където вековните маслинови дървета все още протягат клони. В ранно лято сред слънчевите петна между дърветата там прехвърчат и се носят пеперуди с лястовичи опашки — шафран, напръскан със синьо като дрехите на танцьорките във фреската, — сякаш те наистина са „малките души“ на тия игриви дами.

Всичко това не означава, че минойците са били просто народ, влюбен в удоволствията и нищо повече. Тази „игрива дама“ с развети къдри може би е завършила танца си в такъв екстаз, че накрая е паднала в несвяст. То по-скоро означава, че минойците са гледали сериозно на забавленията си — или пък, ако тези думи извикват в съзнанието ни представата за английска флегматичност и навъсеност дори при най-разюздани поводи, нека по-добре кажем, че те са били приветливи в своята сериозност.

Особено важно от социологическа гледна точка при танците и игрите с бикове е това, че първите винаги се изобразяват с изпълнителки жени, а в игрите с бикове участвуват наравно жени и мъже. Тук няма нищо подобно на цар Давид, танцуващ пред ковчегата със закона.

Всъщност няма нищо, което въобще да напомня за цар Давид. Къде във всичките тези печати, фигури и фрески можем да видим цар Минос? „Принцът“ сред полето с лилии със своята корона от паунови пера е фигурата, която най-много прилича на царска, но „принц“ сме го кръстили ние, а не минойците, и наистина той е навярно участник заедно с други младежи в шествие, несъмнено благородник, но не

непременно от царска кръв, и положително не е царят. Това, че никъде не се вижда изобразен цар, не означава, разбира се, че той не е съществувал; той може да е бил твърде свят, за да бъде изобразяван. Всъщност важно за нас е не онова, което не виждаме, а това, което срещаме на всяка крачка. Жените биват изобразявани навсякъде, следователно жените трябва да са играли голяма роля в древния Крит.

Можем ли да отидем дотам, че да наречем минойската обществена форма матриархат? За това няма достатъчно свидетелства и не бива да забравяме, че най-документираният факт относно минойците е фактът, че те са имали цар, наречен Минос. Ала той може, както в Египет, да е получил царската си титла по женска линия, ще рече, от женитбата си с принцеса. Възможно е дори в далечното минало на него да са гледали като на нещо не много повече от ритуален оплодител на царицата-майка и той да се е оттеглял в пещерата на Дикта не за духовно възраждане, а за да се принесе в жертва и отстъпи място на наследника си. Такива неща може да са ставали в далечното минало на който и да било средиземноморски народ. Важното в случая е, че, както личи по всичко, древните критяни са боготворели някаква богиня-майка и че това е било, така да се каже, доста старомоден култ — или поне неговото толкова ревностно изповядане. В началото мъжете трябва да са гледали на жените с благоговейно страхопочитание просто защото те са вършели чудото на възсъздаването на рода. Но постепенно, къде по-рано, къде по-късно, мъжете с по-голямата си сила и енергия взели инициативата по всички линии, освен в онази област, където не могли да съперничат, та дори изоставили женските божества заради мъжките. Минойците, това поне можем да кажем, са били доста мудни в изоставянето на благоговейния си култ към жената.

Какво въздействие е имало неоспоримото значение на жените и задържалото се евентуално по-дълго господство на жените в Крит, не е много лесно да се каже: в повечето случаи свидетелствата са от негативно естество. Това, че съществуват толкова малко указания за любов към военната мощ и слава, би могло спокойно да се обясни с нежността на жените или пък, което е почти едно и също, способността на островитяните да живеят в мир е дала на жените възможност да проявят осезаемо нежността си. Изглежда вероятно, че господството на жените е довело до строги норми в поведението на мъжете. Но пък повечето народи от бронзовата епоха и всички първобитни народи са

имали строги норми за полов морал — а между впрочем и доста сурови наказания, когато обичаят и традицията се оказвали недостатъчни да предотвратят греха. Че минойците са обичали децата и затова охотно са ги изобразявали, можем да заключим от две художествени произведения, които са стигнали до нас: фигурката на бебе, играещо си с увлечение на земята, и фрагментът от фреска, изобразяваща три големи деца, които правят същото. Но пък повечето примитивни народи се отнасят нежно към малките си деца. Това, което всъщност излиза от думите ни, е, че минойците не са били разглежени.

Участието на момичета в игрите с бикове е, разбира се, пълно противоречие с представата ни за женската нежност. То може да е било преживелица от времето на женското господство, съчетана с нещо като *noblesse oblige*. Някои коментатори твърдят, че съзирали семейна прилика в чертите на изобразените жрици, включително и на тези от Агия Триада: ако Ариадна е била „свещената“ и царската дъщеря е била жрица, тогава може би жените от царското семейство задължително са се обучавали да вършат важните и символични, а също така и неприятни неща — от играта със змии до играта с бикове.

И така, върнахме се към бика и към игрите с бикове. Думата „играя“ е, разбира се, неуместна, ако не и направо обидна: по-добре е да се каже „проявявам силата си“. Можем да бъдем сигурни, че скокът върху бика е имал дълбок символичен и религиозен смисъл.

Какви са били тази символика и този смисъл, пак не е лесно да си представим, въпреки че е важно да се опитаме да го разберем. Разполагаме с някои податки, които могат да ни помогнат. И те ни довеждат до някои сериозни — и печални — неща.

Минойците не боготворели бика. Бикът по-скоро е бил най-значимата форма на жертвоприношение в чест на земята-майка, значима, защото била най-внушителната в очите на дарителя и, както се надявал той, най-приемливата в очите на получателя. Че бикът внушава респект на човека, можем лесно да разберем: неговите размери, сила и потентност биха респектирали всеки. Не толкова очевидна е връзката между бик и земя.

При по-късните си разкопки Артър Еванс се натъкнал на една малка къща в Кносос, разрушена от огромни блокове, паднали от около 6 метра височина. Нещо повече, в приземието на една друга къща наблизо, също разрушена от земетресение и пълна с трошляк, били

намерени черепите на два големи бика, „като рогата на единия имаха обиколка в основата си над 30 см“. Еванс си направил извод: „Методичното запълване на сградата и окончателното ѝ изоставяне като човешко обиталище било предшествувано от тържествено изкупително жертвоприношение в чест на подземните сили.“ А действието на тия сили самият той на два пъти изпитал на собствен гръб. Първият път работниците му довършвали разчистването на същата тази къща, когато всички усетили „кратък, рязък трус, достатъчно силен да събори един от хората ми заднешком на земята и придружен от дълбок, ромонещ тътен“. Другият път той преживял същото, когато четял в леглото си във вила Ариадна, тоест къщата, която построил за себе си на терена. Той решил да изчака преминаването на труса, без да напуска сградата, която му се струвала достатъчно здрава. „Но тя скърцаше и стенеше, и се люлееше от една страна на друга, сякаш всеки миг щеше да рухне. Дребните предмети хвърчаха наоколо, а една кофа, пълна с вода, се разплиска почти до дъно... От земята се надигаше глух тътен като сподадения рев на разярен бик.“

Това ли е било връзката между бика и земята-майка? Така мислел Артър Еванс. Той си спомнил, че за гърците Посейдон е не само бог на морето, но и причинителят на земетресенията, и че у Омир има един стих: „На бикове се радва Земетръсецът.“ И така, тук се е криела една от най-пакостните сили на земята-богиня — ревящият и тресящ земята бик, който тя държала под земята и от време на време пускала на воля. Затова и минойците ѝ принасяли в жертва живи бикове. Затова те премервали сили и ум с бика, затова може би на своите „очистителни места“, които се намирали винаги под земята, те извършвали изкупителни обреди, обреди толкова важни, че понякога ги извършвал самият цар.

Идеите понякога се разрастват от това, което ги подхранва, и се превръщат в натрапчиви идеи. Така може би през последните дни на разцвет минойците са били обсебени от мисълта за бика. Може би те са се кълнели в него, дръзко или нехайно, според характера на заклеващия се. Може би скачащът върху бикове, макар да е бил просто красив идол за придворните дами, е представлявал нещо като св. Георги в очите на обикновените хора. Може би дори думата „бик“ е звучала в минойските уши така, както в нашите звучи думата „бомба“.

[1] James Waiter Graham, „The Palaces of Crete“ (Критските дворци), Princeton, N. J., 1962. ↑

ДЕСЕТА ГЛАВА

ПОСЛЕДНИЯТ ПЕРИОД НА РАЗЦВЕТ

Всички неща се променят, както е казал най-древният от гръцките философи. Никой не може да се окъпе два пъти в същия поток, защото водата тече. Никой, нито дори критяните, не може да се къпе вечно в топлите, слънчеви води на благоденствието. Защото времето тече; а идва време, когато боговете или варварите по границите или и едните, и другите се изпълват със завист.

Ето един народ, закрилян от морето, богат със стада и с плодове на благодатна земя, забогатял и от търговия, жизнен и ярък, нестесняван в изкуството си, обичащ удобствата, но религиозен и почитащ своя бог. Неговата цивилизация трябвало да угасне и да потъне в забрава. Преди да стане това, тя претърпяла промяна: в очите на съвременника нейните последни петдесет години на разцвет може да са били най-блестящите, но ние, които гледаме от разстояние, долавяме по-скоро привкус на презрялост и упадък. В продължение на близо 500 години, от около 1900 до 1450 г. пр.н.е., тоест за петнадесет или повече поколения минойците като народ на бронзовата епоха се радвали на безпроменливо и сравнително мирно съществуване. После — ако датите ни са верни — настъпила голяма промяна, а след нея, преди още да изтече един човешки живот, дошла катастрофата.

Каква е причината за тази катастрофа? Какъв е нейният обхват? Каква връзка са имали с нея петдесетте години на нов живот и нрави след 1450 г.? Това са въпроси, които се нуждаят от отговор — и на които може да се отговори само условно.

Два факта бият на очи. Първият е, че именно през тези петдесет години властта в Кносос е водила своите сметки и архиви в една ранна форма на гръцкия език, точно същата, която са използвали и микенците. Вторият е, че минойците са се страхували от земетресения и са страдали от земетресения. Двата факта имат връзка помежду си.

Първо, за микенците. По едно време се смяташе, че само минойците са влияели върху микенците. Сега знаем, че това влияние е

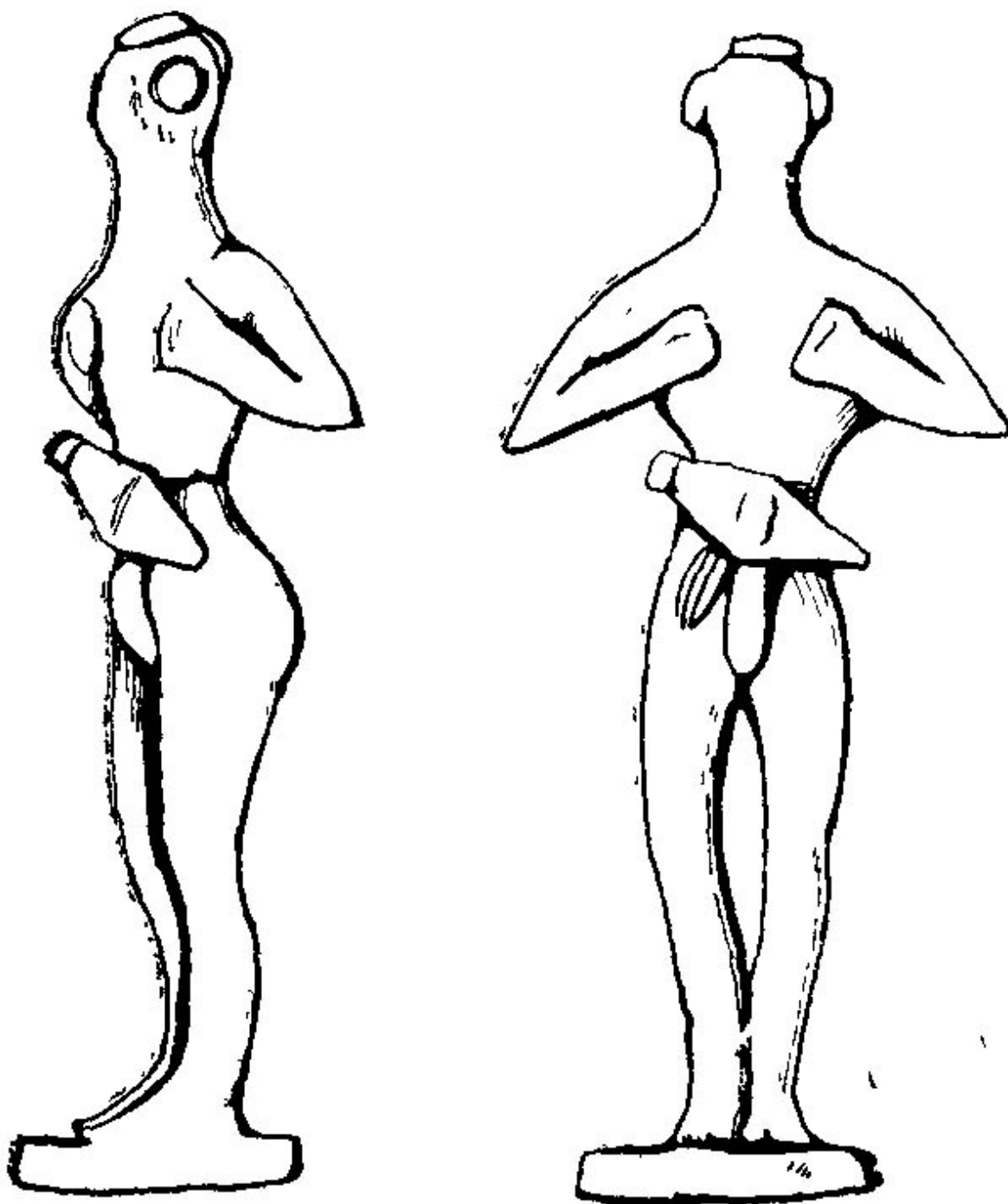
било взаимно. Или по-скоро влиянията са се редували: минойците се появили първи на егейската сцена и първи упражнили влияние върху дошлите по-късно и по-слабо цивилизовани микенци; след това ролите постепенно се разменили. А и думата „влияние“ може в случая да е евфемизъм.

Кои са тези микенци? Досега ние се въздържахме да ги въведем в критската панорама; казахме само, че са си служели с писмеността линеар Б, същата, която употребявали и в Кносос, но че би било рисковано да се описва животът на минойците въз основа на данните от микенските плочки. И това е логично, защото микенците са били народ твърде различен от минойците. Но сега положението е по-друго, защото искаме да видим какво е представлявал Крит през годините на микенската окупация или — ако тази дума не е употребена на място — под микенско влияние или династическа хегемония.

Микенците са първите гърци, дошли в Гърция. Те принадлежали към онези индоевропейски народи, повечето русокоси, едри и яздещи коне, които се придвижвали от степните земи северно от Черно и Каспийско море. Те също така проникнали и в Мала Азия и Индия, и там, където стъпил кракът им, ходът на историята се променил. Те трябва да са били много властни хора.

Те именно са въвели коня като домашно животно в Източното Средиземноморие.

Този факт сам по себе си има немалко значение. Конят е чудно същество: не много умно, както казват, но способно да промени хората, които го използват. Хората го впрягат в колесница. Чуват го как цвили — „той рече сред звука на тръбите: Ха, ха; и помириса отдалеч битката, гърма и военачалниците, и виковете“. Хората, които го използват, стават „конни“ хора, различни от останалите.

Глинена фигурка с кинжал от Сития в Източен Крит

С въвеждането на линеар Б Минойският свят за пръв път заговаря за колесници и коне. Той става част от служещия си с колесници свят на бронзовата епоха, а това е милитаристичен свят. Така както една златна колесница бе намерена разглобена и складирана в гробницата на

Тутанкамон, хилава издънка на династия от фараони-воини, така и в кнососките плочки се говори за; „Една конска колесница, боядисана тъмночервена, разглобена“ и „Три конски колесници без колела, инкрустирани със слонова кост, напълно сглобени, снабдени с юзди и набузници, украсени с юздечки от слонова кост и рог“. Те са богати, скъпи и разкошни, тия колесници, чакат в хранилището на царя или пък ги изкарват навън и ги стъкмяват; неспокойните, пръхтящи коне биват доведени от двете страни на теглича на колесницата, която може би ще бъде управлявана от голямата военна фигура — „придружителя“ на царя, — а дребните критяни зяпат в почуда как едрият северняк-коняр се мъчи да ги овладее — и може би се кискат скритом, когато това не му се удава...

С това изказваме предположението, че критяните и критските владетели са станали войнствени едва след като в Кносос дошли микенците.

До известна степен това значи да се опростяват нещата, но само до известна степен. Разполагаме например със свидетелството за носене на ками, което ни дават оброчните дарове, сред които това оръжие заема видно място. Но наречете камата нож и поне половината от аргумента ви ще отпадне; съвсем естествено е хората, които имат бронз, да носят със себе си някакво режещо оръдие. По-конкретни указания ни дава друга стеатитова ваза от Агия Триада, наречена „чаша на принца“. Тук виждаме дългокос, самоуверен на вид и твърде накитен млад човек, който като че ли дава заповеди на един „офицер“, обнажил меч на рамо и застанал пред трима „войника“, от които обаче е запазен само един, и то от него се вижда само главата му, защото тялото е покрито с нещо като щит или плащ. Ето наистина една военна сцена и тя датира от периода между 1550 и 1500 г. пр.н.е. Някои обаче съзират в позите и чертите на фигурите играещи деца; сцената безспорно прави такова впечатление. Но дори да е така, децата няма да играят на войници, ако никога не са виждали войници.

Близкото до ума обяснение е несъмнено това, че няма владетел от бронзовата епоха без телохранители, без малка армия, и че дори той да разполага с такива, неговата страна все пак би могла да бъде миролюбива страна. Намерени са наистина останки от бронзови копия и те не всички датират от периода, когато е бил в употреба линейар Б. Не бива да забравяме също така, че Кносос владеел моретата, пък и

трябвало да ги владее, за да има мир у дома си. Вече отбелязахме, че няма основание да допуснем съществуването на голяма и постоянно действаща флота. Но моряците са били налице и понякога се е налагало те да употребят оръжието си. Има разлика от небето до земята, дали просто поддържате мир в страната си или сте станали войнстваща, империалистическа държава.

Съществуват данни, оскъдни данни, че към края с минойските владетели се е случило именно това — че са се превърнали във войнствени империалисти. Възможно е те да са били принудени да станат такива, както е бил принуден и Рим, само че не толкова охотно, както може да се предположи, като имаме пред вид доста различния характер на двата народа. Както римляните са знаели твърде добре от собствен опит, отвън винаги има завистливи „варвари“; а окупацията на някои земи може да се окаже — или поне да изглежда — необходима за защита на търговията.

Току-що казаното се подкрепя от легендата, та дори от античните историци — Херодот и Тукидид от Гърция и Диодор Сицилийски от Рим: всички говорят за Крит като за някогашна сила в Средиземноморието! В легендата за цар Минос се разказва между другото, че, преследвайки Дедал, който си навлякъл гнева му, той стигнал до Сицилия и основал там град „Миноа“, преди да бъде убит чрез предателство. Въпросният гняв на цар Минос ни отвежда към други по-ранни негови завоевателни експедиции. Дедал, както си спомняме, научил Ариадна какво да направи, за да може Тезей да надвие Минотавъра и да избяга заедно с нея; Тезей бил един от четиринадесетте младежи и девойки, изпратени от Гърция като жертвена дан. А данъкът бил наложен след една наказателна експедиция, която Минос предприел, за да отмъсти за убийството на сина си на гръцка земя: и Мегара, и Атина почувствували силата на оръжието му. Интересно е да се отбележи, че в Атина той нямал пълен успех, та трябвало да призове на помощ Зевс и онзи бич, който винаги се смята за пратен от боговете — чумата. В Сицилия той дори направо претърпял неуспех, защото там намерил края си; Херодот говори и за някаква несполучлива петгодишна обсада след смъртта му.

И така стигаме до земетресенията. Сеизмолозите смятат, че в миналото Гърция може би е била сполетявана средно от три сериозни труса на столетие. Към 1700 г. пр.н.е. дворецът в Кносос бил разрушен

и след известно време построен наново още по-разкошен. Известно е, че по някое време към средата на второто хилядолетие пр.н.е. цикладският остров Тера (днешният Санторин) станал жертва на катастрофално вулканично изригване, което трябва да е причинило огромни вълни и навярно последващи земетресения в околния район, който безспорно включва и Крит. За съжаление датата на това бедствие в Тера не може да се определи с точност. Смята се, че то е станало около 1500 г. пр.н.е.

Ето следователно една вероятност. Минойският Крит сам се отслабил. Земетресенията и усилията да се възстанови всичко в още по-грандиозен вид след земетресението, съчетани с амбицията или необходимостта, които подтиквали неговите владетели да търсят отвъдморски завоевания, го отслабили или поне го направили уязвим. Микенците като възходяща сила се възползвали от тази слабост, но на първо време не със сила. Около 1450 г. с помощта на неизвестно какви средства за натиск една микенска династия установила господството си над минойския Крит. Или може би тази микенска династия установила господство над Кносос, а който владеел Кносос, владеел по всяка вероятност и целия остров Крит.

Микенските аристократи били добри ученици, а понякога дори компетентни владетели. Благоденствието на Крит продължило и, както вече казахме, дори може би нараснало. Сметководното писмо било подобро и приспособено към гръцкия език. Продължил и дворцовият живот, като получил само по-войнствен облик, онова самочувствие, което дават конят и колесницата, а красивите дами може би са се стараели да бъдат още по-красиви заради напетите мъже на колесниците. Без съмнение селската маса не е почувствувала почти никаква разлика: може би селяните получавали, общо взето, по-добри цени за вълната, смокините и маслините си, но съпроводени и с по-арогантно отношение от страна на купувачите-аристократи.

И тогава, след тези някакви си петдесет години на гръцка династическа намеса, през или около 1400 г. пр.н.е. — с толеранс от няколко години тази дата не се оспорва — някакво реално, но не съвсем непоправимо физическо бедствие сполетяло Кносос, Фестос и Малия, както и много други по-малки дворци и големи вили.

И тук най-после се връщаме към легендата за Тезей и Ариадна, за която споменахме мимоходом.

Да я разкажем накратко. Тезей, победоносният и обичащ приключенията син на атинския цар Егей, решил да заеме мястото на един от седмината момци и седемте девойки, които били изпращани всяка година (някои казват, всеки девет години) като жертвена дан на цар Минос. Пристигнал в пристанището на Кносос, Тезей първо демонстрирал мъжеството си и благоволенieto на бог Посейдон към него, като извадил от морето златния пръстен, хвърлен високомерно там от цар Минос, а отгоре на това и една корона, подарена му от съпругата на Посейдон. Ариадна, дъщерята на царя, тутакси се влюбила в него. Предопределената участ на Тезей и на тринадесетимата му другари била да бъдат хвърлени на страшния Минотавър с глава на бик — рожба на неестествения съюз между майка му и един бик, — който живеел в бърлогата си в центъра на лабиринта. Ариадна обаче намислила друго. Тя подарила на възлюбения си вълшебен меч и вълшебна кутия с кълбо, от което пред него се размотавал конец, за да го отведе първо при Минотавъра, а после да го изведе благополучно из лабиринта. Тезей извършил героичния си подвиг и напуснал острова не само със спасените си от гибел другари, но и с Ариадна. На път за дома обаче той оставил Ариадна на остров Наксос, където тя скоро станала жена на бог Дионис. При пристигането си в Атина Тезей забравил да опъне бялото платно, което било уговореният сигнал в случай на успех, и баща му отчаян се хвърлил във водите на Егейско море, като по този начин му дал името си и своевременно освободил престола за сина си. По-късно Тезей, след като станал владетел на Атина, се оженил за по-малката сестра на Ариадна — Федра.

Две неща трябва да се избягват, когато боравим с легенди. Първото е да правим твърде голям капитал от тях, второто — да не им вярваме нито дума: нужен е среден път. Ето една история, която е стигнала до гърците през много векове, като е наслаявала върху себе си приказни акценти и е отразявала вкусовете и запомнените страхове на ония, които са я разказвали. Гърците, които дошли в минойския Крит — както ще видим, те дошли там за втори път, — трябва да са останали неимоверно поразени от двореца-лабиринт. Не по-малко впечатление им е направил сигурно критският бик и критският култ към бика. Може би те са били внезапно, едва ли не травматично потресени от вида на някой, който е носел обредна маска или коафюра с образа на бик. Освен това те очевидно са разказвали за някаква гръцка победа — набег,

нападение, дори нахлуване, но във всеки случай уронващо престижа на великия Минос. В епизода с Тезей, който предоставя Ариадна на любовта на бог Дионис, те несъмнено си спомняли за обречената на светост царска дъщеря. Последвалата женитба на Тезей с Федра може би също е възпоминание за някаква династическа спогодба с кнососките владетели, за каквато вече ние изказахме предположение. Колкото до предопределената участ на седмината момци и седемте девойки, съблазнително е тълкуването, че те са били предназначени за бикоборската арена. Ако това се окаже вярно, то наистина би свидетелствало за печален упадък и разложение сред минойците, щом като нито техният елит от noblesse oblige, нито дори природно смелите не са желаели вече да се заемат с тази опасна, но героична задача, или поне са били недостатъчно на брой. Но това безспорно е една възможност. Друга възможност е, че наистина е съществувала кутийка с кълбо, тоест кутия, от която се е размотавал конец; такава бе открита в една разрушена от земетресение къща в Кносос и полу на шега наречена от разкопвачите на Еванс „кутията на Ариадна“. Романтичните натури могат да го тълкуват както си искат; може би е вярно поне това, че хората наистина са се губели в заплетените ходници на Къщата на двойната секира...

Как можем да съгласуваме всичко това с археологическите факти и хипотези и така да се доберем до вероятната истина за живота на последните няколко поколения минойци? Това очевидно не е лесно. Ще набележим три възможни тълкования. Едно от тях ще вземе пред вид критиките и упреците на професор Л. Р. Палмър, които през последните години вдигнаха толкова голям шум.

Първото възможно тълкуване е, че подвигът на Тезей представлява проникване или инфилтрация на микенските гърци към 1450 г. пр.н.е. Това би означавало, че тази операция не е протекла съвсем мирно, въпреки че с последвалата женитба на Тезей и Федра то ни дава елемента на династическата спогодба. Според тази хипотеза разрушаването на двореца през 1400 г. пр.н.е. е резултат не от чуждо нашествие, а от природно бедствие или дори от бунт на местните минойци срещу техните микенски управници.

Втората възможност е, че разрушаването на Кносос и на другите дворци през 1400 г. пр.н.е. наистина е резултат от нахлуването на гърците, предвождани от Тезей. В такъв случай обаче трябва да

допуснем, че гърци са воювали срещу гърци, тъй като в продължение на петдесет години Кносос си е служил с гръцкото писмо линеар Б. В защита на тази теория може да се каже, че тя съвсем не е толкова неправдоподобна. Гърците никога не са се славели с единството си. И е съвсем допустимо микенските благородници, които не обичали нищо повече от военните приключения и които според Омир считали за твърде почетно прозвището „градорушители“, да са се биели помежду си.

Според третата хипотеза разрушаването на минойските дворци през 1400 г. пр.н.е. също е дело на Тезей, но вече се изключва възможността той да се е бил срещу други гърци, дошли на острова преди него. Според тази теория трябва, разбира се, да приемем, че възприетата понастоящем датировка на намерените в Кносос плочки с линеар Б е погрешна. Точно това е предположението, което поддържа професор Палмър. Не е тук мястото да привеждаме неговите доводи, а всеки опит да се изложат те накратко едва ли ще ги представи в достатъчно убедителна светлина. Най-силната точка на аргумента му е, че е невероятно почти идентичните писмености линеар Б в Кносос и в Пилос да датират съответно от 1450 — 1400 г. в Кносос и от около 1250 г. пр.н.е. в Пилос. Датирането на писмените паметници от Пилос не може да се оспорва сериозно; затова, гласи доводът, датировката на кнососките плочки трябва да е погрешна и в действителност би трябвало да бъде доста близка до пилоската.

Този спор относно вярното датирание на кнососките плочки с линеар Б продължава. Професор Палмър обвинява сър Артър Еванс в небрежност и неточност. Почти всички останали горещо защитават Еванс. Категоричен отговор не може да се даде, преди да бъде открит допълнителен фактически материал; идеалното би било да се намерят още плочки с линеар Б в Крит, и то при обстоятелства, които биха позволили те да бъдат датирани. Сега-засега обстоятелствата са такива, че в голямото си мнозинство мненията са срещу Палмър. Това, че между датировката на двете групи плочки, от Пилос и от Кносос, има разлика от 150 или повече години, звучи действително необикновено, но въпреки това изглежда да е факт. Неотдавна откритите в гръцка Тива (според съобщението на *Illustrated London News* от 5 декември 1964 г.) плочки с линеар Б, датиращи от междинен период, са потвърждение на този странен факт — и отслабват тезата на Палмър.

Връщаме се към живота на минойците. Би било наистина много жалко, ако погълнати от проблема, който те поставят пред нас, ние забравим, че в хода на това развитие те са си направили, с една дума, живота ад.^[1]

Затова нека погледнем на въпроса по човешки и не премного научно. Тези, които разкриха развалините на Кносос, се натъкнаха на следи от хаос и ужас; там бяха намерени опушени от дим камъни, а димът, който ги е опушил, е дошъл от юг — посоката, от която духа вятърът напролет. И така вероятно в един пролетен ден, през последните години на така наречения от нас петнадесети век пр.н.е. Кносос рухнал — може би под мечовете на микенски авантюристи, под яростта и по-примитивните оръжия на въстаналите селяни или под страшния напор на ревящия подземен бик. Ето често цитираното, но не и остаряло описание на Дж. Д. С. Пендълбъри:

Финалната сцена се разиграва в най-драматичното помещение, което някога са разкопавали археолози — тройната зала. Тя бе намерена в пълен безпорядък. В един ъгъл лежеше катурната голяма делва за дървено масло, обредни съдове са били използвани в момента, когато настъпила катастрофата. Изглежда като че ли царят е бил повикан набързо тук, за да извърши твърде късно вече някакъв обред с надеждата да спаси народа си. Тезей и Минотавърът! Смеем ли да допуснем, че той е носел маската на бика?

Все едно дали тогава Тезей е бил там или не, много възможно е да се е състояла някаква церемония за умилюстивяване с маски на бикове, когато огънят и ужасът плъзнали по коридорите на огромния, разпрострял се нашироко дворец в Кносос.

[1] На интересуващия се читател препоръчваме второто и преработено издание на труда на Палмър „Mycenaeans and Minoans“ (Микенци и минойци), Лондон, 1965 г., една подробно аргументирана книга. Този спор между специалистите естествено би объркал обикновения читател. Но можем да кажем поне следното: ако се окаже, че професор Палмър е прав, нашата преценка за влиянието на микенците върху минойците ще трябва да бъде ревизирана и ще трябва да признаем, че минойците са се радвали на по-продължителен период на несмущаван разцвет. Но няма да бъде необходимо да ревизираме нашето схващане за характера на този разцвет. ↑

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ЗАЛЕЗЪТ

Независимо от това, дали Кносос и другите дворци са станали жертва на нашественици или на природно бедствие, дали разигралите се сцени са били от рода на помпейските или повече като в Троя, от която избягал Еней, това не било още краят на минойския Крит. Последвало нещо като бавно линейене; някои специалисти го отнасят към 1200, други към 1100, трети — чак към 1050 г. пр.н.е. Тогава Минойският Крит станал Крит на дорийските гърци, Крит от бронзовата епоха — Крит на желязната епоха. Човек има чувството, че тази промяна не е била за добро.

В никакъв случай не бива да си представяме тези последни столетия на минойците като съвсем окаяни. Славата и блясъкът си отишли, вярно е, но плодородието на острова си оставало, а сигурно този островен народ запазил и много от мъжеството си. И друг път в миналото минойците са се съвземали от земетръсно бедствие, и сега могли да се съвземат отново. Този път обаче условията се оказали свръх силите им и съвземането не могло да бъде пълно. Сега времената са различни, хората и природата са дълбоко разстроени. Пълното съвземане е невъзможно. Блясъкът, дори голямото богатство няма да се върнат.

Върнала се обаче като че ли набожността, и то още по-голяма от преди. Типичната археологическа находка от този период (късноминойски III) е глинена фигурка с вдигнати за молитва — или благословия — ръце. Една такава фигурка има гълъби и „рогове на посвещението“ на главата си — между впрочем вдигнатите в такова положение ръце много приличат на стилизираните „рогове на посвещението“, така че не е изключено роговете да представляват религиозна поза, а не рога на бик.

Това, което ни поразява при тази и при всички други находки от въпросния период, е грубата им изработка. Това е изкуство любителско, домашно, едва ли не връщане назад към изкуството на

неолита. Какво е станало с истинските художници и майстори на Крит? Отговорът намираме в дворците и гробниците на континентална Гърция — в Микена, Тиринт, Орхомен, Пилос и Вафио. Художниците избягали в Гърция, където все още могли да намерят богати покровители, които да им дадат работа. Там те продължили да създават своите метални изделия, своите фрески, печати и слоновокостни фигурки. Те не загубили майсторството си, нито пък променили стила си; само че новите им господари често искали да гледат нови и различни неща и да им се изобразяват нови сюжети; меч, пълководец с шлем, бойни и ловни сцени. Следи от минойското изкуство откриваме дори в мимолетната столица на египетския фараон-„революционер“ Ехнатон, въпреки че това са, така да се каже, следи от втора ръка, тъй като керамиката е микенска, не минойска; все пак приятно е да си представим, а това поне не е изключено, че живото и естествено изкуство на Ехнатон е задължено с нещо на минойския художник.

Що се отнася до голямото мнозинство минойци, останали на острова, има признаци, че веднага след голямото бедствие те са избягали в планините, където са разкопани села и градчета, датиращи от тези времена. После бавно започнали да се връщат, поне в градовете, а в някои случаи — и в дворците, особено в Кносос. Артър Еванс ги нарича „временни заселници“: те не възстановяват, а кърпят. Човек си представя някакъв еквивалент на съвременните градски бордеи, където дървото, дори полуовъгленото дърво замества ръждивото желязо, а грубият пръстен олтар — телевизора, поставен върху сандък. А може и да не е било чак толкова лошо; в това би искал да ни убеди професор Палмър, защитавайки своята теория, че именно сега настъпило времето на употребата на линеар Б в Кносос, и може би той е прав.

Най-същественият факт от този период е, че сега минойците са подвластни на микенците. Тези векове, четиринадесетият и тринадесетият, са времето на най-голямо микенско могъщество и, както са ни показали археолозите от Шлиман насам, това могъщество е било много по-внушително, отколкото би могъл да предположи и най-внимателният или най-оптимистично настроеният читател на Омир.

Друг факт е, че микенците постепенно са се похабили. Те имали нещастieto да живеят в смутни времена, макар самите те несъмнено да са допринесли за създаването на този смут. Светът на

Средиземноморието и на Близкия изток се намирал в брожение, оказал се безвъзвратно изведен от равновесието си.

Една от общите причини за промяна и брожение било постепенното навлизане на желязото в живота. Желязото е метал, който се намира в много по-голямо изобилие от медта и калая, и щом веднъж по-трудният способ на извличането му от рудата е овладян, то започва да дава не само подобри оръжия, но и по-евтини; както казва Гордън Чайлд, желязото е спомогнало да се демократизира войната и знатният, богато въоръжен воин в бронзови доспехи трябвало да слезе от сцената.

Втора причина за това всеобщо раздвижване и смут, поне в егейския район, а може би и в Мала Азия, било нахлуването на нова вълна индоевропейски племена от север. Също както микенците вероятно са се възползвали от случая да проникнат в минойския Крит, надценил собствените си сили, или да го нападнат, така сега едно ново и съвсем нецивилизовано гръцко племе, дорийците, платило на микенците със същата монета. Краят дошъл всъщност с падането на Троя. Това събитие се датира приблизително към 1190 г. пр.н.е. То е последната голяма проява на микенците — и ако наистина са им били нужни десет години, за да постигнат целта си, както разказва Омир, то тази проява е била донякъде зле организирана и не особено резултатна. Минойците, казва Омир, били едни от ония съюзници на великия, но глупав Агамемнон, които изпратили свой контингент в боя.

При този блестящ и безполезен жест можем вече да оставим минойците — като добавим само, че заедно с микенците те станали жертва на едно може би бавно, но въпреки това безпощадно и пълно завоевание от страна на дорийските гърци.

Дори при този печален финал те са били, можем да кажем, въпреки всичко на страната на ангелите — на класическите ангели, ако има такива същества. Защото като станали свидетели на погребението на микенците и на зараждащия се възход на новите дорийски гърци, минойците, макар и да допринесли за настъпването на една мрачна епоха от три-четири века, също така проправили пътя за възникването на голямата класическа епоха на Гърция.

Дорийците се учили от микенците, а микенците се учили от минойците. Много нещо в този процес било забравено — включително и писмеността линеар Б — и това навярно е за добро. Но и много нещо

е наследено — за да стане в края на краищата наследство на днешна Европа.

Как да плаваме успешно по моретата, как да търгуваме и да изработваме неща, с които да търгуваме, как най-вече да изработваме красиви неща за продан и за самите себе си. Как да живеем дръзновено и да се отдаваме на игри, в които да проявяваме умение и сила. Как да живеем удобно и красиво (което не е същото, като да живеем лениво и чревоугоднически), как да строим градове и да живеем като личности в тях. Как да бъдем щастливи и да не се боим твърде много от силите на злото и от смъртта. Всичко това е наследството, оставено ни от тия твърде жизнени хора на Крит от бронзовата епоха, чието истинско име ние не знаем, но които винаги ще наричаме минойци.

ЛИТЕРАТУРА

Една книга, която не може да не направи дълбоко впечатление на читателя както с текста, така и с илюстрациите си, е „Крит и микенска Елада“ (Kreta und das mykenische Hellas, Munchen, 1959) от Спиридон Маринатос, със снимки от Макс Хирмер. Друга прекрасно илюстрирана книга е „Крит и ранна Гърция“ от Фридрих Ман (Friedrich Matz, Crete and early Greece, London, 1962).

Основният източник е, разбира се, трудът на сър Артур Еванс „Дворецът на Минос“ (Sir Arthur Evans, The Palace of Minos, London, 1921 — 1935). Нека читателят не мисли, че тази книга е скучна или трудноразбираема. Други две книги от автори, участвували непосредствено в разкопките, са „Критска археология“ от Дж. Д. С. Пендълбъри (J. D. S. Pendlebury, The Archaeology of Crete, London, 1939) и „Крит, предшественикът на Гърция“ от С. Х. и Х. Б. Хоуз (C. H. and H. B. Hawes, Crete, the Forerunner of Greece, New York, 1909).

Богат материал предлага книгата „Праисторическият Крит“ от Р.У. Хъчинсън (R. W. Hutchinson, Prehistoric Crete, Penguin). Дворците са разгледани подробно от Джеймс Уолтър Грейъм в „Критските дворци“ (James Walter Graham, The Palaces of Crete, Princeton, N. J., 1962).

„Бикът на Минос“ от Леонард Котрел (Leonard Cottrell, The Bull of Minos, London, 1953) разказва увлекателно за работата на сър Артур Еванс в Крит и на Хайнрих Шлиман в Троя и Микена.

Читателят, който се интересува от писмеността линеар Б, трябва да се обърне към следните книги: „Документи на микенски гръцки език“ от Майкъл Вентрис и Джон Чадуик (Michael Ventris and John Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, Cambridge, 1956) и „Микенци и минойци“ от Леонард Р. Палмър (Leonard R. Palmer, Mycenaean and Minoans, London, второ преработено издание, 1965).

Илюстрациите за настоящата книга са предоставени от:

Музея Е. Ашмоул (Ashmolean Museum), Оксфорд, стр. 36, 37, 42, 67, 70, 77, 97, 100, 104, 106, 108, 129, 132, 133

Издательство Хирмер, Мюнхен, стр. 34, 35, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 48, 66, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 101. 102. 103. 105, 107, 110, 111, 112, 130, 131, 134, 135, 136, 138, 139, 140 долу, 141, 142, 143, 144 Picturepoint, стр. 47, 68, 69 Издательство Холе, стр. 65, 69, 72, 140 горе.

Цветната илюстрация на стр. 98 и репродукцията на стр. 71 са поместени с разрешение на изпълнителите на литературното завещание на сър Артър Еванс.

Рисунките са изработени от Сали Мелерш.

Издание:

Автор: Х. Е. Л. Мелерш

Заглавие: Минойският Крит

Преводач: Никола Георгиев

Година на превод: 1978

Език, от който е преведено: английски

Издател: Български художник

Година на издаване: 1978

Тип: роман

Националност: английска

Печатница: „Георги Димитров“

Излязла от печат: 25.II.1978

Редактор на издателството: Екатерина Коларска

Художествен редактор: Атанас Василев

Технически редактор: Иван Ил. Иванов

Рецензент: Иван Венедиков

Коректор: Лидия Станчева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/6374>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.